Het olifantengeheugen van Helmut Kohl

Ruud Lubbers, Helmut Kohl en de Europese integratie 1989-1994

Het olifantengeheugen van Helmut Kohl

Ruud Lubbers, Helmut Kohl en de Europese integratie 1989-1994

MASTERTHESIS

Student: Sophie Bruins

Begeleider: mevr. dr. B.A. de Graaf

Master: Internationale Betrekkingen in historisch perspectief

December 2006

Inhoudsopgave

1. Inleiding

De val van de Muur in 1989 was één van de belangrijkste gebeurtenissen van de afgelopen eeuw. Het zien van de beelden van de euforie onder de Duitse bevolking maakte diepe indruk op mij. De ontwikkelingen die volgden en uiteindelijk binnen een jaar zorgden voor de Duitse hereniging zijn historisch gezien van groot belang. Het ontstaan van één Duitsland viel samen met het einde van de Koude Oorlog en de ineenstorting van de Sovjet-Unie. Vanaf dat moment veranderde de wereld daadwerkelijk. De deling van Europa werd opgeheven. Helmut Kohl slaagde erin de eenwording van Duitsland op vreedzame wijze voor elkaar te krijgen, mede dankzij de medewerking van Michail Gorbatsjov. De totstandkoming van één Duitsland was een boeiend proces. De omringende landen stemden in met het zelfbeschikkingsrecht, maar kenden in meer of mindere mate ook argwaan over de koers die Duitsland zou gaan varen. Dit zorgde voor een ambivalente houding bij de hoofdrolspelers, zoals de vertegenwoordigers van Frankrijk en Groot-Brittannië. Samen met het historische belang van de gebeurtenissen waren dit redenen om een nader te bepalen aspect van de Duitse hereniging verder uit te lichten in mijn masterthesis.

In dit betoog wordt de rol van Ruud Lubbers daarin onderzocht. Het verhaal gaat dat de opstelling van de minister-president in die tijd er mede voor heeft gezorgd dat Helmut Kohl Lubbers' voorzitterschap van de Europese Commissie vier jaar later heeft tegen gehouden. Dit is bijvoorbeeld te lezen in de in april 2006 verschenen memoires van Wilfried Martens, ex-premier van België. Hij legt een directe link tussen de opstelling van Ruud Lubbers in 1989 en het veto in 1994.[1] Ook Ruud Lubbers zelf suggereert een relatie in een toespraak in 1998 waarin hij terugblikt op de Duitse hereniging.[2] Helmut Kohl schreef in zijn memoires van de periode van 1982 tot 1990 over zijn diepe teleurstelling in het gedrag van de Nederlandse premier, maar hij heeft nooit bevestigd dat hij Lubbers daarom niet als voorzitter wilde van de Europese Commissie. In de memoires valt Lubbers' naam slechts deze enkele keer.[3] Historicus en Duitsland-expert

---

[1] Wilfried Martens, *De Memoires. Luctor et emergo* (Tielt 2006) 630.

[2] Ruud Lubbers, 'De Duitse eenwording en Europa. Een persoonlijke terugblik', in: Patrick Dassen red., *Gedeelde geschiedenis. Duitsland en Europa 1945-2000* (Amsterdam 2000) 7-18, aldaar 15.

[3] Helmut Kohl, *Erinnerungen 1982-1990* (München 2005) 1013.

Friso Wielenga noemt de kwestie in zijn werk over de Nederlands-Duitse betrekkingen na de Tweede Wereldoorlog in het hoofdstuk over de Duitse hereniging, impliciet legt hij zo een link met Kohls veto vier jaar later. 'Lubbers zou in 1994, toen hij tevergeefs probeerde Kohls steun te verwerven voor zijn kandidatuur voor het voorzitterschap van de Europese Commissie, proberen dit beeld te corrigeren.'[4] Wielenga doelt hier op het beeld van een minister-president die erg negatief was over de herenigingsplannen van zijn Duitse ambtscollega. Ruud Veltmeijer, afgestudeerd in Ruslandkunde schreef - op basis van nooit eerder voor publicatie vrijgegeven documenten uit Nederlandse, Duitse en Russische archieven - het boek *Het wonder van de Duitse eenwording*. Hierin schrijft hij dat Kohl in 1994 zijn ergernis over de sceptische houding van Lubbers ten aanzien van de Duitse hereniging tot uitdrukking bracht door de benoeming van hem tot voorzitter van de Europese Commissie te blokkeren.[5]

Het idee dat Kohl zijn veto uitsprak met Lubbers' opstelling in 1989 in zijn achterhoofd is een interessante speculatie. Dit zou aantonen dat onderlinge fricties een grotere rol spelen dan capaciteiten, zelfs, of misschien juíst, voor een belangrijke en zware functie als voorzitter van de Europese Commissie. Tijdens de Eurotop op Corfu, waar de opvolgingskwestie werd besproken, werd het persoonlijke aspect erg belangrijk en wellicht doorslaggevend.

De Nederlands-Duitse betrekkingen: een kort overzicht van de historiografie

Over de Nederlands-Duitse betrekkingen zijn veel monografieën verschenen. Zo behandelt historicus Friso Wielenga de Nederlands-Duitse betrekkingen na 1945. In zijn werk behandelt hij drie niveaus van toenadering na de Tweede Wereldoorlog, hij noemt het een 'gelaagde normalisering' van de betrekkingen. Op veiligheidspolitiek en economisch niveau, de eerste laag, accepteerde Nederland de BRD snel als partner, dat was ook een noodzakelijkheid, er stonden vitale belangen op het spel. Er bleef onzekerheid over de betrouwbaarheid van West-Duitsland, maar integratie was de enige oplossing in de tijd van de Koude Oorlog. De Bondsrepubliek werd snel de belangrijkste handelspartner, Nederland had er baat bij snel de economische betrekkingen aan te halen.

[4] Friso Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 187.
[5] Ruud Veltmeijer, *Het wonder van de Duitse eenwording* (Amsterdam 2000) 245-246.

Ten tweede onderscheidt Wielenga het bilateraal-politieke niveau. Nederland was hier hekkensluiter. Stroefheid en onbegrip waren sleutelwoorden. Nederland stelde hoge eisen en kwam weinig tegemoet, omdat Nederland vond dat het het morele recht had op genoegdoening na de Tweede Wereldoorlog. Op bilateraal-politiek niveau was er niet direct voordeel te verkrijgen uit de contacten. Er liepen zelfs nog discussies over aanpassing van de landsgrenzen. Ook op politiek-psychologisch niveau kwam de normalisering van de betrekkingen moeilijk op gang. De denkbeelden zaten diep.[6]

Volgens Wielenga behoort een zekere gevoeligheid ten opzichte van Duitsland tot het 'normale bilaterale spanningsveld'. De economische afhankelijkheid en de groot-klein-verhouding bepalen al sinds 1871 de ambivalente houding tegenover Duitsland. Dat komt volgens hem dus niet zozeer alléén door de Tweede Wereldoorlog.[7] Wielenga geeft vooral structurele verklaringen voor de soms moeizame betrekkingen en de normalisering daarvan, net als Rob Aspeslagh. Deze medewerker van Instituut Clingendael schreef dat in Nederland pragmatisme het gedrag meer beïnvloedt dan gevormde beelden. De politieke en economische betrekkingen met Duitsland leveren hiervoor het beste bewijs.[8] Veel aandacht voor de rol van personen is er niet, machtsstructuur en economische verhoudingen geven de doorslag. Wel behandelt Wielenga de opstelling van de Nederlandse premier in 1989 in een afzonderlijke paragraaf getiteld 'Lubbers'.[9] Hiermee duidt hij de speciale rol aan die de Nederlandse minister-president speelde in het Duitse herenigingsproces. Hij drukte zíjn stempel op de gebeurtenissen.

Historicus Frits Boterman noemt het feit dat er altijd wrijvingen tussen ongelijke landen bestaan, het zogeheten Calimero-effect. Tussen Nederland en Duitsland was er volgens hem evenwel nog meer aan de hand. Verschillende factoren bepalen de bilaterale verhouding, Boterman haalde vier aspecten aan uit een boek van twee Amerikaanse politicologen Andrei S. Markovits en Simon Reich, *The German Predicament*. Het eerste aspect is de geografische positie, Duitsland is het belangrijkste buurland van Nederland. Ten tweede noemt hij de economische verhouding. Duitsland is Nederlands belangrijkste

---

[6] Friso Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 398-412.
[7] Friso Wielenga, 'Nederland en de Duitse hereniging 1949-1990. De inbedding van Duitsland', *Kleio* 32 (1991) 18-23, aldaar 23.
[8] R. Aspeslagh, 'Nederlands-Duitse betrekkingen: wat verwachten wij ervan?' in: R. Aspeslagh, red., *De stand der betrekkingen. De Nederlands-Duitse relatie nader bekeken* (Den Haag 1996) 28.
[9] Friso Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 186-188.

handelspartner en biedt een groot afzetgebied. Dan is er nog de machtsfactor, het gewicht dat een land in de schaal legt in internationale verhoudingen. Nederland heeft vergeleken met Duitsland weinig invloed op het internationale politieke toneel. In Europees verband hebben de grote landen de kleine echter nodig om tot een meerderheidsbesluit te komen. Tot slot zijn de historische contacten en ervaringen van belang, het verloop van de geschiedenis en mogelijk negatieve ervaringen die nog steeds een rol spelen.[10] Denk aan de Tweede Wereldoorlog, die gedurende een lange tijd doorgewerkt heeft in de wederzijdse betrekkingen. Markovits en Reich schrijven in hun boek over de discrepantie die bestaat tussen de grote structurele integratie tussen beide landen en de blijvende antipathie richting Duitsers. Het verleden leeft voort. Bovendien voegen zij aan het Calimero-effect een ander syndroom toe: het feit dat kleine landen zich op bepaalde gebieden superieur achten aan grote landen. Bijvoorbeeld het feit dat Nederlanders meer liberaal zijn en meer geciviliseerd.[11] In deze scriptie zal blijken dat Nederland het grote buurland wel eens de les las om Duitsland de weg te wijzen of te behoeden voor verkeerde keuzes.

De betrekkingen tussen Nederland en Duitsland kwamen onder druk te staan tijdens het herenigingsproces van 1989 en 1990 en opnieuw in 1994 toen Lubbers van Kohl geen voorzitter mocht worden van de Europese Commissie. In dit essay worden de achtergronden hiervan onderzocht, met de gevoeligheden in de relatie tussen Nederland en Duitsland in het achterhoofd. Ook de Adviesraad voor Vrede en Veiligheid zag een ambivalentie in de Nederlandse houding en noemde de relatie in 1994 er één van argwaan én van profijt. 'Enerzijds is er vooral op economisch gebied een nauwe relatie en is er monetaire interdependentie. Anderzijds is er vooral aan Nederlandse zijde de behoefte het grote buurland de les te lezen wanneer het vermoeden bestaat dat het in Duitsland de verkeerde kant opgaat.'[12] Aspeslagh schrijft dat realiteitszin Nederland moet duidelijk maken dat het niet overal bij de besluitvorming kan aanschuiven. Bovenstaande is van toepassing op de Nederlandse opstelling ten tijde van de Duitse hereniging. In dit essay zal blijken dat Ruud Lubbers het moeilijk kon verkroppen dat Nederland geen invloed

[10] F.W. Boterman, *Duitsland als Nederlands probleem. De Nederlands-Duitse betrekkingen tussen openheid en eigenheid* (Amsterdam 1999) 10-11.
[11] Andrei S. Markovits en Simon Reich, *The German Predicament. Memory & Power in the New Europe* (New York 1997) 93-96.
[12] *Duitsland als partner*, Adviesraad Vrede en Veiligheid (Den Haag 1994) 30.

kon uitoefenen op dit internationale vraagstuk. Zijn karakter speelde een rol. De historiografie tot nu toe behandelt vooral algemeen de Nederlands-Duitse betrekkingen en de factoren die daarvoor bepalend zijn. De rol van het individu wordt daarin onderbelicht. In de volgende hoofdstukken wordt de nadruk gelegd op de plaats van het individu in ontwikkelingen op het Europese wereldtoneel. De persoonlijke opstelling van minister-president Ruud Lubbers in zijn relatie met Bondskanselier Helmut Kohl staat centraal.

Rol van het individu in de Internationale Betrekkingen

In de leer van de Internationale Betrekkingen gaat het vaak over landen en hun plaats op het internationale toneel. De hoofdrolspelers, zoals regeringsleiders, geven ieder een eigen invulling aan hun ambt. In deze scriptie zal het met name gaan over de persoonlijke verhouding tussen Ruud Lubbers en Helmut Kohl. Hoogleraar in de Internationale Betrekkingen Duco Hellema behandelt in zijn boek over de Nederlandse buitenlandse betrekkingen verschillende analyseniveaus. Elk niveau heeft invloed op het Nederlandse buitenlandbeleid. Allereerst zijn er de externe aspecten als geografische ligging, economische status en de positie in de internationale machtsstructuur. Daarbovenop komen de binnenlandse verhoudingen, zoals sociaal-economische klassenverhoudingen in een land en de politieke structuur en verhoudingen daarbinnen. Als laatste niveau wordt de ‘individuele gezagsdrager’ genoemd. ‘Zelfs’ hij of zij kan van belang zijn, schrijft Hellema. De auteur voegt toe dat het geen statisch systeem is, het handelen van de gezagsdrager wordt niet altijd bepaald door de eerstgenoemde niveaus, maar volgens Hellema hebben de ‘externe omstandigheden de manoeuvreerruimte van een staat’ al in belangrijke mate bepaald.[13]

Ook politicologe Elizabeth Riddell-Dixon onderscheidt niveaus, ze behandelt het macro- en het microniveau. Op het macroniveau draait het om de machtsstructuur en internationale relaties en op het microniveau bijvoorbeeld om de dynamiek in onderhandelingen, het vestigen van coalities, veranderingen die plaats hebben in de binnenlandse en internationale omgeving en de stapsgewijze vooruitgang die geboekt

[13] Duco Hellema, *Neutraliteit en vrijhandel. De geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen* (Utrecht 2001) 48-51.

wordt. In deze processen op microniveau kunnen personen een belangrijke rol spelen als leider, volgens Riddell-Dixon.[14] De vier factoren die Boterman aanhaalde zijn ook op de persoonlijke verhoudingen toepasbaar en doen denken aan de niveaus van Riddell-Dixon. Geografie, economie en machtsstructuur vormen het macroniveau. Contacten en ervaringen hebben betrekking op het microniveau, het gaat om de invulling die personen daaraan geven.

Econoom en politicoloog Alistair Cole is iets kritischer, hij maakt een tweedeling tussen 'leiderschap' en 'druk vanuit de omgeving'. Hij meent dat persoonlijke eigenschappen het leiderschap kunnen beïnvloeden, maar een leider heeft altijd te maken met een specifieke omgeving, deze laat zich niet aanpassen aan de eigen wensen. Een politiek leider in Nederland is bovendien omringd door instituties en een coalitie, de politieke structuur geeft geen volledige autonomie aan de minister-president. Het meeste gewicht kent Cole, net als Hellema, toe aan de economische, sociale en internationale omstandigheden, die een leider belemmeren in zijn handelen. Daarom concludeert hij: 'the leaders of more powerful countries will possess a stronger bargaining position than the leaders of less influential nations'.[15] Dus de machtsstructuur bepaalt de vrijheid en mogelijkheid van handelen. In deze scriptie wordt betoogd dat individuen een internationaal beeld van een land kunnen maken of breken door hun eigen handelen. Bovendien komt het spanningsveld aan bod tussen Nederland als buurland van Duitsland en de werkelijk verantwoordelijke machten, de geallieerden uit de Tweede Wereldoorlog. Door Ruud Lubbers' optreden in Europa in 1989 kwamen de Nederlands-Duitse betrekkingen onder druk te staan.

Deze scriptie behandelt het macro- én het microniveau. Ingegaan wordt op de context van de persoonlijke relatie tussen Helmut Kohl en Ruud Lubbers. De positie van Nederland ten opzichte van Duitsland wordt behandeld evenals de stand van de Nederlands-Duitse betrekkingen. Zoals hierboven weergegeven hangt het handelen van individuen af van het internationale statensysteem. Dat bepaalt de mogelijkheid tot het uitoefenen van invloed. In dit essay wordt het Duitse herenigingsproces beschreven met daarin aandacht voor de Nederlandse reacties op de gebeurtenissen en de houding van de

[14] Elizabeth Riddell-Dixon, 'Individual leadership and structural power', *Canadian Journal of Political Science* 30 (1997) 257-283, aldaar 283.
[15] Alistair Cole, 'Studying political leadership. The case of François Mitterand', *Political Studies* 42 (1994) 453-468, aldaar 456, 467-468.

belangrijkste politici. Een analyseniveau daarboven bevinden zich dan de persoonlijkheden, vorm gegeven door premier Ruud Lubbers en Bondskanselier Helmut Kohl. Bovendien speelt de minister van Buitenlandse Zaken ook een rol in de Europese politiek, in 1989 en 1990 was dat Hans van den Broek. De politieke structuur in Nederland zorgt ervoor dat deze minister verantwoordelijk is voor de Europese politiek. Maar sinds de invoering van de Europese Raad is Europese politiek meer en meer tot de invloedssfeer van de premier gaan behoren. Het verschilt per minister-president hoe ver de bemoeienis gaat met de Europese politiek. Naast fricties tussen regeringsleiders speelt ook de spanning tussen de taken en verantwoordelijkheden van de premier en die van de minister een rol. Minister van den Broek moest bijvoorbeeld in 1990 een aantal uitlatingen van Lubbers rechtzetten. Waren de persoonlijke fricties van belang bij de ontwikkelingen van 1989 en 1990? Ook over die vraag gaat dit onderzoek.

De Eurotop op Corfu van 1994

Allereerst wil ik een korte uitleg geven van de Europese politiek in die tijd en de gebeurtenissen schetsen tijdens de Eurotop op Corfu in 1994. Ruud Lubbers was kandidaat voor het voorzitterschap van de Europese Commissie, hij wilde Jacques Delors opvolgen. Delors was van 1985 tot en met 1994 voorzitter van de Europese Commissie, de belangrijkste functie binnen de Europese Unie. De Commissie vormt het dagelijkse bestuur, geeft de richting aan en heeft initiatiefrecht. Grote landen hadden destijds twee commissarissen en kleine landen één. De voorzitter roept vergaderingen bijeen, leidt deze, vertegenwoordigt de Europese Unie bij de G7-top (na 1998 G8 na komst Rusland) en neemt ook deel aan de Europese Raad. De Europese Raad is de bijeenkomst van de regeringsleiders van de verschillende lidstaten. Hier worden knopen doorgehakt en compromissen gesloten over onderwerpen waar de Raad van Ministers niet uitgekomen is en er worden belangrijke besluiten genomen over knelpunten in nieuwe verdragen. Bovendien wordt ook consensus gezocht ten aanzien van een te benoemen kandidaat voor het voorzitterschap voor de Europese Commissie. Iedere lidstaat moet instemmen met de nieuwe voorzitter.

In 1994 was dit een moeizaam proces. Op 24 en 25 juni kwam de Europese Raad bijeen, maar de top liep uit op een mislukking. Na het polsen van diverse regeringsleiders, waaronder de Spanjaard Felipe Gonzalez en de Belg Wilfried Martens bleven drie kandidaten over voor de belangrijke post. Jean-Luc Dehaene, de Belgische premier, de Engelsman Sir Leon Brittan, toenmalig vice-voorzitter van de Commissie en Ruud Lubbers. Een ongeschreven regel binnen de Europese Unie is dat voorzitters afwisselend uit kleine en grote landen moesten komen. Daarnaast moest de kandidaat ook bij voorkeur een andere politieke kleur hebben dan de voorganger.[16] Na de socialist Jacques Delors uit Frankrijk had een conservatief uit een klein land dus de voorkeur. Geen van de drie kandidaten kreeg echter een mandaat van alle lidstaten. Een nieuwe voorzitter vereiste unanimiteit, maar de regeringsleiders van de lidstaten van de Europese Unie konden het niet eens worden. Brittan kreeg enkel de Britse stem, Lubbers had Spanje, Italië en Nederland achter zich en Dehaene de acht andere landen, waaronder Frankrijk en Duitsland.[17]

De Frans-Duitse as was langzamerhand een steeds belangrijkere factor geworden in het spel van de Europese Gemeenschap. Deze twee grootste lidstaten bepaalden doorgaans de mate van integratie en sinds het Elysée-verdrag van 1963, waarin de Frans-Duitse vriendschap werd vastgelegd, kenden zij een bilaterale overlegstructuur en raadpleegden elkaar vaak voorafgaand aan belangrijke beslissingen. Een kleine maand voor de Raad op Corfu spraken Kohl en Mitterand elkaar in het Franse Mulhouse en lieten hun voorkeur voor Dehaene via de pers uitlekken. Ondanks dat Dehaene tot dan toe helemaal geen officiële kandidaat was. Op de top kozen de kleinere landen ook voor Dehaene en zij gingen mee met Frankrijk en Duitsland. John Major van Groot-Brittannië gaf op de top aan dat hij Dehaene, hoe dan ook, niet zou steunen. Ook al zou hij daarin alleen staan, hij kon de 'Eurofiel' Dehaene niet verkopen aan zijn conservatieve regering. Ruud Lubbers was evenwel voor Helmut Kohl geen optie.[18] Over het waarom was Kohl niet duidelijk, daarom ontstonden er in Nederlandse kranten ook direct speculaties over een persoonlijke vete tussen de twee. Dit impliciete veto van Kohl leidde tot het expliciete veto van Major. Uiteindelijk werd drie weken later de compromiskandidaat

---

[16] Desmond Dinan, *Ever closer union. An introduction to European Integration* (Hampshire 2005) 190.
[17] *NRC Handelsblad* 28 juni 1994.
[18] *NRC Handelsblad* 27 juni 1994.

Jaques Santer uit Luxemburg gekozen tot opvolger van Jacques Delors. Delors' opvolger zou één van de zwakste voorzitters van de Europese Commissie worden.[19]

Probleemstelling

De vraag die centraal staat in dit essay is in hoeverre de opstelling van Ruud Lubbers ten aanzien van de Duitse hereniging ervoor gezorgd heeft dat Helmut Kohl in 1994 impliciet zijn veto uitsprak over Lubbers' mogelijke voorzitterschap van de Europese Commissie. De factoren die konden leiden tot het veto van Kohl worden voor het eerst op een rij gezet en de houding van Lubbers wordt in een breder perspectief geplaatst. Hoe was het gedrag van Lubbers in relatie tot het officiële standpunt van de Nederlandse regering in de Duitse herenigingskwestie en ook in vergelijking met andere internationale actoren? Hoe gebruikte Lubbers de speelruimte die hij als minister-president van Nederland had, hoe ging de minister van Buitenlandse Zaken daarmee om en hoe gebruikten vertegenwoordigers van andere Europese landen hun manoeuvreerruimte? De uitingen in de Nederlandse politiek zijn interessant omdat zo bekeken kan worden of de minister-president het Nederlandse standpunt verkondigde en niet zijn eigen opinie liet prevaleren. Ten tweede wordt de reactie van Lubbers vergeleken met die van de Europese geallieerden Frankrijk en Groot-Brittannië. Zo kan geconcludeerd worden of Lubbers werkelijk afwijkend reageerde en daarmee Kohl tegen zich in het harnas gejaagd zou kunnen hebben. De andere twee geallieerden, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie worden hier buiten beschouwing gelaten. Vooral Amerika steunde de eenwording direct na de val van de Muur en Michail Gorbatsjov was sneller welwillend dan Margaret Thatcher en François Mitterand. Bovendien hebben deze twee landen geen invloed op de Europese politiek en de verkiezing van de opvolger van Jacques Delors. Wél wordt kort ingegaan op de positie van België, net als Nederland een klein land in de Europese Unie. Helmut Kohl steunde Lubbers' kandidatuur niet op de Eurotop in 1994, maar zag in de Belg Jean-Luc Dehaene wel een voorzitter van de Europese Commissie. De Nederlands-Duitse relatie lag gevoelig, dat is bekend, maar hoe was dat tussen België en Duitsland?

[19] Desmond Dinan, *Ever closer union. An introduction to European Integration* (Hampshire 2005) 188-190.

Was België net zo sceptisch als Nederland en heeft de keus van Kohl in 1994 dus niets met de opstelling van Lubbers in 1989 te maken?

In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de kandidaatstelling van Ruud Lubbers en de mogelijke redenen van Helmut Kohl die tot de afwijzing geleid kunnen hebben. Eén van de redenen was de opstelling van de Nederlandse minister-president tijdens het herenigingsproces in 1989-1990. Zijn uitspraken van toen leidden tot een grote persoonlijke teleurstelling bij Kohl. Omdat dit een belangrijke impact had op Kohls denken en dit mogelijk een hoofdrol speelde in 1994 wordt dit argument nader uitgelicht in hoofdstuk drie over het handelen van Ruud Lubbers in 1989 en 1990. In hoofdstuk vier worden de verschillen geanalyseerd tussen de opstelling van de Nederlandse premier en de uitlatingen van de minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek. De Nederlandse beleidsvorming wordt bezien tegen de achtergrond van de Duitse ontwikkelingen. In het laatste hoofdstuk wordt ingegaan op de gedragingen van andere betrokkenen op het internationale toneel. Er wordt een overzicht gegeven van de opstelling van de andere Europese hoofdrolspelers. Was Lubbers' rol afwijkend ten opzichte van die van Mitterand of Thatcher? In de conclusie analyseer ik ten slotte of het jaar 1989 van doorslaggevend belang was voor Kohl tijdens de Eurotop in 1994. Speelden persoonlijke eigenschappen en individuele opstellingen een rol of moet het antwoord gezocht worden in de problematiek van de Nederlands-Duitse betrekkingen?

Om dit te onderzoeken is gebruik gemaakt van het archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken: archiefstukken aangaande de meningsvorming en correspondentie over de hereniging van de twee Duitslanden en enkele persarchieven rondom de Eurotop in 1994. Helaas werd geen toestemming gegeven om de archieven over de kandidatuur van Lubbers en over de onderhandelingen op Corfu in te zien. Deze bevatten te gevoelige informatie, hetgeen aangeeft dat er mogelijk interessante feiten te ontdekken zijn over de kandidaatstelling. Daarnaast zijn krantenartikelen en televisieprogramma's over Lubbers gebruikt waarin over de kwestie gesproken wordt. Verder natuurlijk de monografieën en artikelen van politicologen, historici en de regeringsleiders zelf.

2. De val van Ruud Lubbers

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe de maanden vóór de Eurotop van 24 en 25 juni 1994 op Corfu verliepen. De kandidaatstelling van Ruud Lubbers komt aan bod en de reacties daarop van betrokkenen. Vervolgens worden de fouten van Lubbers behandeld in zijn strijd om het voorzitterschap van de Europese Commissie. In het tweede deel wordt de afwijzing van Lubbers geanalyseerd en de redenen die zijn aan te voeren voor het veto van Helmut Kohl.

Kandidaatstelling

De Belg Jean-Luc Dehaene had in de tweede helft van 1993 waardering geoogst als voorzitter van de Europese Raad. Ruud Lubbers had daarentegen veel ervaring in de Europese politiek na twaalf jaar premierschap en leidde de onderhandelingen die resulteerden in het Verdrag van Maastricht en de Economische en Monetaire Unie (EMU). Op 6 mei 1994 noemde een Britse krant Lubbers de ‘long time front runner’. De ‘main challenge’ evenwel was ‘to convince Kohl’.[20] De *Financial Times* sprak begin juni niettemin nog van een ‘shoe-in’, een gelopen race.[21]

Ruud Lubbers maakte zijn kandidatuur openbaar direct na de Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen van 3 mei. Volgens Bert Steinmetz, journalist, die een biografie over Lubbers schreef, vroeg Kohl al eind 1993 of Lubbers beschikbaar was voor de functie. Dit deed hij nadat de kandidatuur van Wilfried Martens problemen gaf, aangezien François Mitterand weinig in hem zag.[22] Martens schrijft zelf dat Kohl hem in 1992 toevertrouwde dat hij ‘absoluut voorzitter moest worden’. Begin 1994 had Kohl tot zijn spijt vernomen dat Martens niet meer de kandidaat van België was, maar dat de Belgen Dehaene voor zouden dragen.[23] Het polsen van Lubbers was misschien meer bedoeld als vraag óf Lubbers zich kandidaat zou stellen dan of Kohl op hem kon rékenen,

[20] Ministerie van Buitenlandse Zaken, Europese Commissie/ kandidatuur drs. R.F.M. Lubbers/ Voorzitterschap Europese Commmissie, DDI-Kabinet/ gs/ ara 00660 Brits persbericht 6 mei 1994.
[21] Lionel Barber en Ronald van de Krol, ‘Spoiler in the Euro contest- Ruud Lubbers, Dutch prime minister’, *Financial Times* 2 juni 1994.
[22] Bert Steinmetz, *Ruud Lubbers. Peetvader van het poldermodel* (Amsterdam 2000) 219-221.
[23] Wilfried Martens, *De Memoires. Luctor et emergo* (Tielt 2006) 608.

zeker achteraf gezien met het veto in gedachten. Lubbers reageerde niet direct enthousiast. Kohl had een reden uit te kijken naar andere kandidaten. Lubbers hield de opties open en zei geen nee, maar ook geen volmondig ja. Hij vond het niet gepast om zich al met een nieuwe functie bezig te houden als minister-president en door een Europese campagne de aandacht weg te trekken van de Nederlandse verkiezingscampagne. Pas na de verkiezingen stelde hij zich officieel kandidaat, hij wilde de opvolger van Jacques Delors worden.

Bijna twee weken later, op 12 mei 1994, probeerde Lubbers Kohl op te hemelen als staatsman tijdens een toespraak bij de uitreiking van de *Karelsprijs*, een prijs voor een persoon of organisatie die zich ingezet heeft voor de Europese eenheid. Deze prijs is vernoemd naar Karel de Grote en wordt uitgereikt door de Stichting Internationale Karelsprijs Aken. Burgers, ambtenaren en gezagdragers uit Aken kiezen de winnaar. Op een knullige manier had Lubbers in zijn toespraak over de winnende Noorse premier Gro Harlem Brundtland lovende woorden over Helmut Kohl verweven. Het werd een verkapt campagnepraatje. Lubbers verwees naar het feit dat de Noorse premier zelf hem had aangespoord tot zijn kandidaatstelling voor het voorzitterschap van de Europese Commissie. Tevens prees hij Kohl voor zijn moed om 'im richtigen Augenblick das zu tun, was für die Einigung Deutschlands notwendig war. Auch in jener Zeit stand ich an seiner Seite' en 'Weitblick zeichnet den Staatsmann aus'.[24] Friso Wielenga denkt dat Lubbers hiermee het 'laatste restje krediet verspeelde dat hij nog had bij Kohl. De stelling is gerechtvaardigd dat hij vanaf dat moment de slag om de opvolging van Delors definitief verloren had.'[25] Wielenga doelt op de uitspraak van Lubbers dat hij bij het Duitse herenigingsproces aan Kohls zijde stond, terwijl dat simpelweg niet de waarheid was. Bovendien misbruikte Lubbers de rede om voor zijn eigen kandidatuur te pleiten.

Op 30 mei, twee weken na de rede van Lubbers, spraken Helmut Kohl en François Mitterand elkaar over de komende verkiezing van de voorzitter van de Europese Commissie. Zij lekten hun voorkeur voor Dehaene naar de pers. Deze stelde zich officieel kandidaat op 17 juni, een week voor de Eurotop waarin de beslissing moest vallen. De Frans-Duitse steun gaf aanleiding tot zijn kandidaatstelling, de twee zwaargewichten in

[24] Ruud Lubbers, Laudatio tijdens de uitreiking van de Internationale Karlspreis aan Gro Harlem Brundtland 12 mei 1994, http://www.karlspreis.de/portrait/1994_2.html, geraadpleegd op 11 juli 2006.
[25] Friso Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 187-188.

de Unie prefereerden hem. Lubbers had na de ontmoeting tussen Mitterand en Kohl in de *Financial Times* tegen dit Frans-Duitse onderonsje geageerd. 'The choice that has to be made now is not only a choice to be made by Bonn and Paris.' Ook voegde hij toe dat de stevige Dehaene de 'eetlust' voor de topbaan had. Dit werkte niet in zijn voordeel. Een dag nadat Dehaene zich kandidaat had gesteld, probeerde Lubbers zijn uitspraken in het *NRC Handelsblad* toe te lichten. De Frans-Duitse as zou weliswaar belangrijk zijn, maar juist om de as te laten werken moesten de andere landen het gevoel hebben dat ze erbij hoorden.[26] Ook verontschuldigde hij zich op 18 juni persoonlijk bij Dehaene voor zijn uitspraak dat hij hem niet geschikt vond voor de baan van voorzitter van de Europese Commissie.[27]

<u>Reacties uit Nederland, Duitsland en Frankrijk</u>

De gehele Nederlandse politiek stond als één man achter Lubbers en men had er ook vertrouwen in. Uit een persbericht van de Rijksvoorlichtingsdienst over de ministerraad van 17 juni bleek dat deze positief gestemd was. De argumenten voor Lubbers hadden niet aan kracht ingeboet volgens hen. Er werd gezocht naar een christendemocraat uit een middelgroot land.[28] Het is een ongeschreven regel binnen de Europese Unie dat conservatieve en socialistische voorzitters uit grote en kleine landen elkaar afwisselen.[29] Jacques Delors was een sociaal-democraat en kwam uit Frankrijk, Lubbers zou volgens dat argument een geschikte opvolger zijn. Maar dat gold eveneens voor Dehaene uit België. Het tweede argument van de ministerraad was dat Nederland nog nooit voorzitter geweest was, op interim-voorzitter Sicco Mansholt na, en Lubbers gesteund werd door de vier grote politieke partijen in Nederland. De afstand tussen de eerste en tweede voorkeur van de lidstaten was volgens de ministerraad klein en Lubbers was nog niet uitgesloten.[30] De Nederlandse steun voor Lubbers was er zeker, maar er werd niet gekeken naar het

[26] *NRC Handelsblad* 18 juni 1994.
[27] Wilfried Martens, *De Memoires. Luctor et emergo* (Tielt 2006) 655.
[28] Ministerie van Buitenlandse Zaken, Europese Commissie/ kandidatuur drs. R.F.M. Lubbers/ Voorzitterschap Europese Commmissie, DDI-Kabinet/ gs/ ara 00661, RVD persbericht over de ministerraad van 17 juni 1994.
[29] Desmond Dinan, *Ever closer union. An introduction to European Integration* (Hampshire 2005) 190.
[30] Ministerie van Buitenlandse Zaken, Europese Commissie/ kandidatuur drs. R.F.M. Lubbers/ Voorzitterschap Europese Commmissie, DDI-Kabinet/ gs/ ara 00661, RVD persbericht over de ministerraad van 17 juni 1994.

internationale toneel. Nederland baseerde het vertrouwen in Lubbers voornamelijk op nationale argumenten. Minister van Buitenlandse Zaken Peter Kooijmans schatte de kansen goed in, 'wanneer de kandidaten op hun merites worden beoordeeld, de afweging op kwaliteit plaatsvindt en er een open discussie komt over de tweede en derde voorkeuren van de lidstaten'.[31] Hierin klonk al enig wantrouwen door over de gang van zaken. Het leek erop dat de minister de keuze van de andere lidstaten niet vertrouwde en vermoedens had dat de keuze niet alleen op basis van capaciteiten gemaakt zou worden. Ook Frits Bolkestein, destijds fractievoorzitter van de VVD, plaatste een kleine kanttekening in het televisieprogramma *Hier en Nu* van de NCRV op 17 juni. Hij zei daarin: 'Ik weet natuurlijk niet wat de afwegingen zijn van president Mitterand en Bondskanselier Kohl. Ik heb zo het vermoeden dat persoonlijke elementen toch een rol spelen. Ik vermoed niet dat men – om het nu maar plat te zeggen – Nederland een hak wil zetten.'[32] Hier stopte zijn zin. Hij leek te willen zeggen dat Kohl Nederland niet wilde aanpakken, maar dat Kohl de premier een hak zou willen zetten.

In de actualiteitenrubriek *Met het oog op morgen* van de NOS sprak de correspondent in Duitsland op 20 juni: 'Nog nooit is het voorgekomen dat Duitsland in een personele kwestie een veto uitgesproken heeft.' De Bondskanselier bepaalde zelf wie de Duitse voorkeur kreeg. Kohl benaderde geen staf, hij sprak er alleen met de Franse president Mitterand over. Als het om personele kwesties gaat wordt in Duitsland de *Richtlinienkompetenz* gehanteerd. Dit geeft de macht van de Bondskanselier aan, hij zette zelf de belangrijkste richtlijnen voor het beleid uit en bepaalde dus ook wie de voorkeur van Duitsland kreeg voor wat betreft het voorzitterschap van de Europese Commissie. De spanningen waren hoog opgelopen volgens de correspondent. Men vond het in Duitsland ongepast hoe Lubbers zich profileerde, via de publiciteit in bijvoorbeeld de *Financial Times* in plaats van achter de schermen. Lubbers werd verweten waar Frankrijk en Duitsland zelf ook toe neigden, deze 'lekten' hun voorkeur voor Dehaene naar de pers, maar Lubbers sprak veel meer open en bewust met de media. 'Ergert [Kohl] zich dood?' vroeg de presentator in Nederland. 'In zekere zin wel ja.' Ambtenaren hadden de correspondent bevestigd dat de sympathie van Kohl voor Lubbers niet erg groot was. De

[31] *Volkskrant* 18 juni 1994.
[32] Ministerie van Buitenlandse Zaken, Europese Commissie/ kandidatuur drs. R.F.M. Lubbers/ Voorzitterschap Europese Commmissie, DDI-Kabinet/ gs/ ara 00661, geschreven fragmenten van *Hier en Nu* 17 juni 1994.

correspondent noemde het voorbeeld dat Kohl vond dat Lubbers in de Raad ‘herhaaldelijk met hemelbestormende monologen over de Europese toekomst komt en Kohl begrijpt daar niet veel van. Die zegt dan; wat is nou toch precies het nationaal belang van Nederland en die irriteert zich mateloos aan de wijze waarop Lubbers zich presenteert.’[33] Lubbers streefde juist naar meer openheid in de Europese politiek en speelde daarmee ‘hoog spel’, volgens het *NRC Handelsblad*. Dat paste minder in het ‘Bourgondische leefklimaat waarin Kohl en Mitterand hun zaken pleegden te doen: bij de open haard, ver weg van de grote boze buitenwereld’.[34] De commentator schetste een Duitse sfeer van irritatie jegens Lubbers. Er was weinig sympathie voor hem door zijn profilering en manier van presentatie. Hij was niet diplomatiek genoeg en zou daarom ook nooit de Europese Commissie kunnen voorzitten, zo klonken de argumenten.

Op 22 juni 1994, twee dagen voor de bewuste Eurotop op Corfu, kwamen de drie christendemocraten Lubbers, Kohl en Dehaene samen voor een bijeenkomst van de Europese Volks Partij in Brussel. Volgens journalisten wilde kanselier Kohl ‘om psychische blessures te voorkomen’ niet discussiëren met Lubbers over de vraag waarom de Belg Dehaene de betere kandidaat zou zijn voor de hoogste baan bij de EU. Het is moeilijk in te schatten wat Kohl hier bedoeld heeft, maar het leek te gaan om het karakter van Ruud Lubbers. Hij wilde geen ‘kwaliteitsoordeel’ uitspreken op deze bijeenkomst waar de twee kandidaten voor de positie van voorzitter van de Europese Commissie aanwezig waren.[35] Op deze top ‘namen een ontspannen Dehaene en een groen lachende Lubbers onder het kritische oog van Kohl naast elkaar plaats voor de camera’s’, zo schreef Wilfried Martens, toenmalig voorzitter van deze Europese partij van christendemocraten. Het was voor de EVP een pijnlijke gebeurtenis dat zij niet één man naar voren konden schuiven. Kohl sprak zijn voorkeur uit voor Dehaene, premier José María Aznar van Spanje sprak zich uit voor Lubbers. Kohl wilde niets weten van een compromis.[36] Op de top van 24 en 25 juni zou moeten blijken wie de nieuwe voorzitter zou worden.

---

[33] Ministerie van Buitenlandse Zaken, Europese Commissie/ kandidatuur drs. R.F.M. Lubbers/ Voorzitterschap Europese Commmissie, DDI-Kabinet/ gs/ ara 00661, geschreven fragmenten uit *Met het oog op morgen* NOS 20 juni 1994.
[34] Ibidem, 00660, artikel *NRC Handelsblad* in persmap, geen datum.
[35] *Algemeen Dagblad* 17 juni 1994.
[36] Wilfried Martens, *De Memoires. Luctor et emergo* (Tielt 2006) 656.

De Franse president Mitterand noemde Lubbers te pro-atlantisch. Vooral sinds Maastricht werd hij gezien als anglofiel. Daar gaf hij de Britten immers een opt-out, zodat de EMU kon doorgaan. Maar een andere compromiskandidaat leek Mitterand ook geen goede oplossing. Omdat de Engelsen de federale Dehaene niet wilden als opvolger van Delors, zou er namelijk naar een geheel nieuwe man gezocht moeten worden. Daarnaast verbaasde het de Franse president dat Lubbers ondanks de zware Duitse druk nog steeds de volledige steun van Spanje en Italië behield, 'daarom denk ik dat u de goede man voor Europa zou zijn', zei Mitterand na de Eurotop op Corfu, vertelde Lubbers achteraf. De Franse president beloofde Lubbers dat hij nogmaals zou nagaan of Kohl werkelijk tegen was. Op de dag van de top in Brussel op 15 juli 1994, waar Jacques Santer uit Luxemburg gekozen zou worden, vertelde Mitterand volgens Lubbers dat Kohl 'massivement contre' was.[37] In 1999 vertelde Lubbers dit in een toespraak op een congres van het Duitslandinstituut in Amsterdam over Duitsland en Europa. Mogelijk schetst hij een enigszins vervormd beeld om zijn eigen optreden te rechtvaardigen. Maar ook in 1994 was dit op het RTL Nieuws te horen nadat Lubbers met de Franse president sprak en deze verklaard had 'dat indien het zo loopt dat Lubbers het zou worden dat ook prima te vinden'.[38] Feit blijft dat het vanaf toen gedaan was met de kandidatuur van Ruud Lubbers.

<u>Beeldvorming over het veto in Nederland</u>

Binnen het Europese circuit spelen naast capaciteit meer factoren een rol. Naast Lubbers' uitgesproken gedrag tijdens de Duitse hereniging hebben ook andere kwesties Kohl kunnen irriteren. In de tien jaar dat Jacques Delors president van de Europese Commissie was geweest had deze zijn macht gestaag uitgebreid. Hij was een groots leider, zijn voorzitterschap was één van de sterkste in de geschiedenis van de Europese Unie.[39] Kohl wilde volgens Lubbers geen sterke voorzitter meer, die via de Commissie flink tegen

---

[37] Ruud Lubbers, 'De Duitse eenwording en Europa. Een persoonlijke terugblik', in: Patrick Dassen red., *Gedeelde geschiedenis. Duitsland en Europa 1945-2000* (Amsterdam 2000) 7-18, aldaar 16.
[38] Ministerie van Buitenlandse Zaken, Europese Commissie/ kandidatuur drs. R.F.M. Lubbers/ Voorzitterschap Europese Commmissie, DDI-Kabinet/ gs/ ara 00661, geschreven fragmenten *RTL nieuws* 14 juni 1994.
[39] Desmond Dinan, *Ever closer union. An introduction to European Integration* (Hampshire 2005) 188-190.

nationale regeringen in zou gaan.[40] Volgens Desmond Dinan, auteur van een handboek over Europese integratie, wilde geen enkele regeringsleider iemand zoals Delors. Zij wilden niet meer overschaduwd worden door de president van de Commissie.[41] Kohl en Lubbers hadden twaalf jaar samen gewerkt, samen met Mitterand kenden de drie een jarenlange invloed op het Europese toneel. Dat was wellicht té lang, waardoor er behoefte bij Kohl was aan nieuwe, vooral kneedbare, kandidaten. Door de twaalf jaar ervaring had Lubbers echter wel verstand van zaken gekregen. 'Lubbers heeft in twaalf jaar bewezen, die zelfbewuste houding in daden te durven omzetten. Dehaene heeft in twee jaar nog niet veel meer kunnen doen, dan Duitsland de vestiging te gunnen van de felbegeerde Europese Centrale Bank (ECB). En ziedaar het niveau van het grote Duitsland: dan is Dehaene dus mijn man en niet die lastige Lubbers, die voortdurend vragen stelt en tegenspel levert.'[42] Zo schetst *NRC Handelsblad* de denkwijze van Kohl. De zetel van de ECB was erg belangrijk voor de Bondskanselier. De sterke Duitse Mark, de Duitse trots, moest opgegeven worden, daar wilde Kohl op zijn minst de vestigingsplaats van de ECB voor terug. De Nederlandse premier was 'too independent-minded' geeft hij zelf aan in een interview in 1994.[43] Niet alleen te onafhankelijk, maar ook te eigenwijs zo lijkt het achteraf. 'Lubbers mat zich wel eens een rol aan die het gewicht van Nederland overtrof, tot irritatie van de grote landen,' schrijft een journalist op 14 mei 1994 in *NRC Handelsblad*.[44]

Tien jaar later geeft Lubbers aan dat Kohl zichzelf een te hoge positie toebedeelde door het succes van de hereniging. Hij had veel gepresteerd en 'had ineens werkelijk de overtuiging dat hij persoonlijk leiding moest geven aan Europa'. Daarom wilde hij iemand hebben aan wie hij superieur was, niet een collega die hij al jaren kende. Maar Lubbers gaf zich niet gewonnen. 'Dat maakte hem heel vijandig. Het was de eerste keer dat eens iemand tegen hem zei: "Nee."', vertelde Lubbers in 2004 in een documentaire van de IKON.[45] Ook schrijver Geert Mak sprak voor zijn boek *In Europa* uit 2004 met de

---

[40] *De Volkskrant* 20 september 1999.
[41] Desmond Dinan, *Ever closer union. An introduction to European Integration* (Hampshire 2005) 195.
[42] Ministerie van Buitenlandse Zaken, Europese Commissie/ kandidatuur drs. R.F.M. Lubbers/ Voorzitterschap Europese Commmissie, DDI-Kabinet/ gs/ ara, 00660, *NRC Handelsblad*, geen datum.
[43] Lionel Barber en Ronald van de Krol, 'Spoiler in the Euro contest- Ruud Lubbers, Dutch prime minister', *Financial Times* 2 juni 1994.
[44] *NRC Handelsblad* 14 mei 1994.
[45] IKON, *Paul Rosenmöller en Ruud Lubbers* 9 januari 2004, te zien op http://www.ikonrtv.nl/site/algInfo.asp?oId=288.

voormalige premier. Lubbers vertelde open over het feit dat Kohl en Mitterand met zijn tweeën beslisten en verwachtten dat de anderen dan wel zouden volgen. "Kohl, de reus van Europa die zijn eigen man koos, zijn aide in Brussel, Dehaene. En hij werd ongelooflijk kwaad toen Nederland dat besluit niet accepteerde." Het kortste gesprek dat Lubbers met Kohl had was tegelijk het laatste. Kohl vond de stemming over de nieuwe voorzitter ondemocratisch, de stemming was acht tegen vier en hij vroeg waarom Lubbers zich daarbij niet kon neerleggen. Lubbers bracht hier tegenin dat de vier landen die hem steunden – Spanje, Italië, Groot-Brittannië en Nederland - vijftig procent van het inwoneraantal van de Europese Unie vertegenwoordigden. 'Kohl werd toen razend.'[46]

Geert Mak wilde als schrijver een spannend verhaal schrijven, maar hij sprak daarvoor wel met Lubbers zelf. Zijn verhaal lijkt op Lubbers' eigen uitlatingen in de bovengenoemde documentaire uit 2004. Lubbers laat het lijken alsof Kohl steeds op het punt stond in woede uit te barsten. Hij probeert zijn optreden te rechtvaardigen en zichzelf te verdedigen door Kohl als grote boze man voor te stellen waar niemand tegen in mocht gaan. Eigenlijk heeft hij zelf een politieke flater geslagen doordat hij bleef volhouden en niet inzag dat het hem niet zou lukken. Lubbers dacht dat de kleine landen zijn troefkaart waren, omdat zij zich ook zouden irriteren aan het Frans-Duitse 'dictaat'. Lubbers had dit verkeerd ingeschat gaf hij een week na de afwijzing aan: 'Dat had ik vooraf anders getaxeerd'. De kleine landen stemden voor Dehaene. Bovendien sloot hij niet uit dat Frankrijk eventueel tegen Duitsland in zou gaan.[47]

Lubbers vertoonde een aantal overeenkomsten met Jacques Delors. Delors had een eigen post gekweekt en handelde veelal uit eigen initiatief in de tien jaar dat hij de Commissie voorzat. Beiden hadden een visie en verkondigden uitdrukkelijk hun ideeën. Daarom was Lubbers misschien wel een logische opvolger. Maar Lubbers had niet de diplomatieke capaciteiten, zo bleek al tijdens de campagneperiode. Lubbers was voor meer openheid en transparantie, maar het was erg onhandig zo open de pers te woord te staan en de andere kandidaat naar beneden te halen. In de Europese Unie was en is het meer gewoon om achter gesloten deuren te onderhandelen. Bovendien kwam Delors uit Frankrijk en was een goede vriend van Helmut Kohl. Afgezien van politieke kwaliteiten was en is dat in de Europese politiek erg belangrijk. Wanneer Frankrijk of Duitsland

[46] Geert Mak, *In Europa. Reizen door de twintigste eeuw* (Amsterdam 2004) 989-990.
[47] *NRC Handelsblad* 1 juli 1994.

ergens tegen waren, ging het simpelweg niet door. Zeker toen de Unie nog uit twaalf lidstaten bestond, hadden zij grote macht. De grote landen moesten het simpelweg eens zijn.[48] Zo werkt het in Europa. Politiek journalist Jan Tromp vertelde in een documentaire uit 2003 dat er in 1994 tegen Lubbers werd gezegd dat hij 'nu echt wat moest doen jegens Kohl, anders kon hij het vergeten'. Daar had hij echter nooit naar geluisterd.[49] De enige verzoeningspoging was de toespraak in Aken bij de uitreiking van de Karelsprijs, maar dat was een ongelukkige zet. Hij misbruikte de toespraak om zijn eigen kandidatuur te propageren en tevens om Kohl te prijzen. Lubbers overspeelde zijn hand door te denken Kohl zo te kunnen overtuigen. Ook dacht hij de kleine landen achter zich te hebben staan. Daar ging hij finaal de mist mee in.

Veto Helmut Kohl

Er zijn diverse redenen te bedenken voor het veto van Helmut Kohl. Eén argument is de houding van de Nederlandse premier tijdens het Duitse herenigingsproces in 1989 en 1990. Omdat dit een grote impact had en vanaf dat moment de relatie tussen de twee regeringsleiders verslechterde is het volgende hoofdstuk daaraan gewijd. De andere redenen van afwijzing door Helmut Kohl zijn te scharen onder twee noemers; ten eerste strategische redenen voor Duitsland en ten tweede de persoonlijke aversie van Kohl jegens Ruud Lubbers.

Als eerste strategisch argument kan de redenering over een te sterke voorzitter, die hierboven behandeld is, genoemd worden. Kohl wilde, net als andere regeringsleiders, niet teveel tegenspraak van de voorzitter en zag liever een kneedbare nieuweling, zoals Dehaene of de latere compromiskandidaat Jacques Santer. 'Though they pay lip service to the importance of a strong Commission and strong Commission leadership, national leaders do not want to be overshadowed by the Commission president,' schrijft Europa-kenner Desmond Dinan.[50]

Ten tweede zou Lubbers misschien niet de ideale kandidaat zijn door zijn optreden als voorzitter van de EG in 1991, voorafgaand aan het Verdrag van Maastricht.

---

[48] Desmond Dinan, *Ever closer union. An introduction to European Integration* (Hampshire 2005) 191.
[49] AVRO, *Hoge Bomen* 3 april 2003 aflevering Ruud Lubbers, te zien op http://www.avro.nl/hogebomen/.
[50] Desmond Dinan, *Ever closer union. An introduction to European Integration* (Hampshire 2005) 195.

Lubbers was geen goede leider tijdens de onderhandelingen die resulteerden in de EMU. Nederland diende een té federaal voorstel in, waar enkel België hen in steunde. Duitsland was lange tijd positief over het supranationale gehalte van de verdragstekst, maar trok de steun in als gevolg van de kritiek van de rest van Europa. Uiteindelijk werd afgesproken dat de besluitvorming over het buitenlands- en veiligheidsbeleid op intergouvernementeel niveau zou blijven plaatsvinden. De individuele lidstaten behielden dus veel zeggenschap en hoefden geen soevereiniteit af te staan. Lubbers en minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek waren druk met andere zaken, waardoor de staatssecretaris voor Europese Zaken Piet Dankert de vrijheid kreeg de conferentie voor te zitten. Nederland had zich in het voorstel teveel met eigen ideeën en belangen bezig gehouden en werkte niet naar een consensus toe, was de kritiek. Dat wordt wel verwacht van de halfjaarlijkse voorzitter van de EG, bovendien ook zeker van een voorzitter van de Europese Commissie. Het fiasco van de politieke unie en het opgeven van het Nederlandse voorstel wordt Zwarte Maandag genoemd.[51] Uiteindelijk redde de premier de EMU door terug te grijpen op een ouder voorstel van Luxemburg en bovendien Groot-Brittannië een opt-out te geven, zodat de EMU in elk geval door kon gaan.[52] Maar het aanvankelijke optreden was een grote politieke blunder. De Nederlandse beleidsmakers hadden geen oog voor de Europese reacties en geloofden in het kunnen slagen van hun voorstel. Dit doet denken aan de kandidaatstelling van Lubbers voor het voorzitterschap van de Europese Commissie en het grote vertrouwen van de Nederlandse politiek daarin.

De derde strategische reden voor het veto van Kohl was het feit dat Lubbers bekend stond als meer georiënteerd op Londen dan op Bonn en Parijs. In Europees perspectief was dat niet aan te bevelen. Duitsland en Frankrijk speelden een belangrijke rol in de Europese politiek, in de praktijk maakten zij de dienst uit. Dinan noemt voorbeelden van de Frans-Duitse dominantie in de Europese Raad: Valéry Giscard d'Estaing en Helmut Schmidt tolereerden amper de aanwezigheid van de president van de Europese Commissie bij een bijeenkomst van de Raad. Samen wezen zij eind jaren zeventig de weg naar verdere integratie. Chirac en Kohl negeerden in 1998 de anderen om onder vier ogen te gaan praten over een gezamenlijk standpunt.[53] Wilde Lubbers

[51] A.G. Harryvan en J. van der Harst, 'Het Nederlandse Europa-beleid na het einde van de Koude Oorlog', *Transaktie* 23 (1994) 143-171, aldaar 159.
[52] Bert Steinmetz, *Ruud Lubbers. Peetvader van het poldermodel* (Amsterdam 2000) 123.
[53] Desmond Dinan, *Ever closer union. An introduction to European Integration* (Hampshire 2005) 238.

gekozen worden als opvolger van Delors, dan moest in ieder geval de Bondskanselier achter hem staan.

De vierde reden die genoemd kan worden voor de afwijzing was de ruzie over de plaats voor de nieuw te vestigen Europese Centrale Bank. Dit speelde in 1993, kort voor de opvolgingskwestie in 1994, schrijft Steinmetz en lag daarom volgens hem meer voor de hand dan de problemen rondom de Duitse hereniging.[54] Voor Kohl was het van groot belang dat de bank in Frankfurt gevestigd zou worden, omdat hij ook al de sterke Duitse mark moest opgeven voor de euro. Nederland had Amsterdam voorgesteld als vestigingsplaats en Wim Duisenberg als bankdirecteur. De president van de *Deutsche Bundesbank* stond achter Duisenberg - liever een Nederlander dan een Fransman - en vond dat Lubbers daarom geen voorzitter mocht worden van de Commissie, dit was van groot belang voor de Duitsers. Twee belangrijke posten voor één lidstaat, dat was tegen de (ongeschreven) spelregels. Dit lijkt een belangrijke strategische reden. (Maar andere EU-lidstaten hadden die dan ook moeten hebben.) Daarbij kwam een persoonlijke irritatie van Kohl toen Lubbers begon te pleiten voor Bonn in plaats van Frankfurt, mocht Amsterdam het niet worden. Kohl reageerde dan ook geprikkeld met de opmerking dat hij toch ook niet voor Alkmaar ging.[55] Bovendien werd in oktober 1994 een memorandum onthuld door de KRO waarin te lezen was dat Kohl destijds had gedreigd Lubbers' kandidaatstelling te blokkeren wanneer hij zijn oppositie tegen Frankfurt vol zou houden. Joachim Bitterlich, Kohls buitenlandadviseur, zou deze dreigementen in oktober 1993 geuit hebben richting Piet Dankert, toenmalig staatssecretaris van Europese Zaken. Dankert bevestigde deze lezing een jaar later, maar aan Duitse kant werd het tegengesproken. Volgens het Duitse ministerie gingen de gesprekken tussen de twee enkel over de zetel van de Europese Centrale Bank. De ruzie over de plaats van de ECB wordt hier dus gerelateerd aan het veto van Kohl.[56]

Het laatste strategische argument kon zijn dat er in Nederland een té negatief beeld van Duitsland heerste en dat er daarom geen Nederlander voorzitter mocht worden van de Europese Commissie. Een jaar eerder, in 1993, werden de resultaten bekend van

[54] Bert Steinmetz, *Ruud Lubbers. Peetvader van het poldermodel* (Amsterdam 2000) 222.
[55] Ibidem, 222-223.
[56] Lionel Barber, 'How Kohl linked EMI choice to Delors succession: A confidential memo revealing the extent of German arm-twisting over siting of the European Monetary Institute in Frankfurt', *Financial Times* 26 oktober 1994.

een opinieonderzoek naar de opvattingen van Nederlandse jongeren over Duitsland. De jeugd tussen vijftien en negentien jaar oud was een stuk negatiever over Duitsland dan over andere EU-landen. Maar liefst 56 procent stond negatief tegenover de Duitsers, in vergelijking met elf procent tegenover België, en dertien procent tegenover Frankrijk. Ook in Duitsland wekte het onderzoek bezorgdheid. Dit was de visie van de jeugd, maar in 1990 was een soortgelijk onderzoek verschenen over de ideeën van parlementariërs ten aanzien van het nieuwe Duitsland. Een grote meerderheid stond daar huiverig tegenover.[57] Tijdens de herenigingsplannen stak argwaan de kop op in de Nederlandse politiek. Hierover meer in hoofdstuk vier over de meningsvorming op het ministerie van Buitenlandse Zaken. Gezegd moet worden dat ook de elite in de meeste andere landen aarzelingen had over een herenigd Duitsland. Naast het opinieonderzoek in 1993 zorgden de extreemrechtse aanslagen in Duitsland ook nog eens voor een Nederlandse briefkaartenactie. In juni 1993 werden 1,2 miljoen Nederlandse briefkaarten met de tekst 'Ik ben woedend' afgeleverd op het Duitse *Bundeskanzleramt*. Dit schiep ook al geen positief beeld van de gevoelens van Nederlanders ten opzichte van Duitsland en bevestigde het beeld van een anti-Duits Nederland. Friso Wielenga voegt toe dat de tekst op de kaart ook laat zien dat Nederlanders niet alleen 'goed' waren, door hun woede, maar ook 'beter'. De Duitsers werd de les gelezen door het kleine Nederland.[58] Dit aspect kwam ook naar voren tijdens het herenigingsproces, zo zal blijken in het volgende hoofdstuk. Door de negatieve beeldvorming in Nederland was een Nederlandse opvolger van Delors strategisch gezien niet erg politiek verantwoord voor Duitsland.

Naast strategische redenen zijn er persoonsgebonden argumenten aan te voeren. De felle protesten van voornamelijk minister Van den Broek eind 1991 tegen de vroegtijdige erkenning door Duitsland van Kroatië - en de weigering van Lubbers hem tot de orde te roepen - droegen bij aan het negatieve beeld dat Kohl had gekregen van Ruud Lubbers. Lubbers zei daarover dat Kohl hem als een politiek risico was gaan zien.[59] Voor de Duitse Bondskanselier stond de zelfbeschikking van de Kroaten op één lijn met de

---

[57] R. Aspeslagh, 'Structuur en cultuur: een inleiding', in: R. Aspeslagh, red., *De stand der betrekkingen. De Nederlands-Duitse relatie nader bekeken* (Den Haag 1996) 1. Zie voor de onderzoeksresultaten: L.B. Jansen, *Bekend en Onbemind* (Den Haag 1993).

[58] Friso Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 378-379.

[59] Ruud Lubbers, 'De Duitse eenwording en Europa. Een persoonlijke terugblik', in: Patrick Dassen red., *Gedeelde geschiedenis. Duitsland en Europa 1945-2000* (Amsterdam 2000) 7-18, aldaar 16.

zelfbeschikking van het Duitse volk. Nederland neigde meer naar staatkundige eenheid en kende meer gewicht toe aan het zoveel mogelijk intact laten van de grenzen. De Duitse opvatting werd natuurlijk sterk bepaald door de Duitse eenwording en de geschiedenis van het Duitse volk.[60] Minister Hans-Dietrich Genscher van Buitenlandse Zaken erkende Kroatië unilateraal, dus zonder overleg met de EU-partners. Hij was zeer snel in zijn handelen en ook andere landen keurden de snelle erkenning af. Nederland was voorzitter van de EG in de tweede helft van 1991 en moest de kwestie ondanks de interne verdeeldheid zien op te lossen. Naderhand schoven de landen op in de richting van de positie van Duitsland, nadat van den Broek een aantal voorwaarden had gesteld.[61] Uiteindelijk erkende de EU Kroatië begin 1992. Deze instemming had te maken met de Duitse druk en het krachtig aansturen op erkenning. Van den Broek bleef moeite houden met het Duitse streven naar snelle erkenning en in december was er nog sprake van 'ernstige Nederlands-Duitse wrijvingen', volgens hoogleraar Internationale Betrekkingen Duco Hellema.[62] Het meningsverschil over een voor Duitsland zo belangrijk punt kan meegespeeld hebben in de afwijzing door Kohl.

Ten tweede was er de reeds genoemde ergernis bij Kohl aan de profilering van Ruud Lubbers. Het onhandig formuleren van Lubbers kwam vaak terug in dit hoofdstuk, bijvoorbeeld in zijn eigen campagne, in de ruzie rondom de ECB en zijn voornemen te gaan stemmen op nummer drie van het CDA in plaats van op zijn opvolger, waarop hieronder wordt ingegaan. Ruud Lubbers was vol vertrouwen en leek blind voor de Europese diplomatie, of wilde die gewoonweg niet zien. Hij overspeelde zijn hand door tegen Frankrijk en Duitsland in te gaan en te rekenen op steun van de kleine landen. Bovendien maakte hij een domme fout door geen echte toenadering tot Helmut Kohl te zoeken, op een verwoede verzoeningspoging in het openbaar na. Dat was een politieke misrekening. Alle lidstaten moesten immers instemmen met de nieuwe voorzitter. Lubbers leek blind voor de problemen die Kohl met hem had. Zoals Bolkestein tussen de regels liet doorschemeren, toen hij sprak over de verkiezing van de nieuwe voorzitter, zou Kohl Lubbers wel eens een hak kunnen gaan zetten op de top op Corfu. Hij kreeg gelijk.

---

[60] *Duitsland als partner*, Adviesraad Vrede en Veiligheid (Den Haag 1994) 31.
[61] *NRC Handelsblad* 1 september 2000.
[62] Duco Hellema, *Neutraliteit en vrijhandel. De geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen* (Utrecht 2001) 367.

De laatste druppel was de aankondiging van Lubbers vlak voor de verkiezingen in eigen land van mei 1994 dat hij ging stemmen op nummer drie van de kieslijst van het CDA in plaats van op zijn opvolger Brinkman.[63] Dit deed Lubbers uit solidariteit met nummer drie op de lijst, Hirsch Ballin, na een uitglijder van diegene in de media. Het werd door diezelfde media uitgelegd als: 'Ik stem niet op mijn opvolger'.[64] Kohl vond het een 'ongehoorde deloyaliteit', zo had oud-premier Dries van Agt vernomen uit het *Bundeskanzleramt*. De Bondskanselier had zich afgevraagd hoe iemand, die zijn eigen politieke vrienden al zo behandelt, hen zal behandelen als hij voorzitter zou zijn van de Commissie, hoorde Norbert Schmelzer, oud-minister van Buitenlandse Zaken, van Kohls naaste medewerkers in Bonn.[65] De uiteindelijke nederlaag van het CDA in Nederland tijdens de verkiezingen deed het imago van Lubbers ook geen goed.

Tot slot was daar natuurlijk de opstelling van de persoon Ruud Lubbers in de jaren 1989-1990 toen Helmut Kohl zijn plannen ontvouwde voor één Duitsland. 'Iedereen is het erover eens dat de relatie tussen de twee onherstelbaar verzuurde tijdens de Duitse eenwording,' zo schrijft *NRC Handelsblad*.[66] Ook hier komt het gebrek aan diplomatieke vaardigheden op het internationale toneel van Lubbers aan bod. In het volgende hoofdstuk wordt daar verder op ingegaan.

---

[63] Bert Steinmetz, *Ruud Lubbers. Peetvader van het poldermodel* (Amsterdam 2000) 222-223.
[64] Ibidem, 213
[65] Ibidem, 223.
[66] *NRC Handelsblad* 28 juni 1994.

3. Lubbers' opstelling na de val van de Muur

Dit hoofdstuk gaat over de opstelling van Ruud Lubbers in de jaren 1989 en 1990 met betrekking tot de plannen voor een eventuele hereniging van de BRD en de DDR. Vooral Margaret Thatcher en Ruud Lubbers hadden 'uitgesproken koel' gereageerd op de ontwikkelingen in Duitsland, was Kohl opgevallen.[67] Omdat dit een belangrijke impact had op Kohls denken over Lubbers en dit mogelijk een rol speelde bij het veto in 1994 wordt dit argument hier uitgelicht. In dit hoofdstuk wordt het handelen van Ruud Lubbers geanalyseerd en wordt tevens onderzocht of Helmut Kohl dit gedrag in zijn achterhoofd kan hebben gehad toen hij Lubbers' voorzitterschap ruim vier jaar later blokkeerde.

Reacties in Europa

Op 9 november 1989 viel de Berlijnse Muur. François Mitterand riep daarop als voorzitter van de Europese Gemeenschap de Europese regeringsleiders bijeen in Parijs voor een informele top. Tijdens dit werkdiner op 18 november bespraken zij de ontwikkelingen in Oost-Europa en de Economische en Monetaire Unie (EMU) die op de agenda stond. In *NRC Handelsblad* was over de bijeenkomst te lezen dat in Den Haag de opinie was ontstaan dat verdere eenwording van de twaalf lidstaten 'geen dag meer kon wachten'. De Europese integratie moest versneld worden naar aanleiding van de Oost-Europese omwentelingen en het actueel worden van het Duitse vraagstuk. De belangrijkste uitkomst van de top was de verzekering die Helmut Kohl gaf van blijvende inzet van zijn land voor de Europese integratie. Een discussie over de grenzen of de aanstaande eenheid was nog niet aan de orde.[68] Op de top werd niet gesproken over een eventuele hereniging, daar werd nog niet aan gedacht en geen rekening mee gehouden. Deze eerste bijeenkomst na de val van de Muur ging over de vooruitzichten tot samenwerking met de DDR en het zeker stellen van de intentie van Kohl tot het voortzetten van de Europese integratie.

---

[67] Friso Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 186.
[68] 'Bijeenkomst EG-Regeringsleiders n.a.v. ontwikkelingen in Oost-Europa', *Keesings Historisch Archief* 30 november 1989 760-761.

Bij de officiële Eurotop van 8 en 9 december in Straatsburg werd de mogelijke hereniging wel een hoofdpunt. Dit werd ook ingegeven doordat de Duitse Bondskanselier op 28 november in de Bondsdag het Tienpuntenplan gepresenteerd had, waarin de weg naar Duitse eenheid uitgelegd werd. Een Duitse hereniging werd nu een reële optie. Volgens het Tienpuntenplan zou de hereniging 'in de loop van de jaren negentig plaatshebben'.[69] Belangrijk voor de lidstaten van de Europese Gemeenschap was het punt waarin werd beschreven dat de ontwikkelingen in de Duits-Duitse betrekkingen ingebed zouden blijven in het gemeenschappelijke Europese proces. Uit de uitgegeven archieven van het *Bundeskanzleramt* blijkt dat Ruud Lubbers het plan verwelkomde, maar ervoor waarschuwde het tot een puur Duitse aangelegenheid te maken. Het moest een opgave zijn voor de lidstaten van de Europese Gemeenschap.[70] Nederland stond argwanend tegenover dit initiatief van Kohl, omdat hij niet overlegd had met buurlanden. Ook Mitterand was verbaasd over dit plan, en ook George Bush, die de eenwording vanaf het begin af aan steunde, was onaangenaam verrast door dit onafhankelijke initiatief. Niemand was op de hoogte gesteld, zelfs de Duitse minister voor Buitenlandse Zaken Hans-Dietrich Genscher niet.[71]

Het tiende punt van het plan ging over het verkrijgen van vrede in Europa, waarin 'het Duitse volk' in vrije zelfbeschikking zijn eenheid zou kunnen herkrijgen.[72] Op de Europese Raad in Straatsburg bevestigde Kohl dat met de term 'Duitse volk' niet werd gedoeld op 'Polen en Russen van Duitse origine'. Dit gebeurde op uitdrukkelijk verzoek van premier Lubbers. Hij wilde een extra garantie dat de Bondsregering de Duitse grens met Polen niet ter discussie zou stellen en dat het alleen om het Duitse volk uit de BRD en de DDR ging.[73] Ook buiten deze grenzen woonden veel Duitsers. Kohl ergerde zich aan deze wantrouwende houding van zijn christendemocratische kompaan. De opstelling van Lubbers was namelijk erg fel op deze Europese top van regeringsleiders. Thatcher schreef hierover in haar memoires: 'the Dutch Prime Minister Mr. Lubbers said at the

---

[69] Kai Diekmann en Ralf Georg Reuth red., *Helmut Kohl: Ich wollte Deutschlands Einheit* (Berlin 1996) 157-167.
[70] Hanns Jürgen Küster en Daniel Hofman red., *Deutsche Einheit: Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes 1989/90* (München 1998) 576.
[71] Clay Clemens red., *The Kohl Chancellorship* (Londen 1998) 125.
[72] Kai Diekmann en Ralf Georg Reuth red., *Helmut Kohl: Ich wollte Deutschlands Einheit* (Berlin 1996) 157-167.
[73] 'Europese Raad in Straatsburg', *Keesings Historisch Archief* 21/28 december 1989 801-802.

heads of government dinner that he thought Chancellor Kohl's 'ten-point' plan would encourage reunification, that there were dangers in talking about self-determination and that it was better not to refer to one 'German people'.' Zelfs de *iron lady* vond dat 'this required some courage'.[74]

Kohl had nog nooit 'einen EG-Gipfel in so eisiger Atmosphäre miterlebt wie diesen'. Hoewel de Bondskanselier begrip had voor de situatie, omdat voor de Nederlandse houding de herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog doorslaggevend waren, was hij erg verbaasd over de 'fast tribunalartige Befragung' waarmee hij werd geconfronteerd. 'Was mir bei der Vorstellung des Zehn-Punkte-Programms eigentlich durch den Kopf gegangen sei, wie man überhaupt auf den Gedanken kommen könne, eine solche Rede zu halten', werd hem gevraagd, zo schreef hij.[75] Kohl noemde hierbij geen namen in zijn memoires over de Duitse eenheid, maar feit bleef dat Lubbers erg scherp uit de hoek kwam in Straatsburg. Hoogstwaarschijnlijk heeft hij in deze 'Befragung' ook een aandeel gehad. Bij het verlaten van het diner in Straatsburg zou Kohl de Nederlandse premier toebijten: 'Ik zal u ooit eens de geschiedenis van het Duitse volk uitleggen', zo vertelde Wilfried Martens, premier van België tijdens de Duitse hereniging, in een documentaire uit 2003.[76] Ook in Martens' memoires die verschenen in 2006 behandelde hij deze kwestie. De vraag van Lubbers aan Kohl of het 'op basis van het verleden opportuun was dat Duitsland opnieuw één werd (..) zou Lubbers nog zuur opbreken', schrijft hij.[77] In zijn boek legt Martens een relatie tussen de 'frontale botsing' van Lubbers en Kohl in 1989 en het veto van Kohl in 1994.[78]

Op de top sprak de Europese Raad zich voor het eerst uit voor de eenheid van het Duitse volk. 'Dit proces dient zich op vreedzame en democratische wijze te voltrekken, met inachtneming van overeenkomsten en verdragen, alsmede alle beginselen die zijn vastgelegd in de Slotakte van Helsinki, in een context van dialoog en samenwerking tussen Oost en West. Hierbij mag ook de Europese integratie niet uit het oog worden verloren.' Het woord 'hereniging' werd toen nog vermeden, een werkelijke eenheid lag

---

[74] Margaret Thatcher, *The Downing Street Years* (Londen 1993) 797.
[75] Kai Diekmann en Ralf Georg Reuth red., *Helmut Kohl: Ich wollte Deutschlands Einheit* (Berlin 1996) 195-197.
[76] AVRO, *Hoge Bomen* 3 april 2003 aflevering Ruud Lubbers, te zien op http://www.avro.nl/hogebomen/.
[77] Wilfried Martens, *De Memoires. Luctor et emergo* (Tielt 2006) 618.
[78] Ibidem, 630.

op de lange termijn werd gedacht. Tegelijkertijd werden er afspraken gemaakt over de start van een intergouvernementele conferentie over de totstandkoming van de EMU. Lubbers (en Mitterand) gaven toe dat er een verband bestond tussen deze verdergaande integratie en het verlangen, de ontwikkelingen in Oost-Europa te stimuleren.[79] Er was zogezegd een verband tussen het plannen van een intergouvernementele conferentie waarin de EMU tot stand zou kunnen komen en uitspraken over de Duitse eenheid. De aarzelende BRD had daarin toegestemd in ruil voor een Europese uitspraak over de Duitse eenheid. Het nieuwe Duitsland zou ingebed worden in de nieuw te vormen Europese Unie.

De Oder-Neissegrens

Voordat die uitspraak tot stand kwam werd er vooral gesproken over de grens van Duitsland met Polen die loopt langs de rivieren Oder en Neisse. Ruud Lubbers wilde duidelijkheid over deze grens. Vandaar ook de vraag over de term ‘het Duitse volk’; dat woonde immers ook in Polen, buiten de BRD en de DDR. Lubbers vond het beter om specifiek over de BRD en DDR te spreken en niet over de eenheid van ‘het Duitse volk’. De Polen moesten niet in onzekerheid verkeren door vaagheden rondom de grens. Kohl had Lubbers onder vier ogen gezegd dat hij ervan uit ging dat na de onderhandelingen met de Sovjet-Unie ook de huidige grens gehandhaafd zou worden maar dat Kohl begon met een ‘robuuste stellingname’, zo vertelde Lubbers in 1999. ‘Ruud, ook ik ga er van uit dat op het einde van al die onderhandelingen de Oder-Neisse grens, zoals die er nu is, de uitkomst zal zijn. Dus steun mij en maak je geen zorgen’, zou Kohl gezegd hebben. Maar Lubbers vertelde dat hij er goed aan meende te doen de onaantastbaarheid van deze grens te onderstrepen. Het ging er hem om ‘de Duitse regering te helpen iedere verleiding te weerstaan om met de Duitse heling, terug te grijpen op het Duitse rijk van weleer en een nieuwe *Sonderweg* in te slaan’.[80] Lubbers doelt hier op een ander (verkeerd) pad van Duitsland richting de toekomst, zoals dat ook in de jaren dertig gebeurde. Dat kwam volgens aanhangers van de theorie door het ontbreken van een historisch gegroeide

[79] ‘Europese Raad in Straatsburg’, *Keesings Historisch Archief* 21/28 december 1989 801-802.
[80] Ruud Lubbers, ‘De Duitse eenwording en Europa. Een persoonlijke terugblik’, in: Patrick Dassen red., *Gedeelde geschiedenis. Duitsland en Europa 1945-2000* (Amsterdam 2000) 7-18, aldaar 13.

democratische cultuur in Duitsland, anders dan in andere Europese landen. Na de Tweede Wereldoorlog werd de BRD een parlementaire democratie, maar in 1989 ontstond er weer onzekerheid over de toekomst van Duitsland en Europa. Lubbers hield echter ook nog in 1999 vast aan zijn optreden van toen en zijn hameren op de onschendbaarheid van de Oder-Neissegrens in 1989, 45 jaar na de Tweede Wereldoorlog.

Druk van de bonden van de *Heimatvertriebenen* op de CDU en de vrees van CDU/CSU voor het verlies van deze *Stammwähler* (vaste kiezers) hadden geleid tot Kohls openbare onduidelijkheid, concludeerde de afdeling planning van het ministerie van Buitenlandse Zaken achteraf, op 8 maart 1990. De Bondskanselier weigerde een uitspraak te doen over de Oder-Neisse, voordat de beide Duitse parlementen daarover een uitspraak hadden gedaan, dus als gezamenlijk standpunt van één Duitsland. Artikel 23 van de grondwet van de BRD schreef echter voor dat het Duitse rijk de BRD ís, dus ook gerechtigd om bindende uitspraken te doen, zo analyseerde de afdeling planning van het Nederlands ministerie voor Buitenlandse Zaken.[81] Dit artikel gaf de mogelijkheid van toetreding van Duitse provincies van de DDR tot de BRD. Het ging dus om toetreding tot de BRD, met behoud van de West-Duitse grondwet. Maar het Nederlands ministerie zag een ander artikel over het hoofd, artikel 146. Dat stelde een ander herstel van de staatkundige eenheid voor; de eenheid zou bereikt kunnen worden door het vormen van een nieuwe, gezamenlijke grondwet. Bovendien stond Duitsland nog steeds onder toezicht van de vier geallieerden uit de Tweede Wereldoorlog. Juridisch gezien had Kohl gelijk, er kon pas een uitspraak gedaan worden ná een hereniging en een overeenkomst met de geallieerden. Tot die tijd mocht er niet aan de grenzen gesleuteld worden. Dat kon pas na de overdracht van de soevereiniteit aan het nieuwe Duitsland door de geallieerden in het twee-plus-vier verdrag. Dat was het slotstuk van overleg tussen de twee Duitslanden en de vier geallieerden.

Het kan Kohl geïrriteerd hebben dat Lubbers zo bleef doorzagen over de onschendbaarheid van de Poolse westgrens, terwijl hij hem beloofd had deze grens te respecteren, maar dat hij nu eenmaal ruimte nodig had voor de onderhandelingen en de rechterflank van zijn partij niet direct voor het hoofd wilde stoten. Politiek gezien had Kohl gerust een uitspraak kunnen doen, om de internationale gemeenschap gerust te

[81] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DIE ARA, Coördinatie standpuntbepaling door die/ee inzake de hereniging, Inv.nr. 418, Plan/JR Staatsrechtelijke en politieke vragen 8 maart 1990.

stellen. Niet alleen Lubbers was bezorgd over de grens met Polen, ook Mitterand en Thatcher waren dat. In de aangehaalde nota van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken over de kwestie stond dat het van weinig fijngevoeligheid getuigende optreden van de Bondskanselier het internationale aanzien van de BRD beschadigde.[82] Lubbers was minder diplomatiek dan de andere regeringsleiders en ging in het openbaar de Duitse Bondskanselier ondervragen alsof hij in een rechtbank zat. Volgens Hans van Mierlo, toenmalig fractievoorzitter van D'66, beschouwde Kohl iedere terechtwijzing over het samenvoegen van de twee Duitslanden als 'een aanslag op zijn persoonlijk leven'. Politiek journalist Jan Tromp voegde daar aan toe dat Lubbers misschien niet eens in de gaten had hoezeer hij Kohl irriteerde.[83] Met name Mitterand had veel meer onderlinge gesprekken met Kohl en handelde achter de schermen. Thatcher en Mitterand vielen Kohl niet af in het openbaar, ondanks dat Mitterand op 20 december 1989 een staatsbezoek aflegde aan de DDR. Hij leek hiermee aan te geven dat de DDR nog niet ten einde was. De regeringsleiders van Frankrijk en Groot-Brittannië zagen echter sneller dan Lubbers in dat er geen weg terug was. De hereniging werd een feit. Via de twee-plus-vier-onderhandelingen probeerden Frankrijk en Groot-Brittannië hun voorwaarden over integratie in Europa en inbedding in de NAVO opgenomen te krijgen in het eindverdrag.

Vasthoudende Lubbers

Lubbers liep achter de feiten aan. Dit zou Kohl kunnen hebben geïrriteerd. De Nederlandse minister-president bleef namelijk vasthouden aan de status quo, terwijl in de internationale bijeenkomsten duidelijk gesproken werd over de eenheid en het vanaf december 1989 duidelijk was dat de DDR-bevolking ook een eenheid wenste. De DDR stond zowel politiek als financieel op instorten. De burgers hadden geen vertrouwen meer in het regeringsapparaat. Maar Lubbers sprak op 15 januari 1990 doodleuk over 'de wenselijkheid voort te gaan met de staten en de grenzen tussen staten zoals Europa die nu kent'. De scheiding tussen de BRD en de DDR wilde hij intact houden, 'om bij voorbaat de zorg weg te nemen die kan leven of kan gaan herleven, dat het ene land [de BRD] profijt zou willen trekken van ontwikkelingen in het andere, dat het ene blok profijt zou

[82] Ibidem.
[83] AVRO, *Hoge Bomen* 3 april 2003 aflevering Ruud Lubbers, te zien op http://www.avro.nl/hogebomen/.

willen trekken van een nieuwe situatie in het andere blok'.[84] Op 15 januari 1990 werd ook het hoofdkwartier van de Stasi door 100.000 Oost-Berlijners bestormd. Dezelfde avond protesteerden 500.000 mensen in andere DDR-steden tegen de SED, de communistische partij. De bestorming van het Stasi-kantoor liet zien dat het volk niet meer geloofde in de DDR. Dit was het begin van het einde.[85] Bovendien bevestigde Lubbers zijn uitspraken over het behoud van de grenzen in het Haagse Nieuwspoort.[86] Deze uitspraken zorgden ook voor ergernis achter de schermen bij minister Van den Broek, in het volgende hoofdstuk wordt daar dieper op in gegaan. De CDA-fractie nam afstand van de woorden van Lubbers, die zouden moeten worden opgevat als een 'persoonlijke filosofie' waar weinig politieke betekenis aan moest worden gehecht.[87] Dit was natuurlijk erg onhandig, de politiek leider en tevens minister-president die zulke uitspraken deed. Op een bijeenkomst in februari van Europese christen-democraten, waar Kohl ook was, leek Lubbers zich bij een verenigd Duitsland neer te leggen. Hij ging uit van één Duitsland als lid van de NAVO, maar voor de DDR moesten er 'speciale afspraken' worden gemaakt.[88] De Sovjettroepen zouden zich geleidelijk aan moeten terugtrekken en Duitse troepen moesten onder NAVO-commando komen te staan. Lubbers sloot zich in feite aan bij de internationale opinie. De suggestie dat Lubbers tegen de hereniging van Duitsland was, bleef echter hangen door zijn optreden in december en januari.

Later betoogde Lubbers dat hij na de bevestiging van Kohl de Oder-Neissegrens niet ter discussie te stellen een voorstander was van de Duitse hereniging. Dat was volgens hem vanaf 4 december 1989, na de NAVO-top in Brussel. In Tilburg liet hij in januari echter nog hele andere geluiden horen. Historicus en Duitsland-expert Friso Wielenga schreef in *Deutschland Archiv* over de 'umsichtig formulierende Lubbers' en de 'vage Formulieringen' die 'eher auf eine skeptische und distanzierte Haltung deuteten als auf Unterstützung für den von Kohl skizzierten Weg zur deutschen Einheit'.[89] Volgens Wielenga wijzen de uitspraken van Lubbers uit het verenigingsjaar in een andere richting

[84] Ruud Lubbers, *Welk Europa staat ons voor ogen?* (Tilburg 1990).
[85] Konrad H. Jarausch, *Die unverhoffte Einheit 1989-1990* (Frankfurt am Main 1995) 148-150.
[86] Ines Lehmann, *Die deutsche Vereinigung von Außen gesehen. Angst, Bedenken und Erwartungen in der ausländischen Presse.* Band II (Frankfurt am Main 1997) 37.
[87] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DEU/ARA, BRD-DDR Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging, Inv.nr. 00001, persbericht NRC Handelsblad 15 januari 1990.
[88] *NRC Handelsblad* 19 februari 1990.
[89] Friso Wielenga, 'Kein schwieriger Abschied von der deutschen Teilung. Die niederländische Haltung zur Wiedervereinigung 1989/90', *Deutschland Archiv* 33 (2000) 224-234, aldaar 225.

dan die van een ‘groot voorstander’.[90] Het was volgens hem niet verwonderlijk dat in Duitsland steeds weer het beeld werd bevestigd van een wantrouwende en afwijzende Nederlandse minister-president. De indruk die hij na Straatsburg achterliet was er een van ‘der eines unglücklich argumentierenden niederländischen Ministerpräsidenten, der der Wiedervereinigungspolitik Kohls massiv misstraute’.[91] Lubbers miste het inzicht in diplomatieke tradities en internationale verhoudingen. Ten eerste overspeelde hij zijn hand door op de Eurotop Kohl als het ware terecht te wijzen en bij elke gelegenheid te hameren op de onschendbaarheid van de Oder-Neisse grens. Ten tweede hadden de geallieerden veel meer invloed via de twee-plus-vier-verhoudingen dan Nederland. De Nederlandse premier bedeelde zichzelf een te hoge positie toe.

Achteraf

Lubbers doet er alles aan om zijn optreden van toen te rechtvaardigen en noemt daarvoor ook historische werken die schrijven dat hij een voorstander was van de Duitse eenheid. In zijn rede in 1999 verwees hij naar het werk van George Bush en Brent Scowcroft en het verhaal van Horst Teltschik over de 329 dagen die leidden tot de eenheid na de val van de Muur. Hierin staat volgens hem uitgebreid gedocumenteerd dat hij zich ‘voluit schaarde’ achter de Duitse eenwording, ‘zonder reserves’.[92] Eerder noemde hij in een interview al het boek van Philip Zelikow en Condoleeza Rice, twee adviseurs van president Bush, waarin zij schrijven dat de Nederlandse premier, anders dan de Italiaan Giulio Andreotti en Thatcher de Duitse eenwording destijds ‘duidelijk steunde’.[93] In de autobiografie van Bush en zijn veiligheidsadviseur Scowcroft is echter wel degelijk te lezen over de reserves die Lubbers aanvankelijk had. Op 25 november 1989 telefoneerde de Amerikaanse president met Ruud Lubbers. De Nederlandse minister-president verklaarde: ‘We should not be talking about national boundaries which should be

[90] Friso Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 187-188.
[91] Friso Wielenga, ‘Kein schwieriger Abschied von der deutschen Teilung. Die niederländische Haltung zur Wiedervereinigung 1989/90’, *Deutschland Archiv* 33 (2000) 224-234, aldaar 226.
[92] Ruud Lubbers, ‘De Duitse eenwording en Europa. Een persoonlijke terugblik’, in: Patrick Dassen red., *Gedeelde geschiedenis. Duitsland en Europa 1945-2000* (Amsterdam 2000) 7-18, aldaar 14.
[93] *NRC Handelsblad* 22 augustus 1997.

respected. We should also avoid talk about the German problem.'[94] Dit was vlak na de val van de Muur. Naderhand steunde Lubbers het Amerikaanse voorstel met de vier voorwaarden waaraan de Duitse hereniging moest voldoen.[95]

De Italianen spraken zich op de NAVO-top van 4 december uit tegen het zelfbeschikkingsrecht en kregen een boze Kohl over zich heen. 'Following this heated exchange, Lubbers backed the US approach'.[96] Dit betekende niet dat Lubbers zich 'voluit schaarde' achter de hereniging. Dat Lubbers hier genoemd werd, toont aan dat Lubbers voorheen samen met de Italianen flinke twijfels had. Horst Teltschik, voormalig adviseur van Helmut Kohl, noemt in zijn boek de koele houding van Lubbers en Thatcher op de ingelaste informele Eurotop van 18 november, in tegenstelling tot de vriendschappelijke Mitterand en andere regeringsleiders.[97] Later behandelt Teltschik de opstelling van Lubbers daarom apart, om het keerpunt aan te geven. Op de NAVO-top uitte de Nederlandse premier groot begrip, nadat Kohl zijn perspectief op de Duitse toekomst overtuigend had uitgelegd, zonder daar een tijdspad bij te noemen.[98] Ook Zelikow en Rice noemen de Nederlandse premier apart, alsof ze willen zeggen dat hier de omslag ligt in de Nederlandse houding. 'Lubbers interrupted the skirmish between the Germans and the Italians to support Bush's approach'.[99] Op 4 december betoogde Lubbers zich dus medestander van de Amerikanen. Het blijft echter opmerkelijk dat hij nog geen week later in Straatsburg Helmut Kohl ondervraagt alsof het de vijand is. En in januari in Tilburg liet hij ook andere geluiden horen. In Straatsburg wilde hij waarschijnlijk nog zijn eigen vragen stellen en zich verzekeren van de uitvoering van de geschetste voorwaarden. Dit kwam wantrouwend over op Kohl. In Tilburg schetste hij als minister-president eigenlijk een persoonlijke visie, waarin hij de voorkeur gaf aan het handhaven van de status quo en behoud van de staten en grenzen zoals Europa die nu kende. Later verklaarde hij desgevraagd in de Eerste Kamer dat de grens tussen de BRD

[94] George Bush en Brent Scowcroft, *A world transformed* (New York 1998) 193.
[95] Vier voorwaarden: Duitsers hadden het recht op zelfbeschikking en konden zelf beslissen tot hereniging. Dit moest plaats hebben in de context van deelname aan de NAVO en de Europese Gemeenschap. Tot slot moest sprake zijn van een geleidelijk en vreedzaam proces, waarbij het principe van de onschendbaarheid van de grenzen gerespecteerd zal blijven. Zie: 'Verslag Bush in NAVO-raad', *Keesings Historisch Archief* 14 december 1989 789.
[96] George Bush en Brent Scowcroft, *A world transformed* (New York 1998) 200.
[97] Horst Teltschik, *329 Tage. Innenansichten der Einigung* (Berlijn 1991) 38.
[98] Ibidem, 66.
[99] Philip Zelikow en Condoleezza Rice, *Germany unified and Europe transformed: a study in statecraft* (Cambridge 1995) 133.

en de DDR geen gewone territoriale grens was en hij dus geen ander beleid voorstond dan het officiële regeringsbeleid.[100]

Lubbers zelf ziet in dat hij 'Kohl voor de voeten liep' in de Oder-Neissekwestie. Lubbers vond dat de Bondskanselier helderheid diende te geven over de grens met Polen, dat heeft hij Kohl 'in kleine kring, maar ook wel publiekelijk' duidelijk gemaakt. Lubbers vertelde in een interview in 1997 dat Kohl naar aanleiding van het meningsverschil in 1993 over de ECB is gaan suggereren dat hij in 1989 en 1990 moeilijk deed. 'Dat is echter klinkklare onzin.' Lubbers noemde het onverdraaglijk dat hij aarzelingen zou hebben gehad. Daarom was hij blij met het verschijnen van het boek van Zelikow en Rice in 1995.[101] Zoals hierboven weergegeven, blijkt daar niet onomstotelijk uit dat Lubbers een 'duidelijk voorstander' was.

Teleurstelling van Helmut Kohl

Ruud Lubbers liet zijn mening uitdrukkelijk horen en wilde inspraak hebben in het hele gebeuren. Dit zelfverzekerde optreden kon Kohl niet gebruiken, ook al bedoelde Lubbers het wellicht opbouwend. Hij was werkelijk overtuigd van zijn gelijk, hij vond dat Kohl de Polen niet in onzekerheid mocht laten. In 1999 vertelde hij nog dat hij in 1989 steeds weer over de grens begon om de 'Duitse regering te helpen iedere verleiding te weerstaan terug te grijpen op het Duitse rijk van weleer'. Dit getuigt niet van enig inzicht in de internationale diplomatie: de Nederlandse premier wil Duitsland helpen om te voorkomen dat een nieuwe *Sonderweg* ingeslagen wordt. Hier overheerste argwaan over de te volgen politieke koers van het nieuwe Duitsland. De Duitse Bondskanselier wilde op zijn eigen manier de onderhandelingen ingaan en in het openbaar nog geen duidelijkheid scheppen over de Oder-Neissegrens. Hij wilde niet de les gelezen worden door de premier van Nederland. Het was in Lubbers' nadeel dat Kohl hem zag als een partijgenoot en dus als bondgenoot, van wie hij geen tegenspraak duldde of zelfs verwachtte. Hij verwachtte de steun van de medechristen-democraat. In memoires over de periode 1982-1989 noemde Kohl Lubbers' gedrag een 'enorme persoonlijke teleurstelling', met name omdat hij

[100] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DEU/ARA, BRD-DDR Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging, Inv.nr. 00001, Handelingen EK Rijksbegroting EK 10-330 24 januari 1990.
[101] *NRC Handelsblad* 22 augustus 1997.

voorheen uitgesproken vriendschappelijke betrekkingen had met de Nederlandse premier. Lubbers nam volgens hem een zeer kille houding aan, om niet te spreken van een slechts moeizaam verborgen afwijzende houding.[102]

Frits Boterman, historicus gespecialiseerd in Duitsland en de periode vóór de Tweede Wereldoorlog, noemde in een speech in 1999 ook de Duitse hereniging. 'De eenwording werd in Nederland, behalve door Ruud Lubbers, over het algemeen [..] opvallend positief beoordeeld.[103] Hij behandelde Lubbers' strubbelingen als een algemeen bekend feit, ondanks Lubbers' verdediging achteraf. Uit dit hoofdstuk blijkt dat Lubbers absoluut geen enthousiaste voorstander was van de hereniging, het is een feit dat hij flinke reserves had. Hij lijkt geen goede indruk achter te hebben gelaten bij Helmut Kohl. Hij las hem de les en ondervroeg hem volgens Thatcher op een grove manier. Kohl zelf vergeleek het met een rechtsverhoor. Verder was Lubbers argwanend over de weg die het nieuwe Duitsland in zou slaan, zo liet hij zelf doorschemeren. Hij leek niet door te hebben hoe hij Kohl irriteerde. Ook Kohl zelf noemde het een teleurstelling, waarschijnlijk met een grote gevolgen. In 1994 blokkeerde Kohl het voorzitterschap van Ruud Lubbers voor de Europese Commissie. Samen met de gebeurtenissen van na 1990 speelde Lubbers' gedrag tijdens het herenigingsproces een belangrijke rol bij het veto. Bert Steinmetz beweerde in zijn portret van Lubbers juist dat er geen concrete aanwijzing was dat Kohl in de opstelling van Lubbers in 1989 een reden vond het voorzitterschap te blokkeren. 'Anders zou Kohl hem immers ook niet hebben gepolst voor die functie'.[104] Mijns inziens polste Kohl hem om te zien of Lubbers zich kandidaat zou stellen en niet om hem als zijn kandidaat naar voren te schuiven, integendeel. De eenwording was Kohls grootste onderneming, de tegenstand raakte hem diep. Vanaf dat moment verslechterde de relatie tussen de twee regeringsleiders. Achteraf probeerde Lubbers zijn handelen nog te verdedigen, te rechtvaardigen en te vervormen. Dat was tevergeefs. Historici zijn het erover eens dat Lubbers uitspraken in het herenigingsjaar een heel ander beeld schetsen dan dat van een voorstander van het eerste uur. Nu is het de vraag hoe de beleidsvorming in de Nederlandse politiek verliep. Verkondigde het ministerie van Buitenlandse Zaken

---

[102] Helmut Kohl, *Erinnerungen 1982-1990* (München 2005) 1013.
[103] F.W. Boterman, *Duitsland als Nederlands probleem. De Nederlands-Duitse betrekkingen tussen openheid en eigenheid* (Amsterdam 1999) 26.
[104] Bert Steinmetz, *Ruud Lubbers. Peetvader van het poldermodel* (Amsterdam 2000) 219-221.

dezelfde ongezouten mening als de minister-president? Of was minister Van den Broek genuanceerder? Deze vragen worden in het volgende hoofdstuk behandeld.

4. Buitenlandse Zaken en de Duitse eenwording

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de context van de relatie Ruud Lubbers en Helmut Kohl. In dit onderzoek staat vooral de meningsvorming op het ministerie van Buitenlandse Zaken centraal. Welke standpunten werden geformuleerd en in hoeverre stond minister Hans van den Broek achter het uitgesproken optreden van premier Lubbers? Tegen de achtergrond van de gebeurtenissen in West- en Oost-Duitsland wordt de Nederlandse houding ten aanzien van de Duitse hereniging besproken.

De Duitse deling

De Duitse deling was voor de bondgenoten van West-Duitsland na de Tweede Wereldoorlog een belangrijke garantie voor politieke stabiliteit in Europa geworden.[105] Na de val van de Muur en het uitzicht op een hereniging maakte die stabiliteit plaats voor onzekerheid bij de regeringsleiders over de toekomst. Er moest een herdefiniëring plaatsvinden van de positie van Duitsland, nadat het oude systeem weggevallen was. Het nieuwe Duitsland moest ingebed worden in bestaande structuren zoals de Europese Gemeenschap en de NAVO, zo vonden de Europese lidstaten. Er moest voorkomen worden dat het grote Duitsland een gevaar zou gaan vormen door een nieuwe Duitse *Alleingang* - een individuele route richting de toekomst - zonder dat er controle op uitgeoefend kon worden. De reactie van de Europese mogendheden in 1989-1990 had volgens Friso Wielenga dan ook wat weg van de houding na 1945. Het verschil was dat het in 1989 ging om het ‘veiligstellen van de verworvenheden van Duitse integratie in het Westen’, in plaats van ‘bescherming tegen Duitsland en om bescherming met Duitsland tegen de Sovjet-Unie’ in 1945.[106] De Europese integratie was al in een vergevorderd stadium. West-Duitsland werkte intensief samen met de andere lidstaten van de Europese Gemeenschap. Dit moest behouden worden, het ging om de bescherming van de West-Duitse integratie in Europa. In 1945 was hier nog geen sprake van en wilden de landen

---

[105] *Duitsland als partner*, Adviesraad Vrede en Veiligheid (Den Haag 1994) 7.

[106] Friso Wielenga, ‘Nederland en de Duitse hereniging 1949-1990. De inbedding van Duitsland’, *Kleio* 32 (1991) 18-23, aldaar 22-23.

beschermd worden tegen Duitsland. Maar Duitsland moest wel in het kamp van de geallieerden blijven, om ook te dienen als buffer tegen de Sovjet-Unie.

Dit integratieconcept was een aantrekkelijke manier, ook voor Nederland, om Duitsland onder controle te houden na 1989. De hereniging kon ingebed worden in de Europese integratie. Op deze manier ontbrak het het nieuwe Duitsland aan de ruimte eigen initiatieven te ontwikkelen op machtspolitiek gebied. Bovendien zou een EG zonder het belangrijkste land het einde betekenen van de organisatie. Daarbij moet vermeld worden dat het economisch en politiek machtige Duitsland een rol zou kunnen gaan spelen bij het opbouwen van de onstabiele landen in Midden- en Oost-Europa, ook omdat daar Duitse minderheden wonen. De Europese lidstaten zagen dat liever ingebed in een gezamenlijk Europees beleid. Wielenga ziet ook grote verschillen tussen de opstelling van de Europese landen in 1945 en in 1989. De Duitsland-expert schrijft over de onzekerheid en vrees uit de jaren vijftig die grotendeels weggestreept waren in 1990 door veertig jaren van democratie en het bestaan van een stabiele economie in de BRD. Iedere associatie met een 'Vierde Rijk' was volgens hem onzinnig. Natuurlijk bestond er 'onbehagen', maar dat lag meer aan de algemene onzekerheid over de toekomst op dat moment. Er was immers een nieuwe situatie ontstaan vanwege het einde van de Koude Oorlog. Die Koude Oorlog had voorheen een zekere mate van stabiliteit veroorzaakt in het statensysteem.[107]

Uitzicht op een Duitse eenheid

Al in 1987 riep Ronald Reagan in Berlijn: 'Mr. Gorbachev, tear down this wall!' om de wil tot verandering te onderstrepen. Vanaf 1985 was Michail Gorbatsjov aan de macht in de Sovjet-Unie en hij was begonnen met het doorvoeren van hervormingen in het verstarde land. De SED, de communistische partij van de DDR, nam hier afstand van. Maar het volk eiste hervormingen, naar het voorbeeld van hun held Gorbatsjov. Een deel van de Oost-Duitse bevolking vertrok uit de DDR, eerst illegaal door te vluchten via Hongarije, waar in mei 1989 was begonnen met afbraak van het prikkeldraad langs de grens. In de zomer kwamen duizenden 'toeristen' uit de DDR kamperen in Hongarije,

---

[107] Ibidem.

vaak vlakbij de grens. Met een enkel tasje probeerden zij 's nachts te vluchten. Overal stonden achtergelaten Trabanten, de auto waar vele DDR-burgers in reden, en lege tentjes. Een enkeling had de letters 'D' en 'R' afgeplakt op zijn Trabant, zodat de letter 'D' van *Deutschland* overbleef.[108]

In de maanden voorafgaand aan de val van de Muur bestond er veel contact tussen het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken en de Ambassades over de gang van zaken in andere Europese landen en er werd onderzoek gedaan naar grenskwesties, zoals bijvoorbeeld naar de geldigheid van de Oder-Neisse grens. Op 2 juli 1989 sprak de Beierse CDU-minister van Financiën Theodor Waigel over de Oostduitse gebieden van de Oder en Neisse. Deze behoorden volgens hem ook tot de Duitse kwestie. Dit leidde tot een scherpe terechtwijzing van Bondskanselier Kohl en een 'evenzeer duidelijk verwijt' van de minister van Buitenlandse Zaken Hans-Dietrich Genscher, zo was te lezen in een memorandum van het Nederlands ministerie van Buitenlandse Zaken. Waigel verklaarde verder dat er geen volkenrechtelijk geldige tekst bestond waarbij de oostelijke delen van het Duitse rijk afgescheiden waren en dat met de capitulatie van de Duitse *Wehrmacht* niet het Duitse rijk ten onder was gegaan. In het memorandum stond: 'Deze opzienbarende verklaringen behoeven, zelfs al werden zij terstond ontkracht door de ministers Kohl en Genscher, grondig te worden onderzocht.' De betekenis van zijn argumenten diende te worden bekeken.[109]

Het Nederlandse ministerie was direct gealarmeerd door deze uitspraken over een nieuw Duits rijk, ook al hadden Genscher en Kohl deze afgekeurd. Uit notities en memoranda bleek de argwaan die geuit werd op het ministerie. In dit hoofdstuk wordt betoogd dat op het ministerie van Buitenlandse Zaken niet gedacht werd dat een eenwording snel realiteit zou worden. De gebeurtenissen in de DDR werden niet op die manier geïnterpreteerd. Bovendien boezemde dat idee de beleidsmakers angst in, dat is nog altijd een slechte raadgever.

September 1989: Rumoer

[108] EO, *Columbus. De Weg naar Vrijheid* deel 1, Nederlandse bewerking van documentaire van Ekkehard Kuhn en Guido Knopp, 1999.

[109] Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1985-1989, 912.2 Hereniging, Inv.nr. 04054, Memorandum, geen titel, Juli 1989.

Vanaf 10 september 1989 kon men op legitieme wijze via het gat in het 'IJzeren Gordijn' vanuit Hongarije naar Oostenrijk reizen. Vanaf toen kwam er vrije doorgang, Oost-Duitsers mochten doorreizen naar de BRD.[110] De Hongaarse premier besloot hiertoe onder druk van de vele DDR-burgers in zijn land die in afwachting waren van een *Ausreise*. In de uren die volgden staken zesduizend mensen de grens over, het zouden er meer dan honderdduizend worden. Helmut Kohl schreef hierover dat niemand kon zien waartoe de afbraak in Midden- en Oost-Europa zou leiden, maar wel dat deze gebeurtenis er één van historische betekenis was.[111] De leiding in de DDR wilde dit voorkomen, maar Hongarije gaf geen gehoor. Daarop sloot Tsjecho-Slowakije de grens met Hongarije voor Oost-Duitsers. De DDR-burgers die onderweg waren verzamelden zich in de tuin van de West-Duitse Ambassade in Praag, totdat zij nieuws kregen over een mogelijke *Ausreise*. De vluchtelingenkwestie kreeg internationale aandacht. Op de journaals waren DDR-burgers te zien die opeengepakt in tenten verbleven rondom de Ambassades, vrouwen en kinderen mochten vaak binnen op een matrasje slapen.[112] De beelden van de mensonterende omstandigheden in de Ambassades gingen de wereld rond. Tweeduizend DDR-burgers bevonden zich destijds nog in de nabije omgeving van de West-Duitse Ambassade in Praag en drie- tot vierduizend mensen waren nog onderweg daarheen. De DDR-leiding kon deze beelden niet gebruiken vlak voor de feestelijkheden van het veertigjarige bestaan. Daarom kregen de vluchtelingen die vastzaten in de Ambassades van Praag en Warschau uiteindelijk toestemming om op 30 september met een speciale trein te vertrekken naar West-Duitsland. Zesduizend mensen vertrokken via deze weg richting de vrijheid. De trein reed over DDR-grondgebied, dit zorgde voor spanningen in de trein: de inzittenden konden het moeilijk geloven dat zij echt naar de BRD mochten. Maar ook rondom de trein ontstonden ongeregeldheden. In Dresden probeerden andere Oost-Duitsers in de trein te komen om mee te reizen naar het westen. Deze rellen werden neergeslagen door de DDR-regering,[113] het was duidelijk dat zij de bevolking totaal niet meer in de hand had.

---

[110] Hans-Hermann Hertle, *Die dramatischen Ereignisse um den 9.November 1989* (Berlijn 1999) 69.
[111] Helmut Kohl, *Erinnerungen 1982-1990* (München 2005) 936.
[112] EO, *Columbus. De Weg naar Vrijheid* deel 2, Nederlandse bewerking van documentaire van Ekkehard Kuhn en Guido Knopp, 1999.
[113] Helmut Kohl, *Erinnerungen 1982-1990* (München 2005) 944-946.

In de DDR zelf ontstonden begin september politieke groeperingen die zich sterk maakten voor hervormingen, zoals het *Neues Forum*. Zij wilden dat de DDR bleef bestaan, maar vonden dat er grote veranderingen nodig waren. Vanaf 4 september vonden er iedere maandag demonstraties plaats in de Nicolaikerk in Leipzig. Het begon met de kreet 'Wir bleiben hier', om zich te distantiëren van de mensen die vluchtten uit de DDR. In Leipzig bevond zich de kiem van de revolutie die komen ging. Elke maandag vonden er geweldloze demonstraties plaats. Ondertussen rommelde het op meer plaatsen in Oost-Europa. Zoals geschreven was Hongarije pionier met de democratische hervormingen. Maar ook in Polen en later in Tsjecho-Slowakije ontstond een voorzichtige ontwikkeling richting democratie.

Op het Nederlandse ministerie werd op 21 september 1989 een notitie vervaardigd met als titel 'De Oostgrens van Duitsland', naar aanleiding van de uitspraken van Waigel. Hierin werd een historisch overzicht gegeven van de verschillende geografische entiteiten die de naam 'Duitsland' gehad hadden. 'Niemand heeft ooit geweten waar "Duitsland" lag,' schreef de medewerker van Directie Europa. Het land was meer door toevalligheden gevormd, daarom was het ook niet verbazingwekkend dat er bij een hereniging gedacht werd aan een Duitsland groter dan de BRD en de DDR samen, zo stond in de notitie. Het was niet vreemd dat er ook gesproken werd over Duitsers buiten die twee republieken. 'Duitsland' was geen afgebakend terrein, zo werd geconstateerd. Ook was het niet verwonderlijk dat een nieuw Duitsland angst inboezemde bij het buitenland. Een eerste reden die in het verleden werd gegeven voor een groter Duitsland was het creëren van *Lebensraum*, vooral Adolf Hitler bezigde die term in de jaren na 1933. Dit paste volgens de auteurs bovendien meer in de tijd van het kolonialisme, dus de vraag was of dit zou herleven. Het feit dat ambtenaren deze historisch zwaar beladen term gebruiken duidt op een flinke overdrijving van de gevaren van een hereniging. Ondanks dat het volgens hen de vraag is of de drang naar *Lebensraum* zal herleven is het stellen van de vraag alleen al een teken van de aarzelingen op het ministerie. Een tweede reden voor een groter Duitsland dan alleen de BRD en de DDR was alle Duitsers te verenigen. Maar na de volksverhuizingen na de Tweede Wereldoorlog woonden er volgens de medewerkers van Directie Europa nauwelijks nog Duitsers in de *Ostgebiete* ten oosten van de Oder en Neisse. Het was in

ieder geval geen onlogische gedachte aan Duitse zijde dat een vredesverdrag de status van deze verloren gebieden weer aan de orde stelde, zo concludeerden de ambtenaren. Afgesloten werd met de tekst: 'Een herenigd Duitsland heeft evenmin natuurlijke grenzen als het Rijk van 1870 of 1919. In 1870 was Duitsland volgens Otto von Bismarck "saturiert" (geografisch verzadigd) – in 1914 allang niet meer om van 1939 maar niet te spreken. Misschien is het toch maar beter als Duitsland verdeeld blijft.'[114] Uit deze nota sprak de onderliggende angst die er aanvankelijk heerste bij sommigen op het ministerie, ondanks de genoemde redenen die in 1990 achterhaald waren, zoals de behoefte aan meer ruimte en de poging alle gebieden waar Duitsers wonen in te lijven. Naast de grenskwestie werd ook de rechtsgeldigheid van de bestaande verdragen onderzocht. 'Wat betreft de geldigheid van de Oder Neissegrens is het onzeker of ingeval van een hereniging, een herenigd Duitsland ook rechtsopvolger is van verdragen die door de DDR werden gesloten.'[115] Alleen het feit al dat de term *Lebensraum* werd genoemd toont de onzekerheid. In die tijd was de toekomst een groot vraagteken. Het was zoeken naar concepten om Duitsland te begrijpen. De relatie tussen oost en west stond op het spel, maar aan de andere kant was de BRD al een geruime tijd een betrouwbare democratie. Na de demonstraties in de DDR was niets meer zeker. Bij Buitenlandse Zaken waren enkele ambtenaren er nogal ongerust van geworden.

Ook de Sovjet-Unie vroeg de aandacht. Na een aanvraag van het ministerie verscheen in september een stuk van de Adviesraad Vrede en Veiligheid over de Sovjet-politiek. De veranderingen in de Sovjet-Unie boden uitzicht op een einde van de Duitse deling, schreef de Adviesraad. Dit lag volgens de raad niet onmiddellijk in het verschiet, maar het moest in ieder geval opgenomen worden in het actuele beleid. Hereniging werd gezien als sluitstuk van ingrijpende veranderingen in Europa.[116] De actualiteit ging echter stukken sneller. De DDR liep leeg en grote delen van de bevolking die bleef liepen mee in demonstraties. Met de beslissing van Gorbatsjov dat de Sovjet-Unie niet zou gaan ingrijpen stond hij aan het begin van de *Wende*.

[114] Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1985-1989, 912.2 Hereniging, Inv.nr. 04054, Notitie van Plv Deu 'De Oostgrens van Duitsland' 21 september 1989.
[115] Ibidem, 'De Duits-Duitse relatie' eind oktober, begin november 1989.
[116] Friso Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 178.

Ook verscheen in september 1989 een artikel waarin de Amerikaanse Ambassadeur in de BRD sprak over de naderende Duitse eenwording. De Nederlandse Ambassadeur in de BRD Jan van der Tas, seinde dit naar Nederland. Desgevraagd antwoordde de Nederlandse Ambassadeur in de Verenigde Staten dat het vraagstuk geen actueel onderwerp van de formele of informele discussie binnen de Amerikaanse regering was.[117] Het ministerie leek geschrokken van het feit dat er gesproken werd over een 'naderende' Duitse eenwording en wilde gerustgesteld worden. Er werd zeker vóór de val van de Muur rekening gehouden met een werkelijke eenwording op het ministerie, maar die was veel dichterbij dan werd aangenomen.

Oktober 1989: Protest

Naast het 'stemmen met de voeten' en het vertrek uit Oost-Duitsland, uitten velen hun onvrede ín de DDR door mee te doen aan de steeds toenemende protesten. Op 7 oktober, toen het veertigjarige bestaan werd gevierd van de DDR, was de tegenstelling goed zichtbaar. Het officiële feestje binnenskamers met regeringsleider Erich Honecker en zijn vertrouwelingen en buiten de felle protesten van de bevolking. Gorbatsjov woonde het jubileum bij, later vertelde hij dat hij op die dag inzag hoe groot de kloof tussen de bevolking en politici in de DDR was geworden. Vanuit Leipzig ontwikkelde zich de vreedzame revolutie aan de hand van de zogenaamde maandagdemonstraties. Het volk ging de straat op en riep leuzen als 'Kein Gewalt!', 'Gorbi, Gorbi!' en 'Schliess dich an!' Op maandag 9 oktober liepen er 70.000 Oost-Duitsers mee in de betoging, op 16 oktober al 150.000. 'Wir sind das Volk!' De SED-top bleef echter grof van toon en verzette zich tegen de hervormingsideeën. Volgens Egon Krenz had Honecker op 16 oktober tanks willen inzetten als machtsvertoon. Een escalatie van de demonstraties was zeker niet uitgesloten.[118]

Op 18 oktober werd Honecker afgezet door zijn eigen kameraden en de tweede man, Egon Krenz nam de macht. Hij probeerde het volk te sussen met de belofte de DDR te zullen hervormen. Hij wilde de Duitse Gorbatsjov worden. Maar het volk was al veel

[117] Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1985-1989, 912.2 Hereniging, Inv.nr. 04054, Codebericht Fein 7 september 1989.
[118] EO, *Columbus. De Weg naar Vrijheid* deel 2, Nederlandse bewerking van documentaire van Ekkehard Kuhn en Guido Knopp, 1999.

verder en wilde meer. Op het wetsontwerp voor dertig vrije reisdagen werd verbolgen gereageerd, omdat de Oost-Duitsers vonden dat er gewoon altijd vrij gereisd moest kunnen worden.[119] Een eventuele eenheid speelde op dat moment nog een ondergeschikte rol. 'Wir sind das Volk' duidde op een overwinning op het stalinisme, reisvrijheid en democratische veranderingen.[120]

November 1989: Val van de Muur

De partijtop in de DDR werd onzeker, omdat het volk zich niet (meer) bang liet maken. Bij de bespreking van een *voorstel* voor een alternatief voor het wetsontwerp werd het, door de wanhoop en onzekerheid over hoe verder te gaan, klakkeloos aangenomen als nieuwe reiswet. Permanent vertrek zou rechtstreeks kunnen, dus men hoefde niet via de omweg van Hongarije of sinds 4 november via Tsjecho-Slowakije. Via die weg waren al 20.000 mensen gevlucht naar de BRD. Ook privé-reizen zouden geen beperkingen meer kennen. Bij de persconferentie op 9 november om zes uur 's avonds die woordvoerder Günter Schabowski gaf, kwam de vraag wanneer de wet inging. De woordvoerder rommelde hierop wat met de papieren en zei tamelijk onzeker: 'Volgens mijn informatie per direct, *absofort'*. Dit bericht verspreidde zich razendsnel, de Oost-Berlijners kwamen massaal naar de grens. Zij wilde met eigen ogen zien of de grenzen open waren. De Muur werd bestormd en de overrompelde grenspolitie liet het volk zijn gang gaan. DDR-burgers reden met hun Trabanten West-Berlijn binnen om 'gewoon eventjes over de *Kudamm* te rijden (Kurfürstendamm) en weer terug!'. Het Oost-Duitse volk genoot.[121]

De Berlijnse Muur was gevallen. Op tien november 1989, de dag na de val van de Muur, sprak minister Van den Broek op een persconferentie over de gebeurtenissen en de Nederlandse opstelling. 'De BRD heeft in veertig jaar geen enkele aanleiding gegeven om ook maar een moment te twijfelen aan haar democratische instelling en

[119] EO, *Columbus. De Weg naar Vrijheid* deel 2 en 3, Nederlandse bewerking van documentaire van Ekkehard Kuhn en Guido Knopp, 1999.
[120] Detlef Nakath en Gerd-Rüdiger Stephan red., *Countdown zur deutschen Einheit. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-deutschen Beziehungen 1987-1990* (Berlijn 1996) 155.
[121] EO, *Columbus. De Weg naar Vrijheid* deel 3, Nederlandse bewerking van documentaire van Ekkehard Kuhn en Guido Knopp, 1999.

verbondenheid met de Europese Gemeenschap en de NAVO.'[122] Dit citaat is illustrerend voor de diplomatieke missie van de minister in het jaar 1990. Er was een verschil tussen de uitlatingen in het openbaar en de interne overwegingen op het ministerie, zo zal blijken. Op het ministerie werd een stuk geschreven over de entiteit 'Duitsland': de drang naar *Lebensraum* was achterhaald en dat gold ook voor de idee alle gebieden met Duitsers in te lijven. Dit werd afgesloten met de uitspraak dat het misschien toch maar beter was dat Duitsland verdeeld bleef. Minister van den Broek probeerde steeds duidelijk te maken dat Nederland absoluut geen tegenstander was van een hereniging en hij wilde bij zijn Duitse ambtsgenoot niet die indruk wekken. De voorwaarde was dat Nederland, als buurland, inspraak kreeg in de verdere gang van zaken.

Ook Friso Wielenga denkt dat de beleidsmakers niet beseften hoe reëel het was om na te denken over een eenwording. Op Buitenlandse Zaken werd verwacht dat de DDR slechts hervormd zou worden tot een democratische staat. Hiervoor pleit het bericht dat op 10 november op de Nederlandse Ambassade in Bonn binnenkwam. Minister Hans van den Broek schreef over zijn gesprek met zijn Engelse ambtsgenoot Douglas Hurd de dag ervoor. Het was Van den Broek opgevallen dat hij zelf nog nooit een spandoek had gezien of uitspraken had gehoord die op de wens tot hereniging duidden bij de DDR-burgers. Hurd had geopperd dat in de DDR waarschijnlijk een ontwikkeling gaande was in de richting van het Hongaarse model met grotere vrijheid en pluriformiteit.[123] Hongarije was in de jaren tachtig steeds meer geliberaliseerd, zonder daarbij de regeringsleiding in de Sovjet-Unie voor het hoofd te stoten. Er was minder perscensuur en politieke (tegen)bewegingen konden zich openlijker uiten. Begin december ontstond in de DDR de massale roep om eenwording, eerder ging het vooral over grote hervormingen van het land. Maar ook daarvoor was de tekst 'Wir sind ein Volk' al te lezen en horen. Van den Broek, en het ministerie met hem, waren laat met het inzien van de realiteitswaarde.[124] De eerste koren die de tekst 'Deutschland, einig Vaterland' verkondigden, waren al te horen op maandag 6 november in Leipzig. De maandagen

---

[122] Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1985-1989, 912.1 DDR Verhoudingen en diplomatieke betrekkingen met Nederland 1985-1989, Inv.nr. 4148, Persconferentie 10 november 1989.

[123] Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1985-1989, 912.2 Hereniging, Inv.nr. 04055, Codebericht Van den Broek aan Bonn 10 november 1989.

[124] Friso Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 184-185.

daarop waren er ook posters met die woorden.[125] Onder druk van de demonstraties trad de voorzitter van de ministerraad, Willi Stoph, af op 13 november. Zijn opvolger werd de meer gematigde communist Hans Modrow. Ook kreeg de Oost-Duitse CDU-partij een nieuwe voorzitter, Lothar de Mazière. Deze zou de laatste minister-president van de DDR worden na de vrije verkiezingen van 18 maart 1990.

Wielenga heeft gelijk wanneer hij beweert dat men in Nederland niet in de gaten had hoe snel de ontwikkelingen gingen. Daarom werd er volgens hem ook geen beleid gemaakt, volgens hem kwam dat langzaam op gang. Het zou kunnen komen door de gewenning aan de ontstane situatie en de onvoorstelbaarheid van een verandering. Door erover te spreken gaf men het meer realiteitswaarde. Maar ook de Ambassadeur in de BRD gaf deze terughoudende indruk op 14 november 1989. 'Inderdaad zullen vooral Europese partners van de BRD ervoor moeten waken dat zij niet uit angst voor het zogenaamde onvermijdelijke de *Wiedervereinigung* meer realiteitswaarde geven dan zij mijns inziens vooralsnog heeft.'[126] Op 15 november, één dag later, gebruikte Gorbatsjov in een rede voor studenten in Moskou voor het eerst de term 'hereniging'. Hij zei dat dit een binnenlandse zaak was voor de DDR en de BRD. Hij verwelkomde de gebeurtenissen in Oost-Duitsland en steunde deze ook.[127]

Voor de Nederlandse politiek was tijd nodig. Er doken steeds berichten op over een eventuele hereniging, die met enige vrees werden bekeken. Wielenga beweert dat de werkelijke beleidsvorming erg langzaam op gang kwam,[128] maar het ministerie was er voorafgaand daaraan wel degelijk mee bezig, zo blijkt uit bovenstaande voorbeelden van staatsrechtelijke vragen. Er werd echter niet ingezien hoe snel de veranderingen gingen en hoe reëel het maken van beleid rondom een hereniging zou zijn. Het echte beleid werd pas vanaf januari 1990 vormgegeven. Daarvoor werd niet uitgegaan van een snelle hereniging. Het is belangrijk in te zien dat het na de val van de Muur niet vanzelfsprekend was dat de twee Duitslanden zich zouden verenigen. Achteraf bezien leek dat een logische stap, doordat de DDR economisch en politiek op instorten stond, maar in de maanden september tot en met november kon het nog alle kanten opgaan.

---

[125] Manfred Görtemaker, *Unifying Germany 1989-1990* (New York 1994) 105.
[126] Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1985-1989, 912.2 Hereniging, Inv.nr. 04055, Codebericht Van der Tas 14 november 1989.
[127] Manfred Görtemaker, *Unifying Germany 1989-1990* (New York 1994) 105-106.
[128] Friso Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 184.

Daarnaast was op 27 november de Regeringsverklaring van Kabinet Lubbers III af, zes maanden eerder was het nieuwe kabinet beëdigd. De programmatische besprekingen hadden natuurlijk ook veel aandacht gevergd. In dit regeerakkoord stonden als hoofdpijlers van het buitenlandse beleid de verdieping van de westelijke en West-Europese samenwerking en daarnaast het intensiveren van betrekkingen met de landen van Oost-Europa die zich daarvoor openstellen. Deze landen kon ook perspectief geboden worden om 'met respectering van territoriale grenzen zoals die er zijn' te werken aan meer samenwerking.[129] Hier staat de regering nog achter behoud van de DDR, over een eventuele hereniging wordt niet gerept. Die mogelijkheid lijkt nog niet reëel te worden geacht.

Eén dag later, op 28 november, verschenen de tien punten van Helmut Kohl op de bureaus van de verschillende departementen van Buitenlandse Zaken in de westerse wereld. In een memorandum, diezelfde dag nog geschreven door de Nederlandse beleidsmedewerker Marnix Krop, stond dat Kohl weinig anders kon doen in deze situatie. En het westen kon weinig anders dan het initiatief toejuichen. Helmut Kohl gaf volgens Krop de juiste tijdschema's en parameters aan. In de loop van de jaren negentig zou de hereniging voltooid moeten zijn. De werkelijkheid zou anders verlopen. 'Bovendien kan van zijn plan een stabiliserende werking uitgaan op de Oostduitse situatie en verbaal blijft hij binnen de ook door de minister gehanteerde formule "Duitse hereniging niet als voorwaarde, maar als slotstuk van een Europese toenadering".' Ook Helmut Kohl dacht dat een werkelijke eenwording nog jaren zou duren. In zijn memoires heeft hij het over drie tot vier jaar. Zijn Tien punten waren bedoeld de verdragsgemeenschap tussen de BRD en de DDR via een confederatie naar een federatie te leiden. Het voorstel van de premier van de DDR Hans Modrow tot een verdragsgemeenschap was volgens Kohl een afleidingsmanoeuvre weg van een Duitse eenheid. Daarom greep hij het initiatief om een duidelijk programma te verschaffen.[130] Het punt van zorg voor het Nederlands ministerie was 'slechts' of het proces binnen het westerse kader zou plaatsvinden. Eind november werd al geschreven over de NAVO die in stand gehouden moest worden en het idee het CVSE-kader te versterken en te institutionaliseren. De EMU zou de eerste testcase

[129] Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1985-1989, 912.2 Hereniging, Inv.nr. 04055, Regeringsverklaring 27 november 1989.
[130] Helmut Kohl, *Erinnerungen 1982-1990* (München 2005) 988-990.

worden voor de Duitsers. ‘Financiële bezwaren moeten aan politieke overwegingen ondergeschikt gemaakt worden,’ schreef Krop.[131] Hier wordt gesuggereerd dat de EMU meer om politieke dan om economische en monetaire redenen werd ingevoerd. Duitsland kon op deze wijze gecontroleerd en ingebed worden in het Europese systeem. Langzaam maar zeker werd ingezien dat het vormen van een Nederlandse visie op een mogelijke eenwording geen overbodige luxe was.

December 1989: Beslissend

Eerst werd gedacht dat de DDR slechts hervormd zou worden. Pas in december ontstond de massale roep om eenwording.[132] Op 4 december was de NAVO-top waar premier Lubbers zich achter het Amerikaanse standpunt schaarde en instemde met een hereniging. Op 6 en 7 december kwamen op het ministerie berichten binnen waardoor de realiteit van het vraagstuk begon door te dringen. De Ambassadeur in Frankrijk stuurde citaten naar Buitenlandse Zaken van een bekende Franse Duitslandspecialiste Anne-Marie Le Gloannec. Zij had gezegd dat een hereniging onvermijdelijk was, enerzijds door de zwakke economie van de DDR en anderzijds doordat premier Hans Modrow en de andere leden van de top aarzelden over verregaande hervormingen.[133] Een dag later volgde een codebericht vanaf de Oost-Duitse Ambassade, de Ambassadeur schreef over de verbittering onder de Oost-Duitse bevolking.[134] De volgende dagen was de Europese Raad in Straatsburg. Hier zou minister-president Ruud Lubbers fel van leer trekken tegen Helmut Kohl. Er volgde een instemming van de Europese lidstaten van de EG met de eenheid van het Duitse volk. De Tweede Kamer was meer gefrustreerd dan Van den Broek - de minister liet het althans niet merken - over het overleg dat eigenlijk volledig langs hen heen ging. Allereerst was er een heftig debat na de Europese Raad in Straatsburg van 8 en 9 december 1989. Van den Broek stuurde naar aanleiding daarvan een brief aan de Kamer. Over de Duitse eenheid schreef hij dat de westgrens van Polen

[131] Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1985-1989, 912.2 Hereniging, Inv.nr. 04055, Memorandum van M.Krop aan Minister 28 november 1989.
[132] Friso Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 184.
[133] Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1985-1989, 912.2 Hereniging, Inv.nr. 04056, Codebericht Wijnaendts 6 december 1989.
[134] Ibidem, Codebericht van der Kroon 7 december 1989.

niet ter discussie stond en dat de eventuele eenheid betrekking had op het grondgebied van de DDR en de BRD.[135] Op 12 december werden de uitkomsten behandeld in de Tweede Kamer. Woordvoerder buitenland Frans Weisglas van de VVD vond het 'jammer' dat Kohl zijn uitspraken niet wilde herhalen - en dus bevestigen - in Bonn. Ook andere partijen betreurden het dat er geen harde uitspraken van Kohl geweest waren. Gerrit Jan Wolffensperger van D'66 herinnerde daarop aan het verdrag van Warschau. (Hierin erkende de BRD voorlopig de westgrens van Polen) De historische betekenis van die verdragen betrof de in die akkoorden besloten erkenning van de naoorlogse grenzen in Europa. Hij noemde de toezegging die Kohl binnenskamers deed goed nieuws. Voor het niet willen herhalen na afloop, nam hij aan 'dat daarbij beweegredenen van binnenlandspolitieke aard aan de orde zijn, waaraan misschien niet te zwaar getild moet worden'. Dat had hij goed ingezien. Minister van den Broek voegde hieraan toe dat Genscher al in september tijdens zijn toespraak voor de VN aangaf 'the wheel of history will not be turned back'. Er zouden geen claims komen en daarmee was het einde verhaal.[136]

De roep om eenwording werd begin december steeds meer hoorbaar, op 11 december demonstreerden 300.000 mensen in Leipzig en Dresden. Ze riepen om eenwording, droegen Duitse vlaggen bij zich zonder het DDR embleem en schreeuwden: 'Deutschland, Deutschland'. De toenemende beweging voor eenwording was te krachtig om te negeren. Ook minister Van den Broek kon er niet meer omheen.[137] Op 18 december vroeg hij aan de Ambassades in Europa om geregeld rapportages te verzenden aan Nederland om te laten weten hoe de Duitse kwestie in de diverse landen werd beoordeeld. Hij had zich gerealiseerd dat de Duitse vraag enorm actueel was geworden. 'Een situatie is voorstelbaar waarin beide landen in snel tempo steeds nauwere samenwerkingsverbanden aangaan, aldus een vorm van defacto eenwording benaderend. *Thinking about the unthinkable* lijkt realistischer dan ervan uit te gaan dat de kwestie niet aan de orde is.'[138] Dit laat zien dat de minister de steeds luider wordende roep om

---

[135] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-Kabinet Coördinatie inzake Buitenlandse Beleid hereniging BRD/DDR, Pol./alg.leiding/ara, Inv.nr. 00061, Brief van de minister aan de Tweede Kamer 11 december 1989.
[136] Ibidem, Handelingen Tweede Kamer 21 689-707 12 december 1989.
[137] Manfred Görtemaker, *Unifying Germany 1989-1990* (New York 1994) 112.
[138] Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1985-1989, 912.2 Hereniging, Inv.nr. 04056, Codebericht van den Broek aan Nederlandse Ambassades in Europa 18 december 1989.

eenwording ging horen en ernaar wilde handelen. Hij wilde op de hoogte gehouden worden van de beleidsvorming in andere EG-landen, om dat te gebruiken bij het bepalen van het Nederlandse standpunt.

Voor Helmut Kohl lag het punt van bewustwording op 19 december 1989. Toen bezocht hij Dresden voor een gesprek met de premier Hans Modrow. Kohl werd toegejuicht door een enthousiaste menigte. 'Kohl, Kanzler der Detuschen', 'Helmut, Helmut' en 'Wir sind ein Volk'. Helmut Kohl zelf noemt het een *Schlüsselerlebnisse*. De Duitse Bondskanselier zag in dat het DDR-regime aan zijn einde was en dat de eenheid er zou komen. Naast het gesprek met Modrow besloot hij onvoorbereid de menigte toe te spreken. Grote vreugde en juichende burgers waren het gevolg. Kohl sprak over het recht op zelfbeschikking en over de weg richting de toekomst die gezamenlijk met West-Duitsland bewandeld zou worden. Het uur van de eenheid zou een gevolg zijn van een gemeenschappelijk werk. Het einde van die dag besloot hij in gezelschap van zijn delegatie met de woorden: 'Ich glaube, wir schaffen die Einheit. Das läuft. Ich glaube, das ist nicht mehr aufzuhalten, die Menschen wollen das. Das Regime ist definitiv am Ende.[139] Vanaf toen werd in Bonn alles in het werk gesteld voor een snelle hereniging. De afspraken met Modrow over betalingen vanuit de BRD werden niet nagekomen.[140]

Op 24 december werd de Brandenburger Tor heropend. Kerst en Oud en Nieuw konden de West- en Oost-Duitsers nu gemakkelijker samen vieren. BRD-burgers konden vanaf toen zonder visum en verplichte omwisseling van valuta heen en weer reizen. Meer dan een miljoen West-Duitsers gingen naar Oost-Duitsland met kerst en hetzelfde gold andersom.[141] Ook kwam een enorme mensenmassa op oudejaarsavond bijeen bij de Brandenburger Tor. Volgens Kohl sprak hier een enorme saamhorigheid uit.[142]

<u>Nederlands beleid</u>

Op 9 januari 1990 vond een eerste brainstorm plaats op het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken. Er waren al twee maanden verstreken na de val van de Muur. Mogelijk werden eerst de internationale bijeenkomsten afgewacht, zoals de NAVO-top

[139] Helmut Kohl, *Erinnerungen 1982-1990* (München 2005) 1020-1028.
[140] Manfred Görtemaker, *Unifying Germany 1989-1990* (New York 1994) 115.
[141] Konrad H. Jarausch, *Die unverhoffte Einheit 1989-1990* (Frankfurt am Main 1995) 143.
[142] Helmut Kohl, *Erinnerungen 1982-1990* (München 2005) 1028-1032.

van 4 december en de EG-top van 8 en 9 december om na te gaan hoe de andere lidstaten van de EG de Duitse kwestie beoordeelden. De Amerikanen presenteerden begin december hun vier voorwaarden waaraan de hereniging moest voldoen en eind januari begon het overleg op het Nederlands ministerie. Bovendien was de realiteit van het vraagstuk pas een kleine maand doorgedrongen op het ministerie. Daarvoor dacht men dat het nog jaren zou duren en zouden eerst de veranderingen in de Sovjet-Unie afgewacht worden. Een hereniging van de twee Duitslanden zou het slotstuk zijn van ingrijpende veranderingen in Europa. Uit het overleg van begin januari kwamen de volgende punten naar voren; de hoeksteen van de Europese vredesarchitectuur was de Europese Gemeenschap. De bouwstenen waren de CVSE als het instrument van dialoog, CFE wapenbeheersing (Conventional Forces in Europe) en de NAVO. Na het noemen van argumenten tegen de hereniging, zoals een té sterk Duitsland op politiek en economisch gebied, het domineren van de EG of juist het verliezen van de belangstelling voor het Europese bouwwerk, werd desalniettemin besloten dat de vraag óf er een hereniging moest plaatsvinden een gepasseerd station was. Zelfbeschikking behoorde immers tot de fundamentele waarden, er heerste sympathie voor de volksbeweging in de DDR en bij verzet van het westen tegen een hereniging konden er nationalistische reacties ontstaan in het nieuwe Duitsland. Dan was de mogelijkheid verspeeld het proces enigszins te kanaliseren. Er werd verder gesproken over de voorwaarden van hereniging. Het moest een geleidelijk proces zijn, vreedzaam en democratisch verlopen, in overeenstemming met het recht van de geallieerden en op basis van het verdrag van Helsinki. De BRD moest lid van de Europese Gemeenschap blijven en zich als nieuw Duitsland committeren aan de NAVO. In het verslag werd gesproken over een termijn van vele jaren, voor het proces voltooid zou zijn.[143] De voorwaarden waren zo goed als gelijk aan die van de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken James Baker, die deze voorgelegd had op het NAVO-beraad van december 1989. Toen had minister-president Lubbers zich ook al achter dit standpunt geschaard.

Desondanks sprak Lubbers zich op 15 januari 1990 in Tilburg uit voor behoud van de huidige grenzen. Zoals eerder geschreven wond Van den Broek zich daar enorm over op. Opvallend is het feit dat de DDR inmiddels op instorten stond. Het volk

143 Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DEU/ARA, BRD-DDR Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging, Inv.nr. 00001, Duitse kwestie en Europese vredesarchitectuur 9 januari 1990.

geloofde niet meer in de woorden van de partijtop over hervormingen. Bovendien was de mismoedigheid ook te wijten aan de slechte staat van de economie. Het systeem functioneerde niet (meer). Er was geen ontwikkeling of hervorming meer mogelijk. Op de dag dat Lubbers zijn rede uitsprak bestormden Berlijners het Stasi-kantoor. Bovendien protesteerden 500.000 mensen in verschillende steden in de DDR tegen de regering. Het volk geloofde niet meer in de DDR.[144] De slechte staat van de economie deed de rest. Lubbers leek op datzelfde moment nog geloof te hebben in hervormingen en verbeteringen in de DDR. Het Duitse volk was al een flink aantal stappen verder.

Van den Broek benadrukte tijdens zijn voordracht in de Tweede Kamer de constanten in het beleid; de Atlantische relatie en de Europese integratie.[145] Via de NAVO kon Nederland meepraten. Duco Hellema, hoogleraar Internationale Betrekkingen, betoogt naar aanleiding van de Duitse eenwording dat de Atlantische eenheid en Amerikaanse leiding niet in de laatste plaats belangrijk waren als tegenwicht tegen een te sterk Duitsland en Frankrijk. Amerikaanse aanwezigheid was essentieel voor de stabiliteit in Europa. De Duitse hereniging en de mogelijke uitbreiding van de EG richting Oost-Europa vormden juist twee extra argumenten voor het atlanticisme en ook de institutionele versterking van de EG in supranationale zin.[146] De EG was er voor de politieke en economische inbedding, de NAVO voor de militaire inkadering. De nieuwe architectuur van Europa kende een drievoudige opdracht, gaf Van den Broek aan tijdens zijn voordracht. Ten eerste ging het om bevordering van democratie, mensenrechten en economisch herstel van Oost-Europa, ten tweede om het vestigen van een stabiele situatie van vrede en veiligheid en ten derde was de opbouw van een rechtvaardige en duurzame vredesorde van belang. De DDR zou door hereniging automatisch lid zijn van de EG en moest ook tot de NAVO toetreden. Duitse verankering in westerse samenwerking zou volgens de minister ook voor de Sovjet-Unie en de Oost-Europese landen een veel betere garantie tegen de terugkeer van een Duits probleem zijn. ‘Wij behoren niet tot de meest direct belanghebbenden, al zal ik altijd blijven onderstrepen dat Nederland als buurland van de BRD ook hierin natuurlijk graag zijn stem wil laten horen’. Het was niet de

[144] Konrad H. Jarausch, *Die unverhoffte Einheit 1989-1990* (Frankfurt am Main 1995) 148-150.
[145] Ibidem, Handelingen Tweede Kamer TK 32-1584-1585 25 januari 1990.
[146] Duco Hellema, *Neutraliteit en vrijhandel. De geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen* (Utrecht 2001) 354-355.

Nederlandse rol om aan de veelheid van plannen en ideeën er nog één toe te voegen vond hij.[147]

Historici Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst schreven in 1994 dat Den Haag publiekelijk niet anders kón dan de vereniging toejuichen, maar trachtte het proces remmend te beïnvloeden door een tijdsaanduiding te verbinden aan de gebeurtenissen. Daarbij verkeek de regering zich volgens hen op de richting en het tempo van de ontwikkelingen, zoals de roep om eenheid, én ook op de rol die Nederland erin zou kunnen spelen. Toen de twee-plus-vier formatie in de loop van 1990 werd gecreëerd, het overleg tussen de vier geallieerden en de twee Duitslanden over de komende eenwording, reageerde Den Haag verontwaardigd. De buurstaten van Duitsland werden immers buiten de besluitvorming gehouden. Minister van den Broek steunde de Poolse protesten tegen deze gang van zaken.[148] Dit deed hij niet met de intentie het proces te remmen, iets wat de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Genscher zeer hinderlijk zou vinden, maar puur vanuit de overtuiging dat Nederland als buurland recht op inspraak had in de onderhandelingen met de DDR en de BRD. Van den Broek, en de Tweede Kamer met hem, ergerde zich aan het stiekeme overleg in Ottawa. Tijdens de internationale Open-Skies bijeenkomst tussen 12 en 14 februari 1990 in Ottawa hadden er onderlinge gesprekken plaats gevonden tussen de geallieerden en de twee Duitslanden. Zij spraken af dat er overleg zou volgen tussen hen over bijvoorbeeld de veiligheid van de buurlanden van Duitsland. Van den Broek vroeg hierop zelfs om een heropening van de onderhandelingen, samen met de Italiaanse minister van Buitenlandse Zaken. Minister Genscher was ‘auf dat höchste alarmiert’. Elke heropening zou leiden tot een verslechtering van de Duitse positie, bovendien waren er al vertegenwoordigers vertrokken. Daarom vroeg Genscher of de twee landen tot de vier voor Duitsland verantwoordelijke machten behoorden, of tot de twee Duitse staten. Het antwoord was nee, waarop Genscher zijn collega’s zei: ‘You are not part of the game!’. Genscher had geen andere keus, schrijft hij in zijn memoires.[149]

---

[147] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DEU/ARA, BRD-DDR Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging, Inv.nr. 03237, Interventie van minister van den Broek in begrotingsdebat 25 januari 1990.

[148] A.G. Harryvan, en J. van der Harst, ‘Het Nederlandse Europa-beleid na het einde van de Koude Oorlog’, *Transaktie* 23 (1994) 143-171, aldaar 150-151.

[149] Hans-Dietrich Genscher, *Erinnerungen* (Berlijn 1995) 728-729.

Op 19 februari stuurde Van den Broek een brief aan de Kamer waarin hij de standpunten van de regering uiteenzette. Het meest belangrijk was dat er een diepgaande discussie werd gevoerd binnen het bondgenootschap over de veiligheidsaspecten.
Voor de regering was het een vast uitgangspunt dat ook Nederland als buurland, partner en bondgenoot van Duitsland zijn stem kon laten horen om te zorgen dat de gestelde voorwaarden nagestreefd zouden worden. Het meest geëigende forum daarvoor was de NAVO. Het was weinig reëel om deelname van Nederland te verlangen bij het overleg van de twee Duitslanden en de vier ex-bezettingsmogendheden, vond hij. Nederland had een andere juridische positie ten opzichte van Duitsland en had geen rechten ten aanzien van het buurland. Voor de regering was het uitgangspunt juist dat diepgaand overleg in NAVO- (en EG-) verband van belang was gezien de nauwe en goede samenwerking van ons land in Atlantisch en Europees verband met enerzijds de BRD en anderzijds de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. 'Een procedure waarbij betrokkenheid van ons land beperkt zou blijven tot het in ontvangst nemen, op de CVSE topconferentie, van de resultaten van het overleg van de twee-plus-vier, is voor de regering niet voldoende.'[150] De Duitsers weigerden iedere roep om inspraak en beloofden steeds dat ná het overleg de bondgenoten toestemming konden geven op een speciale conferentie.[151] Maar dat zag Nederland niet zitten, nauw overleg was geboden. Van de Broek erkende de bijzondere positie van de vier geallieerden, maar hij had in Ottawa verzet aangetekend tegen de doelstelling van het twee-plus-vier-overleg 'to discuss external aspects of the establishment of German Unity, including the issues of security of the neighbouring states'. Hier zou het gaan om de veiligheid van buurlanden, dus ook over Nederland. Daar wilde Van den Broek dan ook zélf bij zijn. Als toelichting kreeg hij dat dit fragment geen betrekking had op de NAVO-lidstaten, het ging dus enkel over Polen en de grens met het nieuwe Duitsland.[152] Kortom, van den Broek was realistisch, hij zag in dat Nederland niet mocht aanschuiven bij het overleg. Hij hield de gang van

[150] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DEU/ARA, BRD-DDR Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging, Inv.nr. 03237, Brief aan de Kamer van de minister 19 februari 1990.
[151] Ines Lehmann, *Die deutsche Vereinigung von Außen gesehen. Angst, Bedenken und Erwartungen in der ausländischen Presse.* Band II (Frankfurt am Main 1997) 37.
[152] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DEU/ARA, BRD-DDR Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging, Inv.nr. 03237, Brief aan de Kamer van de minister 19 februari 1990.

zaken echter nauwlettend in de gaten en wilde op de hoogte gehouden worden van wat er speelde.

Naar aanleiding van een vergadering van de Europees Politieke Samenwerking in Dublin van 20 februari schreef Van den Broek een tweede brief aan de Kamer. Hij had namelijk de toezegging van zijn Duitse ambtsgenoot Genscher dat Nederland (en de andere EG-partners) op de hoogte zouden worden gehouden en geconsulteerd. 'Ik deed een beroep op hem om de intense betrokkenheid van Nederland en anderen bij dat proces niet te vertalen als een wens om te tornen aan het beginsel der Duitse eenwording.'[153] Ook de steun aan Polen moest niet zo opgevat worden. Twee weken na de belofte van Genscher verbleef Van den Broek drie dagen in Polen. Hij vond dat de Polen recht hadden 'op enigerlei wijze bij het proces betrokken te worden'. Niet, zoals de Polen wilden, aan de onderhandelingstafel van de twee-plus-vier, maar in ieder geval moesten zij geraadpleegd worden. Volgens de minister had de hele discussie over de Duitse oostgrens de samenwerking tussen oost- en west-Europa geen goed gedaan en was die 'buitengewoon schadelijk voor het project van de Europese toekomst'. Naast deze negatieve uitlatingen benadrukte Van den Broek nogmaals de Nederlandse steun voor de eenwording en uitte zijn vertrouwen.[154] Van den Broek lette er voortdurend op dat de houding van de Nederlandse regering niet verkeerd over zou komen in Duitsland. Dit was zeker noodzakelijk na het optreden van Ruud Lubbers in december in Straatsburg en in januari in Tilburg en na zijn eigen heftige reactie in Ottawa.

Na de vorming van het twee-plus-vier overleg raakte het Nederlandse parlement geïrriteerd. Het was niet gerust over het overleg van Ottawa. Kohl had met zijn Tienpuntenprogramma immers ook zelf initiatief genomen en nu werd Nederland opnieuw achteraf geïnformeerd over de onderhandelingen van de zes in Ottawa. VVD-Kamerlid Weisglas zei in het *NRC Handelsblad* van 21 februari 1990: 'Wij willen meepraten en in zekere zin ook meebeslissen.'[155] Op 22 februari reageerde Weisglas op de brief van de minister na de toezegging in Dublin van Genscher. 'Op de hoogte gehouden worden' was niet genoeg, hij eiste zeggenschap.[156] Dat was te hoog gegrepen. Minister Van den Broek sprak de Kamer later zelf toe. Nederland stond achter de Duitse

[153] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-Kabinet Coördinatie inzake Buitenlandse Beleid hereniging BRD/DDR, Pol./alg.leiding/ara, Inv.nr. 00061 Brief van minister aan Tweede Kamer 21 februari 1990.
[154] *NRC Handelsblad* 9 maart 1990.
[155] *NRC Handelsblad* 21 februari 1990.

wens tot eenheid. Er was geen sprake van de vraag óf de Duitse hereniging er moest komen, enkel waren er vraagtekens ten aanzien van het hóe. Nederlandse veiligheidsbelangen waren in het geding en ook speelden financiële en monetaire gevolgen mee.[157] Daarom reageerde Nederland steeds luid en duidelijk als iets niet beviel, ondanks dat drie NAVO-machten tot de geallieerden behoorden die mee mochten praten over de komende eenheid.

Eigenlijk stonden de minister en de Kamer op één lijn. Er was grote eenstemmigheid over de opvatting dat het nieuwe Duitsland niet neutraal mocht zijn en dat de Oder Neissegrens onaantastbaar was. De onafhankelijke initiatieven van de Duitsers riepen gevoelige reacties op, zoals de Tien punten van Kohl en later ook weer de aankondiging en doorvoering van de monetaire unie tussen de twee Duitslanden in mei 1990. Bovendien was daar de twee-plus-vierconferentie waar Nederland geen invloed op had. Er was weliswaar geen angst voor Duitsland, maar wel angst voor het kwijtraken van het buurland. De verworvenheden van de Duitse integratie in het westen moesten veilig gesteld worden. Onderhuids heerste er volgens Wielenga angst voor een Duitsland dat op eigen kracht het lot van het continent zou bepalen. Er was onbehagen en onzekerheid over de toekomst.[158]

Genscher bezocht Nederland op 27 februari en sprak met Van den Broek en ook met Lubbers. Alles moest er volgens hem aan gedaan worden de onderhandelingen met de partners te verlichten, omdat die met de Sovjet-Unie nog zwaar genoeg zouden worden. Mogelijke problemen aan Nederlandse zijde moesten overwonnen worden, schrijft Genscher in zijn memoires. ‘Da ich Hans van den Broek persönlich mochte und mag und weil ich ihn, wie Ruud Lubbers, vor allem wegen seiner Professionalität schätzte, fiel mir diese Aufgabe alles andere als schwer’.[159]

Van den Broek sprak meer diplomatieke taal en kende de plaats van Nederland. Uit een memo van de afdeling planning over staatsrechtelijke vragen stond dat ‘de

---

[156] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DEU/ARA, BRD-DDR Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging, Inv.nr. 00003, Behandeling brieven minister in de Tweede Kamer, 22 februari 1990.
[157] Friso Wielenga, ‘Sensibilität und Verwundbarkeit. Die Niederlände und die deutsche Frage’, in: Fremdling, R., H. Lodder, R. Wagenaar en F. Wielenga red., *Die Ueberwundene Angst? Die neun Nachbarländer und die Deutsche Einheit* (Groningen 1994) 9-29, aldaar 22-23.
[158] Friso Wielenga, ‘Nederland en de Duitse hereniging 1949-1990. De inbedding van Duitsland’, *Kleio* 32 (1991) afl. 1 18-23, aldaar 24.
[159] Hans-Dietrich Genscher, *Erinnerungen* (Berlijn 1995) 737.

uitkomsten voor Nederland, de EG en de NAVO van zulk een eminent belang waren dat het gewenst was de voorkeur binnenskamers zowel aan de Bondsregering, als aan de andere partners in de EG en de NAVO te laten blijken'.[160] Dit werd zo gesteld om toch een voet tussen de deur te krijgen in de besprekingen. Een paar dagen later werden aantekeningen gemaakt over de Nederlandse opvattingen. De rol van de vier machten mocht zich niet uitstrekken 'buiten de bevoegdheden die zij als ex-bezettingsmachten hebben. Voor zover er in het overleg tussen de twee-plus-vier zaken aan de orde komen die het bondgenootschap als geheel betreffen zal dat moeten plaatsvinden op basis van een standpunt dat tussen alle bondgenoten van te voren is gecoördineerd'.[161] Nederland liet voorkeuren horen in de hoop dat er geluisterd werd en dat deze geluiden meegenomen werden in de onderhandelingen tussen de Duitse staten en de geallieerden. Minister van den Broek hield het verloop van die gesprekken nauwlettend in de gaten. Zodra er andere zaken besproken werden moesten alle NAVO-lidstaten geconsulteerd worden.

Luisterde Lubbers?

Gesteld kan worden dat Lubbers de mening van het ministerie verkondigde in Straatsburg en op de NAVO-top in Brussel. In Brussel stelde hij zich achter de voorwaarden die de Amerikanen opgesteld hadden. Het ministerie en de Tweede Kamer waren bezorgd over de grens met Polen en Lubbers had daar in Straatsburg naar gevraagd. Hij deed dit evenwel op een veel te scherpe manier, hetgeen Kohl hem niet in dank afnam. Maar hij vertegenwoordigde wel de Nederlandse politiek, die dezelfde vragen had. Later in de Tweede Kamer bij de bespreking van de uitkomsten van de Eurotop, antwoordde Lubbers op de vragen over de grens dat er uit de gesprekken en informatie die hij kreeg bleek 'dat er geen enkele materiële discussie kan zijn over de grens tussen de DDR en Polen. Men heeft er geen twijfel over laten bestaan. (..) Naar mijn gevoel is er nu helderheid; het gaat over de mensen en de grenzen van de BRD en de DDR. (..) Het gaat nu niet om

[160] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DIE ARA, Coördinatie standpuntbepaling door die/ee inzake de hereniging, Inv.nr. 418, PLAN JR Staatsrechtelijke en politieke vragen 8 maart 1990.
[161] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DEU/ARA, BRD-DDR Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging, Inv.nr. 00037, Aantekeningen ministerie 13 maart 1990.

zwartepieten.'[162] Lubbers leek dus gerustgesteld na de Eurotop in Straatsburg. Maar zoals aangegeven in het vorige hoofdstuk, greep hij optredens in het openbaar aan om de onschendbaarheid van de grens te benadrukken. Hij had weinig begrip voor de politieke redenen van Kohl om niet open te zijn over de grens, anders was hij er niet zo vaak op teruggekomen in het openbaar.

Later op 15 januari sprak hij vrijuit over de wens 'voort te gaan met de staten en de grenzen tussen staten zoals Europa die nu kent'. Dat liep absoluut niet gelijk met het Nederlandse standpunt. Dat ergerde Van den Broek, die vanaf januari als minister van Buitenlandse Zaken de touwtjes in handen had en erg zijn best deed niet in een negatief daglicht te komen bij de Duitsers. Het is algemeen bekend dat Van den Broek en de premier elkaar na tien jaar samenwerken in de kabinetten Lubbers niet meer zo goed lagen. In een afscheidsboek over Ruud Lubbers spreekt oud-staatssecretaris van Europese Zaken Piet Dankert over een Koude Oorlog tussen de twee.[163] Volgens politiek journalist Max van Weezel volgde van den Broek 'argwanend hoe Lubbers de vleugels ook over de grenzen uitsloeg'.[164] Het Europese beleid is geen buitenlands beleid in traditionele zin, daarom botsten de twee wel eens over de verantwoordelijkheid. Lubbers bemoeide zich teveel met het beleid van Buitenlandse Zaken. Hij was té actief bezig bij internationale bijeenkomsten, waar hij natuurlijk Nederland vertegenwoordigde. Zijn plek was hem niet goed duidelijk. Zeker op internationaal niveau liep Lubbers de minister van Buitenlandse Zaken voor de voeten. Ook in het binnenland veroorzaakte hij irritaties bij Van den Broek door zijn uitspraken in Tilburg. Hier komt weer de taakverdeling aan bod tussen de Nederlandse premier en zijn minister van Buitenlandse Zaken. Minister-president Lubbers plaatste zich als één van de eersten graag uitgebreid op het Europese toneel. Daarvoor was de Europese coördinatie in handen van de minister van Buitenlandse Zaken. Dit werd al onhoudbaar toen in 1974 de Europese Raad opgericht werd, het overleg tussen regeringsleiders van de verschillende lidstaten. Sindsdien verliep de verhouding tussen de twee verschillende ambten niet soepel meer. Voorstellen tot onderbrengen van het thema Europa in het ministerie Algemene Zaken van de premier zijn niet aangenomen. In dit kader wordt de kwestie Lubbers - Van den Broek genoemd.

[162] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-Kabinet Coördinatie inzake Buitenlandse Beleid hereniging BRD/DDR, Pol./alg.leiding/ara, Inv.nr. 00061, Handelingen Tweede Kamer 21 689-707 12 december 1989.
[163] Robbert Ammerlaan red., *Afscheid van Ruud Lubbers* (Baarn 1994) 100.
[164] Ibidem, 334.

Van den Broek had zich in 1990 verzet tegen ‘de wens van Lubbers zijn coördinerende, initiërende superviserende rol te erkennen’.[165]

De Nederlandse standpunten werden ook in de Tweede Kamer besproken. Op 24 en 25 januari kwam in de Eerste en Tweede Kamer de kwestie aan bod. In de Eerste Kamer poogde Ruud Lubbers zijn uitspraken van 15 januari in Tilburg uit te leggen. In de Eerste Kamer zei hij daarover dat de grens tussen de BRD en de DDR geen gewone territoriale grens was en dat hij dus geen ander beleid voorstond dan het regeringsbeleid. De Nederlandse regering was voor een hereniging. Dat Lubbers daar achter stond zou ook moeten blijken uit de ‘actieve rol’ die hij gespeeld had tijdens de discussies in Parijs en Straatsburg.[166] Hiermee doelde hij op het opkomen voor het Nederlandse standpunt en de actieve inmenging in de gesprekken. Zoals we hebben gezien in het vorige hoofdstuk was die rol wellicht té actief, Lubbers liet zijn stem te duidelijk horen, waarmee hij Kohl tegen zich in het harnas joeg. Naast de uitleg in de Eerste Kamer werden ook in de Tweede Kamer vragen gesteld over de woorden van Lubbers in Tilburg. Door afwezigheid van de minister-president moest een licht geïrriteerde Van den Broek antwoorden. De minister verwees naar de rede van Lubbers in de Eerste Kamer. ‘Daaruit is gebleken dat uit zijn woorden niet mocht worden verstaan datgene wat wel gesuggereerd wordt, namelijk dat zijn uitspraak een afhoudende opstelling inhield ten aanzien van de eenwording van Duitsland.’ Frans Weisglas van de VVD vroeg daarop of de minister aan Lubbers kon vragen in het vervolg toespraken te houden waarbij het niet nodig was naderhand om uitleg te vragen.[167]

Conclusie

Minister van den Broek gaf na de val van de Muur aan dat de BRD al veertig jaar een stabiele democratie was. Nederland was geen tegenstander van een hereniging. In het openbaar was er geen spoor van argwaan te bespeuren behoudens de irritaties over de twee-plus-vier-formatie. Toch ontstond het beeld van een huiverig Nederland. De

[165] Syp Wynia, Haagse strijd om Europa, *Elsevier* 61 (2005) nr. 42 22-24.
[166] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DEU/ARA, BRD-DDR Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging, Inv.nr. 00001, Handelingen EK Rijksbegroting EK 10-330 24 januari 1990.
[167] Ibidem, Handelingen Tweede Kamer TK 32-1584-1585 25 januari 1990.

onderhuidse twijfels op het ministerie hadden te maken met het nieuwe grotere Duitsland. Welke koers zou het land gaan varen? Allereerst speelden de bijzondere betrekkingen met Duitsland een rol. Nederland heeft als buurland altijd een speciale relatie gehad met Duitsland. Voorzichtig waren zij elkaar genaderd na de Tweede Wereldoorlog, vooral uit veiligheidspolitieke en economische noodzaak, zo schrijft Wielenga. Zonder de Koude Oorlog kwam deze verzoening niet zo snel. Maar op psychologisch niveau was de relatie nooit helemaal hersteld. Wantrouwen en waakzaamheid - 'immer wieder Wachsamkeit'- zijn volgens sociologe Ines Lehmann de kernwoorden voor de verhouding met Duitsland. De oorlogservaringen zijn volgens haar een deel van het nationaal en historisch bewustzijn geworden.[168] Bovendien is het Calimero-effect van toepassing op de relatie Nederland- Duitsland; tussen ongelijke landen zullen altijd spanningen bestaan. Nederland werd al overschaduwd, en het buurland zou nu nóg groter worden. Politicologen Andrei S. Markovits en Simon Reich schrijven naar aanleiding van de Duitse hereniging over de Nederlandse beeldvorming. Ondanks een zekere mate van (economische) integratie bleef het beeld ten aanzien van de Duitsers erg negatief. Dit heeft niet persé te maken met een bepaalde gebeurtenis, maar is structureel. In buitengewone situaties of tijden van crisis komen deze sentimenten naar boven, zo ook tijdens het herenigingsproces. Ook schrijven Markovits en Reich over het syndroom dat kleine landen zichzelf superieur achten aan het grotere land, weliswaar niet in economische kracht, maar bijvoorbeeld op cultureel gebied. Nederlanders zouden zichzelf veel liberaler en meer beschaafd vinden. 'What it concedes in strength and importance, it compensates through superiority of culture, sensibility, and other refinements.'[169] Ook de Duitse historicus Horst Lademacher, gespecialiseerd in Nederland, hanteert deze theorie in een artikel over de 'moeizame relatie' tussen Nederland en Duitsland. De Nederlandse politiek en elite benadrukten de oude burgerlijke vrijheden toen de Nederlandse internationale positie aan het begin van de negentiende eeuw devalueerde ten opzichte van de Duitse opkomst.[170] Zo leken Lubbers

[168] Ines Lehmann, *Die deutsche Vereinigung von Außen gesehen. Angst, Bedenken und Erwartungen in der ausländischen Presse.* Band II (Frankfurt am Main 1997) 35.
[169] Andrei S. Markovits en Simon Reich, *The German Predicament. Memory & Power in the New Europe* (New York 1997) 93-94.
[170] Horst Lademacher, 'Nederland en Duitsland een moeizame relatie in Europa', *Ons Erfdeel* 38 (1995) 665-683, aldaar 672.

en het Nederlandse parlement de Duitsers in 1989 uit te willen leggen dat er werkelijk duidelijkheid gegeven moest worden over de Poolse grens. De Duitse regering was onbeschoft de Polen zo lang in onzekerheid te houden. Nederland wilde de Duitsers leiden en behoeden voor verkeerde keuzes.

Niettemin zou Nederland meer realiteitszin aan de dag hebben moeten leggen en daarmee beseffen dat het niet altijd evenveel invloed als Duitsland kon uitoefenen op het internationale toneel. Naast de geografische positie, de ervaringen uit het verleden en de machtsfactor speelde ook de economische afhankelijkheid een rol. Duitsland was Nederlands belangrijkste handelspartner, de economieën waren sterk geïntegreerd en Nederland was afhankelijk van Duitsland. Alles wat in Duitsland gebeurde zou vroeg of laat zijn uitwerking hebben op Nederland, daarom wilde Nederland ook meepraten en rechtvaardigde dit ook hierdoor.[171] Rob Aspeslagh beweert dat de economie de doorslag geeft bij de Nederlands-Duitse betrekkingen, Nederland heeft Duitsland simpelweg nodig.[172] Daarom was het van belang positieve betrekkingen te onderhouden en niet het beeld van een weifelend Nederland te scheppen.

De werkelijke beleidsvorming van de Nederlandse politiek kwam laat op gang, in januari 1989 was de eerste brainstorm, maar daarvoor hadden de medewerkers van het ministerie van Buitenlandse Zaken niet stil gezeten. Er werden staatsrechtelijke vraagstukken bestudeerd en er werd rekening gehouden met een eventueel einde van de Duitse deling op de lange termijn. Verschillende ambtenaren overdreven de gevaren en waren angstig en onzeker over wat komen ging. In december 1989 begon minister van den Broek zich te realiseren dat de geschiedenis sneller verliep dan voorheen gedacht. De eenheid was veel dichterbij. Hij vroeg de Nederlandse Ambassades in Europa hem op de hoogte te houden van de beleidsvorming daarover in de Europese landen. Hij wilde precies weten wat er gaande was, via de Ambassades kreeg hij die informatie doorgeseind. Achter de schermen kreeg hij zo het reilen en zeilen te horen. Ook liet hij via die wegen de eigen voorwaarden en ideeën doorschemeren. Van den Broek was diplomatieker dan Ruud Lubbers, hij probeerde er almaar voor te zorgen dat de betrekkingen met Duitsland niet geschaad zouden worden door beeldvorming over een

[171] Ines Lehmann, *Die deutsche Vereinigung von Außen gesehen. Angst, Bedenken und Erwartungen in der ausländischen Presse.* Band II (Frankfurt am Main 1997) 37.
[172] R. Aspeslagh, 'Nederlands-Duitse betrekkingen: wat verwachten wij ervan?' in: R. Aspeslagh, red., *De stand der betrekkingen. De Nederlands-Duitse relatie nader bekeken* (Den Haag 1996) 28.

weifelend Nederland. Daarom kwam het niet goed uit dat Lubbers in Tilburg openlijk sprak over het behouden van de status quo. Dit was totaal niet in overeenstemming met het Nederlandse beleid, Nederland stond immers achter de hereniging. Bovendien had de premier in Straatsburg wel de zorgen van het Nederlandse parlement uitgesproken, maar hij deed dit op agressieve toon, zodanig dat hij Kohl tegen zich in het harnas joeg. Wellicht had Van den Broek als vertegenwoordiger de zorgen van Nederland over de Oder-Neisse grens niet in het bijzijn van alle regeringsleiders geuit. De verantwoordelijkheden rond het thema Duitse hereniging en de persoonlijkheden van de Lubbers en Van den Broek speelden een grote rol in dit geheel, naast de gebruikelijke problemen in de Nederlands-Duitse betrekkingen.

Minister van den Broek moest Lubbers' uitspraken in Tilburg toelichten in de Tweede Kamer. Bovendien moest hij steeds proberen aan te geven dat het niet reëel was invloed te eisen in het twee-plus-vier-overleg. Na zijn eigen poging in Ottawa had hij zich gerealiseerd dat Nederland niet dezelfde juridische positie bezat als de geallieerden ten opzichte van Duitsland. Maar als de mogelijkheid tot inspraak er was, bijvoorbeeld in NAVO-verband, wilde van den Broek deze ook benutten. Hij was goed op de hoogte van de internationale diplomatie. De vier geallieerden, de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie, Frankrijk en Groot-Brittannië, hadden meer inspraak, zij waren immers verantwoordelijk voor de Duitse staten. Vanaf februari hadden deze geallieerden de touwtjes in handen. In het volgende hoofdstuk wordt het optreden van twee van hen, Frankrijk en Groot-Brittannië, geanalyseerd. Bovendien wordt gekeken naar de opstelling van België, een vergelijkbaar land als Nederland.

5. De reacties van de betrokken landen

Door de wijze van reageren op de ontwikkelingen in Duitsland schiep in het bijzonder minister-president Ruud Lubbers zélf het beeld van een weifelend Nederland. De persoonlijke relatie met Helmut Kohl liep in 1989-1990 een flinke deuk op. In 1994 speelde dit gegeven hoogstwaarschijnlijk een grote rol bij het blokkeren van Lubbers' voorzitterschap van de Europese Commissie. Kohl steunde op Corfu de Belg Jean-Luc Dehaene nadat de Belg Wilfried Martens was afgevallen. Deze laatste was premier van België tijdens het eenwordingsproces van Duitsland. Vanwege politieke redenen werd Dehaene de uiteindelijke kandidaat van België. Kohl steunde hem dus wel, maar Lubbers niet. Martens en Lubbers waren regeringsleider tijdens de Duitse hereniging. Nogmaals de vraag waarom Kohl juist Lubbers als voorzitter blokkeerde en een Belg steunde. Was de houding van België, met Martens voorop, vlekkeloos in 1989-1990? Net als voor Nederland was voor onze zuiderburen geen hoofdrol weggelegd. Ruud Lubbers en de zijnen probeerden wél invloed uit te oefenen en mee te praten. Hoe lag dat voor de Belgen? Verder worden in dit hoofdstuk twee van de vier geallieerde landen behandeld; Frankrijk en Groot-Brittannië. Hoe was hun beleidsvorming? Zijn er overeenkomsten te vinden met de opstelling van Nederland? De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie worden in dit kader niet behandeld, omdat zij niet ter zake doen voor de Europese politiek en het opvolgingsproces van Jacques Delors in 1994. Bovendien waren de Verenigde Staten vanaf het begin een groot voorstander van de hereniging. Ook de Sovjet-Unie toonde snel de bereidwilligheid om een Duitse eenheid te bereiken. Frankrijk en Groot-Brittannië hadden meer moeite met de ontwikkelingen in de twee Duitslanden.

Hoofdrolspelers

Nederland wilde zelf een belangrijke inbreng hebben in het proces. Lubbers hamerde op de Oder-Neisse grens en liet zijn stem horen waar dat maar kon en Van den Broek wilde een heropening van de twee-plus-vier-onderhandelingen in Ottawa. Maar Nederland kwam totaal niet voor in de buitenlandse politiek van Duitsland, ons land had geen

prioriteit voor de Duitse beleidsmakers. Terwijl omgekeerd onze oosterburen een belangrijke rol innamen in de Nederlandse buitenlandse politiek.

Kohl zou zich hebben kunnen irriteren aan het feit dat Lubbers eigenlijk geen verantwoordelijkheid voor Duitsland had, maar hem toch voor de voeten liep. De landen waar het voor hem om draaide waren Frankrijk, Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie; de vier bezettingsmachten van na de Tweede Wereldoorlog. Zij hadden de formele macht over de beide Duitslanden. Van hen werd verwacht deze verantwoordelijkheid over te dragen aan een nieuw te vormen regering van Duitsland. Daarom investeerde Kohl veel in gesprekken met de regeringsleiders van deze landen, hij sprak uitvoerig met hen in de periode na de val van de Muur. Nederland had die positie niet. Tekenend hiervoor is het feit dat de naam Lubbers slechts één keer voorkomt in de biografie van Helmut Kohl over het verkrijgen van de Duitse eenheid. Aan de reactie van en het contact met bijvoorbeeld François Mitterand zijn hele paragrafen gewijd.[173] Hetzelfde blijkt ook uit de archieven van het *Bundeskanzleramt*. De Beneluxlanden worden een paar keer in één adem genoemd, maar vooral met George Bush en Michail Gorbatsjov zijn er flink wat gesprekken geweest.[174] De vier geallieerde machten hadden formeel nog de verantwoordelijkheid over de Duitse staten. In het twee-plus-vier-overleg werd onderhandeld over de voorwaarden tot een hereniging en de uiteindelijke soevereiniteitsoverdracht. Historicus Richard A. Leiby noemt de twee-plus-vier-formatie in zijn werk over de jaren 1989-1990 een formaliteit. Echte beslissingen werden genomen in de één op één onderhandelingen op Camp David en in de Kaukasus.[175] De constructie van twee Duitslanden en vier verantwoordelijke machten ontstond in Ottawa. Daar stemden de landen in met deze manier van overleg. De geallieerden hadden ieder eigen belangen en prioriteiten. Iedereen had in meer of mindere mate angst voor een herenigd Duitsland. Voorop stond echter dat de bevolking en de media in de westerse landen overwegend positief waren. Ook in Nederland. In diplomatieke kringen werden weliswaar aanvankelijk zorgen geuit. Gekeken wordt nu naar de reactie van de vier. Met

[173] Kai Diekmann en Ralf Georg Reuth red., *Helmut Kohl: Ich wollte Deutschlands Einheit* (Berlin 1996).
[174] Hanns Jürgen Küster en Daniel Hofman red., *Deutsche Einheit: Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes 1989/90* (München 1998).
[175] Richard A. Leiby, *The unification of Germany, 1989-1990* (Westport 1999) 63.

name Frankrijk en Groot-Brittannië stribbelden tegen, Nederland stond daarin dus niet alleen. Hoe reageerde Kohl op de uitlatingen van deze landen?

De opstelling van België in 1989 en 1990

Rik Coolsaet schreef een proefschrift over de Belgische buitenlandse politiek tussen 1830 en 1990. Hierin noemt hij als constante factoren in het Belgische buitenlandse beleid allereerst de concentratie op de onmiddellijke geografische omgeving en ten tweede de aandacht voor economie en commercie.[176] Na de Tweede Wereldoorlog was deze politiek ook snel hervat. De Duitse economie moest weer sterker gemaakt worden in verband met de Belgische handel. Volgens Coolsaet deden economische bekommeringen nauwelijks onder in importantie voor veiligheidsoverwegingen.[177] De eenwording zou een enorm nieuw afzetgebied creëren in de onmiddellijke nabijheid. Bovendien gaf het een impuls voor de integratiepolitiek van België. ‘In deze evolutie speelde België geen enkele rol’, schrijft Coolsaet over de omwentelingen in Centraal en Oost-Europa.[178] België was ook een onopvallende factor in de periode van onderhandelen over de Duitse eenheid. Het feit dat Lubbers genoemd wordt in de werken van Bush en Scowcroft en Rice en Zelikow bewijst dat hij een noemenswaardige rol speelde door zijn aanvankelijke twijfels en zijn uitgesproken optreden. De naam Wilfried Martens wordt eenmaal genoemd en in de index ontbreekt zelfs de voornaam.[179] In de biografie van Helmut Kohl over de Duitse eenheid komt zijn naam geen enkele keer voor, het enige dat er geschreven staat is: ‘Mit den Repräsentanten Luxemburgs und Belgiens habe er keine Probleme gehabt, so Kohl’.[180] België is echter wel degelijk een interessant land om naar aanleiding van het onderwerp van dit betoog te behandelen. België had een vergelijkbare manoeuvreerruimte als Nederland, maar ging daar anders mee om. Lubbers’ opstelling van toen speelde hoogstwaarschijnlijk een rol in 1994. Hoe stelden Martens en België zich op?

---

[176] Rik Coolsaet, *België en zijn buitenlandse politiek 1830-1990* (Leuven 1998) 451.
[177] Ibidem, 338.
[178] Ibidem, 441.
[179] George Bush en Brent Scowcroft, *A world transformed* (New York 1998) 578.
[180] Kai Diekmann en Ralf Georg Reuth red., *Helmut Kohl: Ich wollte Deutschlands Einheit* (Berlin 1996) 197.

Een dag na de val van de Muur verklaarde de premier dat het vooralsnog onverantwoord was de huidige grenzen in twijfel te trekken. Hierin klinkt door dat een hereniging op langere termijn wel een mogelijkheid moest zijn. Op 18 november tijdens de informele Eurotop in Parijs betoogde hij dat Europese integratie en de hervormingen in Oost-Europa minstens parallel verlopende processen moesten zijn. De Belgen zagen veel in het integratie-instrument, net als Nederland. In de Vlaamse krant *De Standaard* van 16 november had de Belgische minister van Buitenlandse Zaken, Mark Eyskens, gezegd dat de twaalf kernlanden verder moesten gaan met het afstaan van soevereiniteit om de integratie te bevorderen. Zo zouden zij aantrekkingskracht uitoefenen op de ruimere confederatie. Deze Eurogezinde minister greep de ontwikkelingen aan om Europa nieuw elan te geven: 'Ik zou graag hebben dat de Twaalf uitpakken met een politieke verklaring waarin zij alle Europese landen oproepen toe te treden tot een vereniging van democratische landen, waar vrijheid, mensenrechten, welvaart en sociale rechtvaardigheid als waarden worden gehanteerd, een Europese confederatie.' Dit zou volgens hem een signaal aan de wereld zijn dat de Gemeenschap uit het defensief trad.[181]

Ook Coolsaet noemde de Duitse hereniging als een nieuwe impuls voor politieke integratie en versterking van de communautaire besluitvorming. Dat hield in dat er meer Europese besluitvorming plaats zou gaan vinden over buitenlands beleid. Een gemeenschappelijk buitenlands beleid zou de kleinere lidstaten meer inspraak geven in belangrijke kwesties van de Europese politiek, zoals de Duitse eenwording. De Belgische reactie op de ontwikkelingen in Centraal- en Oost-Europa richtte zich volgens Coolsaet hoofdzakelijk op de 'Europese constructie', dus op integratie in een te vormen Europese Unie. De Belgische diplomatie hield zich voornamelijk bezig met het versnellen van de politieke integratie.[182] Nederland zou hierop voortborduren in het voorstel voor een politieke unie in 1991, maar dat was gedoemd te mislukken door gebrek aan steun. Enkel de Belgen waren zo federaal gezind.

Deze nadruk op Europa blijkt ook uit de beleidsvorming. In het archief van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken zijn berichten te vinden van de Ambassadeur in Brussel. Op 5 januari 1990 berichtte deze over de Belgische

[181] 'Bijeenkomst EG-Regeringsleiders n.a.v. ontwikkelingen in Oost-Europa', *Keesings Historisch Archief* 30 november 1989 760-761.
[182] Rik Coolsaet, *België en zijn buitenlandse politiek 1830-1990* (Leuven 1998) 442-444.

beleidsvorming. Het was het recht van de twee Duitslanden om zelf hun toekomst te bepalen. De 'bladzijde van vijftig jaar geleden is omgekeerd,' doelend op de Duitse agressie in de Tweede Wereldoorlog. Wel had minister Eyskens van Buitenlandse Zaken toegevoegd dat de Europese Gemeenschap, op weg naar verdere eenwording er niet omheen kon ook over de Europese veiligheid te gaan beslissen. Om een eventuele Duitse hereniging in het Europese bestel in te kapselen, dacht Eyskens aan een confederale structuur met een harde kern van de twaalf lidstaten die verder zouden gaan op de weg van politieke, economische en sociale eenwording.[183]

Volgens sociologe Ines Lehmann waren geen spectaculaire interventies te verwachten tijdens het herenigingsproces. België lijkt een gelaten speler. Er ontstonden enkel fricties wanneer België zich door Duitsland als NAVO- en EG-partner gepasseerd voelde, enerzijds door het tempo, anderzijds door de vorm van het proces.[184] Hiermee wordt gedoeld op de vorm van het twee-plus-vier overleg. België verlangde meer inspraak voor de Europese Gemeenschap. Ook de Belgen hadden volgens de Canadese krant *Ottawa Citizen*, samen met de Italianen en de Nederlanders, om veranderingen gevraagd in Ottawa. 'The Dutch, Italians and Belgians were incensed', was te lezen in het artikel dat de Nederlandse Ambassadeur in Canada doorstuurde naar Den Haag.[185] In de memoires van de diverse regeringsleiders, zoals George Bush en Margaret Thatcher, is te lezen over de Italiaanse en Nederlandse twijfels in februari in Ottawa. Over de Belgen schrijven zij echter niets van die strekking. Maar op een persconferentie die Van den Broek en Genscher gaven na hun ontmoeting in Nederland bleek dat ook minister Eyskens aangedrongen had bij de westerse ministers van Buitenlandse Zaken James Baker, Douglas Hurd en Roland Dumas dat alle NAVO-landen ingelicht en geraadpleegd zouden worden. Volgens de krant *De Standaard* was dit ingegeven door het 'incident' van Ottawa.[186] Hieruit blijkt dat ook bij de Belgen enige irritatie was ontstaan over de gang van zaken. Er werd echter geen opvallende rol gespeeld, Eyskens trad veel minder in de

[183] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DEU/ARA, BRD-DDR Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging, Inv.nr. 00001, Codebericht Van Nispen 5 januari 1990.
[184] Ines Lehmann, *Die deutsche Vereinigung von Außen gesehen. Angst, Bedenken und Erwartungen in der ausländischen Presse.* Band II (Frankfurt am Main 1997) 73-74.
[185] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DEU/ARA, BRD-DDR Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging, Inv.nr. 00003, Codebericht Bremar 19 februari 1990. Zie ook: Manfred Görtemaker, *Unifying Germany 1989-1990* (New York 1994).
[186] Ibidem, Persconferentie van den Broek en Genscher 27 februari 1990.

openbaarheid. Eind februari bekritiseerde hij in *Le Soir* het feit dat België door het twee-plus-vier-overleg voor een fait accompli werd gesteld en dat de geallieerden België niet benaderden voor overleg. Hij trok het recht van de vier geallieerden niet in twijfel, maar het sprak vanzelf dat deze mogendheden niet in naam van België, Nederland of andere Europese landen konden onderhandelen, zo vond hij.[187]

De premier zelf, Wilfried Martens, liet zich expliciet uit over de Europese veiligheidskwestie tijdens een toespraak op 12 maart voor de Amerikaanse Kamer van Koophandel. Daarin sprak hij over de noodzaak van het herenigde Duitsland in de NAVO. Bovendien waarschuwde hij voor de gevaren voor de Europese eenwording van de gebeurtenissen in Oost-Europa. Het Europese bouwwerk, waar de Eurogezinde Belgen zo trots op waren, zou ernstige schade kunnen oplopen. De Ambassadeur in Brussel schreef verder over de Belgische bewindslieden dat bij hen het vermoeden rees dat 'Bondskanselier Kohl de geschiedenis wil ingaan als een groot Duitser en niet als een groot Europeaan'. Bovendien had EG-commissaris van Miert uitgesproken dat hij vond dat de Duitsers enkel nog lippendienst aan de EG bewezen.[188] Ook Lehmann noemt deze kritische commissaris.[189] Van Martens en Eyskens zijn niet zulke uitspraken bekend, zij grepen de hereniging aan om hun idealen voor Europa te bewerkstelligen.

De politicologen Andrei S. Markovits en Simon Reich concluderen dat België de eenwording stil accepteerde, zonder zich er werkelijk mee te bemoeien. Slechts ironie en wat verbitterdheid speelden in België een rol volgens hen. Zij konden weinig informatie vinden over de houding van de Belgen. 'It is almost as if the absence of Belgian views regarding the changed geopolitical order conveys Belgium's importance and irrelevance.' België voelde zich comfortabel in haar Europese rol, die inhield dat ze tweede viool konden spelen, in welke vorm hun buurland Duitsland zich dan ook zou bevinden. Nadat ze in het interbellum verdedigingssystemen hadden opgebouwd zagen de Belgen in dat ze

---

[187] Ines Lehmann, *Die deutsche Vereinigung von Außen gesehen. Angst, Bedenken und Erwartungen in der ausländischen Presse.* Band II (Frankfurt am Main 1997) 74.
[188] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DIE ARA, Coördinatie standpuntbepaling door die/ee inzake de hereniging, Inv.nr 418, Codebericht Van Nispen 12 maart 1990.
[189] Ines Lehmann, *Die deutsche Vereinigung von Außen gesehen. Angst, Bedenken und Erwartungen in der ausländischen Presse.* Band II (Frankfurt am Main 1997) 74.

nooit een partij voor de Duitsers zouden zijn. De oplossing daarvoor was zich te verzoenen én een gezamenlijk Europees huis te bouwen.[190]

België speelde geen opvallende rol tijdens de Duitse hereniging. De vertegenwoordigers verkondigden taal die in het rijtje paste van de vier geallieerden. Soms argwanend, maar over het algemeen meegaand, mits aan een aantal voorwaarden verbonden. België zag die voorwaarden weerspiegeld in het beleid van de twee-plus-vier conferentie. Het grootste punt voor de Belgen was de Europese integratie. Nederland voerde grotendeels hetzelfde beleid, maar Lubbers liet zijn stem duidelijk horen op internationale bijeenkomsten. Nederland had een grotere mond en leek daardoor dus een grotere rol te spelen, maar de vraag is of Nederland ook werkelijk invloed uitgeoefend heeft. De punten die Nederland aanhaalde werden gedeeld door de vier geallieerden. Ook zonder Nederlands aandringen zouden deze in het eindverdrag opgenomen zijn. Over het verschil in gedrag tussen België en Nederland beschrijven Markovits en Reich het feit dat Nederland in de recente geschiedenis maar één keer verslagen was door de Duitsers, dat was in de Tweede Wereldoorlog. België was in de Eerste Wereldoorlog ook al slachtoffer. Dus een deel van Nederland bevond zich volgens de twee politicologen emotioneel op hetzelfde niveau als België in het interbellum, toen waren de Belgen actief en openlijk anti-Duits. Bovendien was Nederland een bondgenoot van de Pruisen en later van de Duitsers. De brutale aanval in 1940 werd ervaren als een groot bedrog. Markovits en Reich verklaren de luide reactie en hardnekkige bezorgdheid van de Nederlandse elite, in tegenstelling tot de 'muted Belgian response' in dit perspectief. [191]

De opstelling van Frankrijk in 1989 en 1990

In Frankrijk bekeken ambtenaren de ontwikkelingen in Duitsland met verhoogde aandacht. Duitsland zou nog meer de dominante economische macht gaan vormen in Europa. Daarnaast vormde de Duitse eenheid een bedreiging voor het naoorlogse systeem van staten dat na de Tweede Wereldoorlog was ontstaan. Frankrijks centrale positie binnen Europa zou namelijk devalueren. De status van prestige die Frankrijk had door de

[190] Andrei S. Markovits en Simon Reich, *The German Predicament. Memory & Power in the New Europe* (New York 1997) 92-93.
[191] Ibidem, 94.

zetel in de Veiligheidsraad en als atoommacht kwam op de tocht te staan door de komst van een nieuwe grotere speler op het internationale toneel. De gehele status quo zou veranderen. Daarom pleitten de Fransen voor een voorzichtige en stapsgewijze aanpak. De Fransen konden de Duitsers het democratische recht op zelfbeschikking niet ontnemen, noch konden ze hun belangrijkste Europese bondgenoot van zich laten vervreemden. Ze bevonden zich in een moeilijke positie. Hoe moest de regering het Duitse zelfbeschikkingsrecht steunen zonder de eigen strategische positie in gevaar te brengen?[192] In deze paragraaf worden de verschillende zorgen op een rij gezet, allereerst de problemen met het tempo van de ontwikkelingen, ten tweede de kwestie Oder Neisse, ten derde de nadruk op inbedding van het proces in de Europese integratie en tenslotte de nieuwe positie van Frankrijk in het te vormen systeem.

De eerste intentie na het vallen van de Muur was het herenigingsproces te vertragen door contacten te leggen met de Sovjet-Unie en Polen en de DDR te stabiliseren. President François Mitterand was geërgerd over het Tienpuntenplan. In de week voor 28 november hadden Kohl en hij nog gedineerd en de Duitse Bondskanselier had met geen woord gerept over het programma. Dit stak Mitterand persoonlijk. Daarnaast zag hij dit eigen initiatief, evenals andere regeringsleiders, als een eventuele indicatie voor het toekomstige gedrag van Duitsland.[193] Hij doelde op het feit dat zonder overleg ideeën ontstaan in Duitsland die direct ten uitvoer gebracht worden. Toegevoegd moet worden dat geen enkele regeringsleider op de hoogte was, zoals eerder geschreven, zelfs de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Hans-Dietrich Genscher wist nergens van.[194]

Begin december ontmoetten Michail Gorbatsjov en François Mitterand elkaar in Kiev. De intentie van de Franse president was samen te werken met de Russen om een snelle Duitse hereniging te voorkomen. Genscher heeft dit achteraf te horen gekregen van de Sovjet-leider. De twee staatslieden waren het erover eens dat Kohl met het Tienpuntenplan overhaast had gehandeld, maar van een concrete samenwerking kwam het niet. Gorbatsjov ging niet in op het voorstel van Mitterand tot een gezamenlijk bezoek aan Oost-Berlijn, de Franse president moest alleen. Ook sprak Mitterand met Margaret

[192] Richard A. Leiby, *The unification of Germany 1989-1990* (Westport 1993) 52-53.
[193] Stephen F. Szabo, *The diplomacy of German unification* (New York 1992) 48-49.
[194] Clay Clemens red., *The Kohl Chancellorship* (Londen 1998) 125.

Thatcher over het voorkomen van een hereniging. Thatcher schrijft in haar memoires dat Mitterand en zij op de Eurotop in Straatsburg van 8 en 9 december 1989 onder vier ogen gesproken hebben over een Frans-Engelse as. De Franse president was bezorgder dan Thatcher, schrijft zij. 'He complained that the Germans treated any talk of caution as criticism of themselves. Unless you were whole-heartedly for reunification, you were described as an enemy of Germany. The trouble was that in reality there was no force in Europe which could stop reunification happening.' Mitterand was pessimistisch over Thatchers idee het proces te vertragen, mocht het niet gestopt kunnen worden. Thatcher verweet Mitterand een tendens tot schizofrenie; 'his public attitude hardly betrayed his private thoughts'.[195] Ondanks onderhuidse twijfels was er geen andere optie voor Mitterand dan de eenwording te steunen en het proces nog enigszins te kanaliseren. Dat was de afweging die hij had gemaakt. Ook Ruud Veltmeijer, specialist in Russische en Duitse geschiedenis, schrijft over een Frans 'dubbelspel'. Aan de ene kant probeerde de Franse president het proces te remmen en te vertragen, aan de andere kant probeerde hij richting de Duitsers de indruk te wekken dat hij met een uiteindelijke Duitse eenwording kon instemmen, mits aan een aantal randvoorwaarden werd voldaan.[196] De Franse president uitte zijn bezwaren steeds achter de schermen of in voorzichtige bewoordingen, om de Frans-Duitse as niet te beschadigen.[197]

Wel bezocht Mitterand op 20 december de DDR. Het was de eerste keer dat een staatshoofd van een groot westers land, anders dan de BRD, een officieel bezoek bracht aan Oost-Duitsland. Hiermee gaf hij het signaal af dat de dagen van de DDR, wat Parijs betrof, nog niet waren geteld, schreven journalisten van *NRC Handelsblad*. Hij onderstreepte hiermee het bestaan van de twee Duitslanden. Zelf zei hij een toenadering tussen Frankrijk en de DDR te willen bewerkstelligen en elkaar beter te leren kennen.[198] Het was een strategisch bezoek, Mitterand was er in de veertig jaar dat de DDR bestond nog nooit geweest en plotseling moesten de banden aangehaald worden. Ook speelde de geleidelijke democratisering in de DDR een rol. Volgens Helmut Kohl sloegen er twee harten in Mitterands lichaam: 'Eines für das revolutionäre Aufbegehren, wie es die

---

[195] Margaret Thatcher, *The Downing Street Years* (Londen 1993) 796-799.
[196] Ruud Veltmeijer, *Het wonder van de Duitse eenwording* (Amsterdam 2000) 93.
[197] Ibidem, 29.
[198] *NRC Handelsblad* 21 december 1989.

Menschen in der DDR demonstrierten; das andere für Frankreich, für dessen Rolle und Rang im Falle einer Wiedervereinigung Deutschlands.'[199] De positie van Frankrijk zou ingrijpend veranderen, maar de opstand van het volk en de roep om vrijheid sprak Mitterand aan. Het bestaan van de DDR had gezorgd voor een vorm van stabiliteit in Europa, schrijft politicologe Angela Fischer. Met het staatsbezoek liet Mitterand de Franse strategie van consolidatie van de DDR doorschemeren. Hervormingen werden gestimuleerd, de actualiteit van het vraagstuk van een werkelijke hereniging werd pas laat ingezien, of wílde men nog niet inzien. Mitterand ging nog uit van een termijn van twintig tot dertig jaar tot een werkelijke hereniging was gerealiseerd. Tijdens het bezoek van 20 december 1989 maande Mitterand tot voorzichtigheid, zodat de huidige balans tussen oost en west niet gedestabiliseerd zou worden. De beslissingen moesten niet overhaast genomen worden. Hij wilde volgens Fischer een staat stabiliseren die in feite te gronde gericht was.[200]

Mitterand had bewondering voor de revolutie van de Oost-Duitse bevolking, maar tijdens de tafelrede in Berlijn hamerde hij opnieuw op de onschendbaarheid van de naoorlogse grenzen: 'Voor het hele Europa van vandaag zou het niet goed zijn, zelfs gevaarlijk, om de bestaande grenzen ter discussie te stellen'.[201] Ruud Lubbers zou hetzelfde gezegd kunnen hebben, in januari 1990 sprak hij in Tilburg over de wenselijkheid door te gaan met de huidige grenzen. Hij zei daar een week later over dat de grens tussen de BRD en de DDR geen gewone territoriale grens was en dat hij dus geen ander beleid voorstond dan het Nederlandse regeringsbeleid. Mitterand schiep hier dezelfde verwarring. Bovendien was het bezoek aan de DDR überhaupt al een doorn in het oog van Helmut Kohl. Hij had, vooral naar aanleiding van de Duits-Duitse ontwikkelingen, het eerste staatshoofd moeten zijn die Hans Modrow, de nieuwe minister-president van de DDR, zou bezoeken.[202] Daarom werd na het bericht over het bezoek van Mitterand versneld een afspraak gemaakt, zodat Kohl één dag eerder dan Mitterand, op 19 december, de Oost-Duitse premier bezocht.[203]

---

[199] Kai Diekmann en Ralf Georg Reuth red., *Helmut Kohl: Ich wollte Deutschlands Einheit* (Berlin 1996) 198.

[200] Angela Fischer, *Entscheidungsprozeß zur deutschen Wiedervereinigung* (Frankfurt am Main 1996) 125-126.

[201] *NRC Handelsblad* 21 december 1989.

[202] Angela Fischer, *Entscheidungsprozeß zur deutschen Wiedervereinigung* (Frankfurt am Main 1996) 126.

[203] Helmut Kohl, *Erinnerungen 1982-1990* (München 2005) 987.

Naast de zorgen over het tempo van de gebeurtenissen en het onderzoek naar de mogelijkheden het proces remmend te beïnvloeden, was de verzekering van het blijven bestaan van de huidige Poolse westgrens één van de prioriteiten voor de Fransen. Wat betreft de Oder-Neissegrens bleek Mitterand een doorzetter. Politicoloog Stephen F. Szabo schreef dat Mitterand de verdediger werd van de Poolse positie en de onschendbaarheid van de Poolse westgrens.[204] Mitterand had met de voorwaarde van Duitse erkenning van die grens als eerste van de westerse geallieerden een *conditio sine qua non* gedefinieerd.[205] Op 4 januari 1990 wees Mitterand de Duitse Bondskanselier hier op tijdens een overleg tussen de twee regeringsleiders. Kohl moest nu eens in het openbaar bevestigen dat zijn regering uitging van de onschendbaarheid van de grens. Deze reageerde met de constatering dat de 'discussie over de Oder-Neissegrens kunstmatig was en slechts partijpolitieke doeleinden diende'. Szabo schrijft over de smet die de politieke band tussen Frankrijk en Duitsland opliep en de irritatie bij de Duitsers. De kanselier zou teleurgesteld zijn over de gebleken irrelevantie van jaren van hechte samenwerking. Dit komt ook naar voren in notities van de Nederlandse Ambassadeur in Bonn, Jan van der Tas. Op 12 januari 1990 stuurde hij een codebericht naar Den Haag over zijn gesprek met de *ministerialdirektor*, afdelingsleider van het ministerie, waarin die vertelde over Frankrijk en Groot-Brittannië die niet bepaald behulpzaam waren. Frankrijk zou geen echte vriendschap koesteren voor de BRD, de ontwikkeling van de Europese eenheid diende er alleen voor een Franse hegemonie te vestigen en de Duitsers in een afhankelijke positie te houden.[206] Later reageerde Kohl geïrriteerd naar aanleiding van uitspraken over de grens van de minister van Buitenlandse Zaken Roland Dumas. Zoals eerder aangekondigd zou na de verkiezingen in de DDR op 18 maart in beide Duitse parlementen gestemd worden over een resolutie over de grens. Hij voegde daaraan toe dat de Polen na deze garantie van hun grens ook niet moesten terugkomen op de afspraak uit 1953 dat zij af zouden zien van herstelbetalingen.[207]

---

[204] Stephen F. Szabo, *The diplomacy of German unification* (New York 1992) 50.
[205] Richard Kiessler en Frank Elbe, *Ein runder Tisch mit scharfen Ecken. Der diplomatische Weg zur deutschen Einheit* (Baden-Baden 1993) 61.
[206] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DEU/ARA, BRD-DDR Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging, Inv.nr. 00001, Codebericht Van der Tas 12 januari 1990.
[207] Ruud Veltmeijer, *Het wonder van de Duitse eenwording* (Amsterdam 2000) 120.

Mitterand bleef huiverig en vertoonde een ambivalente houding tot aan de verkiezingen in de DDR op 18 maart 1990. Na de resultaten die duidelijk pro-hereniging waren en een bevredigende oplossing voor wat betreft de Poolse westgrens ging de Franse president een meer constructieve politiek voeren volgens Szabo.[208] Ook Henry Wijnaendts, de Nederlandse Ambassadeur, schreef op 21 maart, vlak na de verkiezingen, over de Franse draai. 'Voor het eerst is bij monde van minister Dumas uitgesproken dat Frankrijk wat het proces van hereniging betreft, de procedure van artikel 23 van de grondwet van de BRD steunt', dus toetreding van de DDR tot de BRD. En ook: 'dat het in de Frans-Duitse relatie allemaal niet zo van harte gaat is inmiddels duidelijk'.[209]

Naast een bevestiging van de Oder-Neissegrens was de Europese integratie de andere prioriteit van de Fransen. Duitsland moest ingebed worden, zodat Frankrijk enige controle zou kunnen uitoefenen. De Economische en Monetaire Unie moest versneld ingevoerd worden. Ook de Nederlandse Adviesraad voor Vrede en Veiligheid schreef later over de tweeslachtige reactie van Frankrijk op de herenigingsplannen. Frankrijk wilde het proces remmen, maar werkte tegelijkertijd aan een verdieping en versnelling van de Europese integratie. 'Frankrijk drong vooral aan op het verwezenlijken van de Economische en Monetaire Unie om de economische macht van het toekomstige Duitsland en met name van de sterke D-Mark, in te kapselen.'[210] Zoals ook in hoofdstuk vier besproken is werd extra op de EMU aangedrongen om politieke redenen. Het is zelfs zo dat Mitterand van Kohl eiste dat in december 1989 in Straatsburg een datum zou vallen voor de start van een intergouvernementele conferentie, waar afspraken over een te vormen unie gemaakt konden worden. In ruil voor deze instemming erkenden de EG-lidstaten het recht op zelfbeschikking van de Duitsers. Voor Kohl was het moeilijk om de Duitse trots, de D-Mark, zomaar op te geven. [211] Mitterand vertaalde dit als een bewijs dat Duitsland zich niet zou houden aan de verzekering van blijvende inzet voor de Europese integratie. Hij had argwaan over het werkelijke engagement van Duitsland met de Europese Gemeenschap.[212] Helmut Kohl was bang voor het zwakke monetaire beleid van

[208] Stephen F. Szabo, *The diplomacy of German unification* (New York 1992) 50-51.
[209] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DEU/ARA, BRD-DDR Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging, Inv.nr. 00005, Codebericht Wijnaendts 21 maart 1990.
[210] *Duitsland als partner,* Adviesraad Vrede en Veiligheid (Den Haag 1994) 28.
[211] Ruud Veltmeijer, *Het wonder van de Duitse eenwording* (Amsterdam 2000) 94-95.
[212] Angela Fischer, *Entscheidungsprozeß zur deutschen Wiedervereinigung* (Frankfurt am Main 1996) 127.

sommige EG-lidstaten, hierdoor zou een Economische en Monetaire Unie weinig kans van slagen hebben. Dáarvoor wilde hij de Duitse Mark niet opgeven.

Vlak voor de verkiezingen in de DDR had de Nederlandse Ambassadeur in Frankrijk een vraaggesprek met Mitterand over de toekomst van Europa. De Franse president gaf hierin aan dat de versnelling van het inter-Duitse proces gepaard moest gaan met een versnelling van het Europese proces. De datum van de intergouvernementele conferentie over het vestigen van een EMU moest vervroegd worden. Mitterand had nog toegevoegd dat het Duitse eenwordingsproces hem geen angst inboezemde en spanningen in de Frans-Duitse relatie ontkende hij.[213] Op 16 maart volgde een ander bericht over de Franse houding en de discussiesfeer rondom de Duitse hereniging van de Ambassadeur in Duitsland. 'Dat daarbij met name de kritische toon uit Parijs bij de bondsregering hard aankomt is gezien de jarenlang opgeklopte overdreven voorstelling van de bijzondere Frans-Duitse relatie nauwelijks verbazend.'[214] Maar beide staten hadden elkaar nodig in Europa, vandaar ook de voorzichtigheid van Mitterand en de handtekening van Kohl onder de uitwisseling; een datum voor de onderhandelingen over de EMU in ruil voor instemming met het Duitse zelfbeschikkingsrecht. Deze twee landen waren de belangrijkste lidstaten in de Europese Gemeenschap. Wanneer zij onderling verdeeld zijn komen er geen nieuwe initiatieven. Goede betrekkingen waren dus van groot belang. Vandaar ook dat Kohl erg heeft geïnvesteerd in de relatie, hij voelde zich verplicht om de nerveuze Fransen te verzekeren van zijn goede bedoelingen. Daarom waren er tientallen ontmoetingen met Mitterand. In een toespraak op de Franse televisie gaf hij aan dat de Frans-Duitse vriendschap in het centrum stond van de Europese evolutie.[215]

De Fransen waren bang voor hun positie in het nieuwe Europe, niet langer waren zij 'le grande nation'. De leiderspositie moest nu gedeeld worden met het nieuwe grotere Duitsland. De Franse psyche had de transitie van een koloniale en wereldmacht tot een regionale macht van beperkte betekenis nooit geaccepteerd volgens Markovits en Reich. Ze waren 'paralyzed by uncertainty'. Nadat Europa Frankrijk altijd zag als de *primus inter pares*, had Duitsland Europa nu eigenlijk 'gestolen' van de Fransen, concluderen de

---

[213] Ibidem, Inv.nr. 00002, Codebericht Wijnaendts 14 februari 1990.
[214] Ministerie van Buitenlandse Zaken, DDI-DIE ARA, Coördinatie standpuntbepaling door die/ee inzake de hereniging, Inv.nr 418, Codebericht Van der Tas 16 maart 1990.
[215] Andrei S. Markovits en Simon Reich, *The German Predicament. Memory & Power in the New Europe* (New York 1997) 129.

twee politicologen. Helmut Kohl roemt Mitterand in zijn boek om zijn inzicht. Hij realiseerde zich op tijd dat het proces niet te stoppen was. ‘François Mitterand hatte als einer der ersten in Europa begriffen, dass die deutsche Einheit, wenn sie unter europäischen Vorzeichen erfolgen würde, nicht zuletzt der Einigung Europas und damit dem Frieden auf unseren Kontinent zugute kommen werde.’[216] Mitterand kón weinig anders doen dan zich neerleggen bij de gebeurtenissen en proberen inspraak te houden via de twee-plus-vier-formatie en de Europese Gemeenschap. Vanaf januari hadden hij en Kohl regelmatig gesprekken waarin Kohl de Franse president verzekerde van de Duitse steun aan Europese eenheid. Ondanks Mitterands huiveringen heeft Kohl nooit een kwaad woord geschreven over hem. Kohl schrijft juist over de persoonlijke relatie die hij had met Mitterand, over de wandelingen die hij maakte met de Franse president en de goede gesprekken die ze hadden. De relatie kwam zeker wel onder druk te staan tijdens het Duitse herenigingsproces, maar dit werd niet in de openbaarheid gebracht of in het openbaar uitgespeeld. Enkel achteraf blijken er irritaties geweest te zijn bij de Bondskanselier over het bezoek aan de DDR en het weinige enthousiasme wat Mitterand toonde voor het proces. Weliswaar had Kohl wel direct steun van de voorzitter van de Europese Commissie, de Fransman Jacques Delors. Die wees op 12 november 1989 al op het recht van zelfbeschikking en de vrije keus die de Duitsers hadden.[217] Daarnaast speelden de vele ontmoetingen en gesprekken misschien een rol bij het begrip voor de Franse situatie. Ook het vriendschapsverdrag en de speciale relatie die de twee landen met elkaar hebben zorgden voor de positieve bewoordingen van Kohl. Het was belangrijk dat Frankrijk instemde met de hereniging en daarom investeerde de Duitse Bondskanselier in ontmoetingen. Onderling spraken de twee vrienden met elkaar en dat wekte zeker vertrouwen. Bovendien zette de Franse president Kohl niet voor het blok, zoals Lubbers deed in Straatsburg met alle Europese regeringsleiders erbij. Contact onder vier ogen werkte stukken beter. Mitterand was een groot staatsman die een groot besef van diplomatiek aan de dag legde.

[216] Kai Diekmann en Ralf Georg Reuth red., *Helmut Kohl: Ich wollte Deutschlands Einheit* (Berlin 1996) 404.
[217] ‘Bijeenkomst EG-Regeringsleiders n.a.v. ontwikkelingen in Oost-Europa’, *Keesings Historisch Archief* 30 november 1989 760.

De opstelling van Groot-Brittannië in 1989 en 1990

Voor Frankrijk was verregaande integratie een ideale oplossing om de Duitsers 'in check' te houden. Groot-Brittannië was echter altijd een weifelende EG-lidstaat geweest wat het verhogen van het integratietempo betrof. Enkel de vrije markt sprak de Engelsen aan. Eén Europa was dan ook geen optie voor Margaret Thatcher, er mocht niet nóg meer soevereiniteit worden afgestaan aan Brussel.[218] Een herenigd Duitsland bracht een nieuwe economische kolos met zich mee, dit zou de gevestigde relaties in de gemeenschappelijke markt veranderen. Ook zou de status quo ontregeld raken, het evenwicht in Europa zou verschuiven. Bovendien was Groot-Brittannië altijd een intermediair geweest tussen de Verenigde Staten en Europa. Het Duits-Amerikaanse partnerschap bracht die positie in gevaar. In Groot-Brittannië draaiden de zorgen vooral om het tempo van de ontwikkelingen, de actualiteit van een eventuele hereniging kwam als een verrassing. Daarbij kwam net als in Frankrijk de zorg om de positie van het Verenigd Koninkrijk, Duitsland zou het land voorbijstreven. Dat proces moest geremd worden vond Thatcher. Kohl noemde de Britse premier degene die het meest gereserveerd stond ten aanzien van de Duitse hereniging.[219] Ze leefde nog in het verleden volgens hem[220], haar denkbeelden pasten bij de *balance of power* traditie uit de negentiende eeuw. 'Sie glaubte noch immer, die Führung Europas liege in London.'[221] Kohl doelt hier op de traditie waarbij de verschillende staten in een systeem elkaar in evenwicht houden. Het gaat erom tegen te gaan dat één natie te groot wordt en de wil gaat opleggen aan de anderen.

Ook koesterde zij - en vele (oudere) Engelsen - nog een diep wantrouwen jegens Duitsland. De oorlogsagressie zat nog vers in het geheugen.[222] In *Europa Archiv* uit 1990 is te lezen dat de overwinning in de Tweede Wereldoorlog een belangrijk hoogtepunt van de Britse geschiedenis was. De verliezer zou nu groter worden en winst behalen, dat was *unfair*. Daarmee hing een ander specifiek Brits element samen, volgens de auteur. De Britten zouden een meer zwart-wit beeld van de vijand hebben. De bezetters stonden in

---

[218] Richard A. Leiby, *The unification of Germany, 1989-1990* (Westport 1999) 55.
[219] Kai Diekmann en Ralf Georg Reuth red., *Helmut Kohl: Ich wollte Deutschlands Einheit* (Berlin 1996) 184.
[220] Ibidem, 306.
[221] Ibidem, 196.
[222] Richard A. Leiby, *The unification of Germany, 1989-1990* (Westport 1999) 54.

Frankrijk en Nederland op hun grondgebied en soms werd er zelfs mee samengewerkt. Dat zorgde voor een beeldvorming die meer divers was. De Engelsen hadden een meer stereotype beeld van de vijand. Thatcher zag de wereld in een vriend-vijandperspectief en had traditionele denkwijzen over de grote mogendheden. Ze zag veel minder in het consensusdenken van de Europese Gemeenschap.[223]

Ook in de biografie over de Duitse eenheid van Helmut Kohl is haar denkwijze zo beschreven. Duitsland zou de grote winnaar van de twintigste eeuw worden, terwijl het land twee oorlogen verloren had. Groot-Brittannië had het eigen bestaan op het spel gezet in de strijd tegen Hitler en het *Empire* opgeofferd.[224] Na de Tweede Wereldoorlog beleefde Duitsland het *Wirtschaftswunder*, economisch streefde de BRD het Verenigd Koninkrijk voorbij. Na een eenwording zou het land ook politiek voorbij gestreefd worden, iets dat moeilijk te verkroppen was voor de Britse elite. Markovits en Reich schrijven over de imperiale cultuur die Groot-Brittannië altijd vastgehouden heeft, ondanks het verlies van het *Empire*. Net als Frankrijk had het land moeite zich te schikken in de rol van regionale macht.[225] De Engelsen werden overrompeld door de snelheid van de ontwikkelingen en voelden zich volgens Fischer bedreigd door de economische, militaire en politieke macht van een verenigd Duitsland. Door de stellingname in Europa was het land kwetsbaar en bang om de controle over de Europese economische politiek te verliezen door de Frans-Duitse samenwerking rondom een EMU.[226]

Thatcher was er vanaf het begin af aan alles aan gelegen het proces te stoppen of op zijn minst flink te vertragen. Zij sprak veelvuldig twijfels uit tot ver in 1990. De val van de Muur verwelkomde Thatcher, zij hoopte op de hervorming van de DDR, net als Mitterand. In de herfst van 1989 bleek dit een mythe, maar Thatcher gaf de hoop niet op. In 1952 was het Duitslandverdrag gesloten - het einde van de geallieerde bezetting van Duitsland - waarin ook de Engelsen lippendienst bewezen aan een echte eenwording,

---

[223] Richard Davy, 'Großbritannien und die Deutsche Frage', *Europa-Archiv* 45 (1990) 139-144, aldaar 140-141.
[224] Kai Diekmann en Ralf Georg Reuth red., *Helmut Kohl: Ich wollte Deutschlands Einheit* (Berlin 1996) 196.
[225] Andrei S. Markovits en Simon Reich, *The German Predicament. Memory & Power in the New Europe* (New York 1997) 130.
[226] Angela Fischer, *Entscheidungsprozeß zur deutschen Wiedervereinigung* (Frankfurt am Main 1996) 131-135.

daarom kon zij niet openlijk faliekant tegen zijn. Na de presentatie van de Tien punten van Kohl liet ze hem weten dat een vereniging volgens haar niet aan de orde was, zo lang er niet overal in Europa democratieën bestonden die goed functioneerden.[227]

Thatcher onderzocht allereerst de mogelijkheden van een Frans-Engelse as, zoals ook in de paragraaf over Frankrijk beschreven. Begin december spraken ze over een verbond, Frankrijk had altijd een speciale relatie met Groot-Brittannië gehad in tijden van nood. Volgens Thatcher had Mitterand gezegd dat deze tijd weer aangebroken was. Deze samenwerking kwam er niet. Thatcher schrijft in haar biografie dat toegegeven moet worden dat Mitterand gelijk had toen hij zei dat ze niets konden doen om de hereniging te stoppen. 'Discussion at the official meetings of the Strasbourg Council was of course very different in tone', schreef Thatcher, om daarna in te gaan op het optreden van Lubbers die helemaal geen andere toon aan leek te slaan.[228] Thatcher vond dat daar moed voor nodig was, maar dit was juist niet erg diplomatiek. Mitterand speelde het spel slimmer en hield Kohl te vriend.

Een andere manier om het proces te remmen was het benadrukken van de wankele positie van Michail Gorbatsjov. Het eenwordingsproces moest heel voorzichtig en langzaam verlopen om zijn positie niet in gevaar te brengen en zo de conservatieven in de Sovjet-Unie in de kaart te spelen. Hij was hard nodig voor de hervormingen daar en door een snelle hereniging zou hij het moeilijk krijgen ten opzichte van de oppositie. [229] Het zou destabiliserend werken, vertelde Thatcher in een interview met het Amerikaanse *Wall Street Journal* van 28 januari 1990 en bovendien zou het oneerlijk zijn naar Gorbatsjov. Kohl en Genscher hadden hun 'narrow nationalistic goals' ten aanzien van één Duitsland onder te schikken aan de noden van Europa. De Britse premier ging de belangen van de leider van de Sovjet-Unie behartigen. Een hereniging kon er pas komen wanneer de democratische hervormingen in de DDR geslaagd zouden zijn. Kohl sprak zijn teleurstelling over dit artikel uit. Hij liet aan de Britse Ambassadeur weten dat hij Thatchers woorden zag als 'buitengewoon onvriendelijk'.[230] Thatcher bleef heel lang de

[227] Richard Kiessler en Frank Elbe, *Ein runder Tisch mit scharfen Ecken. Der diplomatische Weg zur deutschen Einheit* (Baden-Baden 1993) 52.
[228] Margaret Thatcher, *The Downing Street Years* (Londen 1993) 797-798.
[229] Ruud Veltmeijer, *Het wonder van de Duitse eenwording* (Amsterdam 2000) 121-122.
[230] Manfred Görtemaker, *Unifying Germany 1989-1990* (New York 1994) 159.

gevaren van een snelle hereniging benadrukken, hiermee isoleerde zij zich van de landen op het continent en ook van de traditionele bondgenoot de Verenigde Staten.

Ook na de Ottawaconferentie van februari, toen Genscher een tussenstop maakte in Londen, stak Thatcher haar gevoelens niet onder stoelen of banken. Ze vond dat er vaart gemaakt werd met een Duitse eenheid, zonder daarvoor eerst de randvoorwaarden te scheppen. De stabiliteit in Europa zou gevaar lopen.[231] Daarom sprak Thatcher dan ook van een 'highly statesmanlike step', toen Kohl zich sterk voorstander verklaarde van de resolutie van 8 maart rondom de bevestiging van de Oder-Neisse grens. Dit lijkt de enige positieve uiting van Thatcher te zijn wat betreft het Duitse herenigingsproces.

Na een overleg van de Britse premier met onafhankelijke experts en wetenschappers over de Duitse toekomst benadrukte de pers de negatieve bewoordingen over het Duitse volk in het gelekte protocol. Hierin werd het Duitse karakter onder andere verwoord als agressief, vechtersbaas, egoïstisch en roekeloos. Dit vervreemde de Britten van de standpunten van de bondgenoten op het continent.[232] Ook tijdens de Duits-Engelse Königswinter Conferentie eind maart 1990, een jaarlijkse ontmoeting tussen politici, academici en journalisten, sprak Thatcher haar twijfels uit. Ze zei tegen een deelnemer dat het nog zeker veertig jaar zou duren voordat Groot-Brittannië vergeten kon wat Duitsland onder Hitler aangericht had.[233] Op dezelfde dag sprak zij over het feit dat iedereen zijn mening over een eenwording mocht uiten, aangezien het gehele systeem zou veranderen: 'And if those views have sometimes been expressed a bit candidly, well, I do not think it will come as a surprise to anyone that I am not always the world's greatest diplomat. And thank goodness for that. There are more than enough of them, and very good they are.'[234] Margaret Thatcher was heel eerlijk in het uitspreken van haar twijfels. Natuurlijk zal zij zo geen goed beeld gecreëerd hebben bij de Duitse Bondskanselier. Maar Helmut Kohl schrijft dat hij respect had en hij koesterde sympathie voor haar, zo is te lezen in zijn biografie, ondanks andere geruchten die gingen en de

---

231 Angela Fischer, *Entscheidungsprozeß zur deutschen Wiedervereinigung* (Frankfurt am Main 1996) 132.
232 Andrei S. Markovits en Simon Reich, *The German Predicament. Memory & Power in the New Europe* (New York 1997) 131.
233 Richard Kiessler en Frank Elbe, *Ein runder Tisch mit scharfen Ecken. Der diplomatische Weg zur deutschen Einheit* (Baden-Baden 1993) 64.
234 Karl-Günther von Hase, *Lilo Milchsack (1905-1992) und die Deutsch-Englische Gesellschaft* http://www.debrige.de/documents/KGvonHasezumTodvonLiloMilchsack_001.pdf#search=%22k%C3%B6nigswinter%20konferenz%201990%22. Geraadpleegd op 11 oktober 2006.

verschillende denkwijzen van de twee.[235] Thatcher had veel meer krediet dan bijvoorbeeld premier Lubbers. De Engelsen hadden werkelijk de mogelijkheid om mee te praten in het twee-plus-vier-overleg.

Thatcher probeerde het proces te vertragen, net als Mitterand. Volgens de Britse premier moest de Duitse eenheid het slotstuk zijn van verdergaande democratisering in Oost-Europa. De bestaande grenzen moesten gehandhaafd blijven totdat er werkelijke democratieën gevestigd zouden zijn na tien tot vijftien jaar. 'Heb geduld' was het motto. Maar de Britten konden de hereniging niet tegenhouden of openlijk tegen het zelfbeschikkingsrecht ageren. Dat zou hen ook nog verder isoleren van de Amerikanen.[236] Bovendien zag ook de Britse premier in dat er geen weg terug was. Na het onderonsje met Mitterand, die niet geloofde in een Engels-Franse as, kon Thatcher het proces eigenlijk niet verder beïnvloeden. Groot-Brittannië kon eigenlijk niet anders dan meegaan met hun bondgenoot, de Verenigde Staten. De speelruimte was beperkt, bij grote tegenstand zouden de Engelsen zich vervreemden van de Verenigde Staten, hun belangrijkste bondgenoot. Uiteindelijk ging Groot-Brittannië de twee-plus-vier-onderhandelingen in met als belangrijke doelen een geleidelijk proces tot hereniging in een Europese context. Ze zouden participatie van de DDR in de EG accepteren, de Oder-Neissegrens moest erkend worden en ze eisten dat het nieuwe Duitsland lid werd van de NAVO.[237] Toen Gorbatsjov deze eisen accepteerde kwam er groen licht voor de hereniging.

Een nieuwe politieke realiteit

De onderhandelingen tussen de vier geallieerden en de twee Duitslanden waren een succes. Veelal vonden beslissingen plaats in één-op-één gesprekken, maar het raamwerk leidde tot positieve resultaten. Wel moest iedere regeringsleider de nationale belangen en doelen ondergeschikt maken aan een nieuwe politieke realiteit die onvermijdelijk was geworden. Frankrijk en Groot-Brittannië zouden nooit meer dezelfde positie in de EG bezetten en de gedachten van een door Engeland en Frankrijk gedomineerd Europa waren

[235] Diekmann, Kai en Ralf Georg Reuth red., *Helmut Kohl: Ich wollte Deutschlands Einheit* (Berlin 1996) 196.
[236] Stephen F. Szabo, *The diplomacy of German unification* (New York 1992) 47.
[237] Richard A. Leiby, *The unification of Germany, 1989-1990* (Westport 1999) 56.

volledig irrelevant geworden.[238] De onderhandelingen hadden op 17 juli 1990 in Parijs tot een bevredigende afspraak over de Poolse grens geleid. Vlak na de hereniging zou het nieuwe Duitsland een verdrag tekenen met de Polen over de bevestiging van de Poolse westgrens. Op 12 september werd in Moskou het eindverdrag ondertekend, *Treaty on the Final Settlement with respect to Germany*. Dit zou in werking treden ná de eenwording van 3 oktober 1990. De rechten en plichten van de vier geallieerde machten werden afgestaan na het verdrag met Polen van 14 november 1990.[239]

Kohl geen naar beeld over te houden van het optreden van België. De Belgen stelden voorwaarden die gelijk waren aan die van de vier geallieerden en overschreeuwden zichzelf niet. Nederland stond vooraan in Ottawa om een heropening te vragen van de onderhandelingen. België was het wellicht eens, maar overspeelde de hand niet door zich er erg mee te bemoeien. Wel drongen de Belgen aan op de hoogte gehouden te worden en als NAVO-lidstaat geraadpleegd te worden wanneer het andere zaken dan de verantwoordelijkheden van de vier geallieerden betrof. Gezien hun positie als buurland was dat heel redelijk. Lubbers zei Kohl dat het beter was niet van een 'Duits volk' te spreken, maar alleen over de BRD en de DDR. Hij wilde de Duitse regering 'helpen iedere verleiding te weerstaan terug te grijpen op het Duitse rijk van weleer', zo is geschreven in hoofdstuk drie. De Nederlandse premier kende zijn plaats niet.

Ook Mitterand en Thatcher waren eigenlijk tegen een snelle hereniging, of überhaupt tegen het samengaan van de BRD en de DDR. De twee spraken samen over een Engels-Franse coöperatie om de Duitse kolos tegen te houden. Maar openlijk spraken zij 'natuurlijk op een andere toon', schreef Thatcher. Mitterand verkondigde volgens haar zelfs totaal het tegenovergestelde. Dat is een belangrijk punt, in het openbaar waren deze regeringsleiders meer diplomatiek. Alhoewel Thatcher haar twijfels zonder scrupules uitte, tot begin 1990. Lubbers deed zich niet anders voor in het openbaar, zo leek, hij sprak Kohl aan op het Tienpuntenplan waar alle Europese regeringsleiders bij waren. Kohl voelde zich alsof hij in een rechtbank was. De vier geallieerden hadden echter veel individuele ontmoetingen met Kohl, waar gesproken werd over de Duitse eenheid. Die had Lubbers niet, maar dat gegeven alleen al had hem zijn plaats moeten wijzen. Hij had

[238] Richard A. Leiby, *The unification of Germany, 1989-1990* (Westport 1999) 63.
[239] Stephen F. Szabo, *The diplomacy of German unification* (New York 1992) 112.

in moeten zien dat op papier de geallieerden nog verantwoordelijk waren voor Duitsland. Zij waren dus bij machte zich ermee te bemoeien. Zij kregen hiervoor ook meer krediet van Kohl. Nederland kon hooguit op de hoogte gehouden worden. Bovendien waren de onderlinge gesprekken bedoeld om begrip te kweken en niet om elkaar aan een kruisverhoor te onderwerpen.

6. Conclusie

In deze scriptie werd de vraag behandeld in hoeverre de opstelling van minister-president Ruud Lubbers ten aanzien van de Duitse hereniging ervoor gezorgd heeft dat Bondskanselier Helmut Kohl in 1994 impliciet zijn veto uitsprak over Lubbers' voorzitterschap van de Europese Commissie. Lubbers' kandidatuur voor deze belangrijke post kwam aan bod in het betoog, evenals zijn opstelling in 1989 en 1990 in het Duitse herenigingsproces, het standpunt van de Nederlandse politiek daarover als ook dat van andere spelers op het internationale toneel. Geprobeerd is de rol van het individu Lubbers te begrijpen en te vergelijken met de opstelling van bijvoorbeeld de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken en regeringsleiders van België, Frankrijk en Groot-Brittannië. In deze casestudy werd bekeken hoe Lubbers zich profileerde na de val van de Muur. Hoe gebruikte Lubbers de beperkte speelruimte die hij als minister-president van Nederland had?

Gesteld kan worden dat Lubbers zich buiten de grenzen van zijn mogelijkheden als Nederlands premier heeft begeven tijdens het proces van de Duitse hereniging in 1989 en 1990. Dit getuigde niet van inzicht in de internationale diplomatie. Formeel had Nederland namelijk geen enkele macht, enkel de vier geallieerden hadden op papier nog zeggenschap over de Duitse geografische grenzen. Nederland kón simpelweg niet meer dan op de hoogte gehouden worden door de vier geallieerde machten en de NAVO. Het is begrijpelijk dat Nederlandse politici inspraak wilden in het proces, om het nationale belang te vertegenwoordigen. Duitsland is het buurland van Nederland. Alles wat in het nieuwe Duitsland zou gebeuren zou vroeg of laat zijn uitwerking hebben op Nederland, zo schetste sociologe Ines Lehmann de denkwijze in Den Haag.[240] De invloedssfeer van Nederland had vergroot kunnen worden door gebruik te maken van goede diplomatieke vaardigheden en lobbywerk bij hooggeplaatste Duitsers. Het CDA van Lubbers was tenslotte een zusterpartij van het CDU van Helmut Kohl. Dat feit had de speelruimte voor Lubbers kunnen verbreden, mits er goede persoonlijke relaties waren. Maar daar ging het

[240] Ines Lehmann, *Die deutsche Vereinigung von Außen gesehen. Angst, Bedenken und Erwartungen in der ausländischen Presse.* Band II (Frankfurt am Main 1997) 37.

mis. Lubbers nam te sterk stelling tegen Helmut Kohl en zocht geen persoonlijk contact met hem, maar wees hem terecht waar alle Europese regeringsleiders bij waren. Tijdens deze Eurotop van 8 en 9 december 1989 in Straatsburg verzuurde de relatie. Lubbers beheerste het internationale politieke spel niet goed en zag niet in hoeveel de hereniging voor Kohl betekende. Ook de leiders van de geallieerde machten maakten zich zorgen over de Oder-Neissegrens. Het eindverdrag dat zij sloten op 12 september 1990, *Treaty on the Final Settlement with respect to Germany*, werd daarom pas definitief na een verdrag met Polen. Dit verdrag kwam op 14 november 1990 tot stand, hierin bevestigden het nieuwe Duitsland en Polen de grens tussen de twee landen. Dit was ook zonder Lubbers' aandringen opgenomen in de slottekst. Daarom was het voor Lubbers onnodig zich zo opvallend te profileren. Zijn reserves ten aanzien van de grens met Polen werden gedeeld door de vier geallieerden. Het enige dat hij bereikte door zijn *Befragung*, zoals Kohl het noemde[241], was een negatieve beeldvorming over hem bij de Duitse Bondskanselier. Kohl zou de aanvaring niet snel vergeten. Ruim vier jaar later, in mei 1994, hield Kohl als enige van de Europese regeringsleiders Lubbers' gooi naar het voorzitterschap van de Europese Commissie tegen. Kohl had daarvoor ook andere redenen kunnen hebben, waarover hieronder meer, maar het tegenwerken van de Duitse eenheid, zíjn grote project, speelde mijns inziens een hoofdrol. Lubbers liet een zeer negatief beeld achter in 1990. Hieraan moet de ruzie van 1993 over de zetel van de ECB worden toegevoegd. Voor Kohl was de vestigingsplaats een erg belangrijk punt, omdat de Duitse trots, de D-Mark, ook al opgegeven moest worden. Daarom moest de ECB in Duitsland gevestigd gaan worden. Het pleidooi van Nederland en Lubbers voor de stad Amsterdam irriteerde hem daarom. Dit was de spreekwoordelijke druppel.

In deze analyse wordt nu een aantal factoren op een rij gezet. Welke fouten maakte Lubbers tijdens zijn campagne voor het voorzitterschap van de Europese Commissie en daarvoor, in het herenigingsproces in 1989? Waarom profileerde Lubbers zich op de wijze zoals genoemd in 1989 en 1990? Waardoor liet hij zich leiden? Hoe gebruikten andere landen de speelruimte die zij hadden? En wat valt er nu te leren over de rol van het individu in internationale betrekkingen?

[241] Kai Diekmann en Ralf Georg Reuth red., *Helmut Kohl: Ich wollte Deutschlands Einheit* (Berlin 1996) 195-197.

Welke fouten maakte Lubbers? Wat was onhandig in zijn campagne in 1994 en in het herenigingsproces van 1989 en 1990? In de aanloop naar de Eurotop op Corfu van 1994 waar een opvolger gekozen zou worden voor Jacques Delors maakte Lubbers een aantal misstappen. Hij pleitte eind 1993 voor Amsterdam als zetel voor de Europese Centrale Bank, Kohl dreigde daarop Lubbers' kandidaatstelling te blokkeren. Hij was erop gebrand dat de ECB in het Duitse Frankfurt gevestigd zou worden, aangezien de Duitsers hun sterke munt al op moesten geven. Lubbers profileerde zich slecht, vond Kohl. De Nederlandse premier maakte zijn concurrent Jean-Luc Dehaene belachelijk, ging in tegen de Frans-Duitse as en besloot in Nederland te stemmen op nummer drie van de kieslijst van het CDA tijdens de Tweede-Kamerverkiezingen van 3 mei 1994. Toen dit hem ter ore kwam noemde Bondskanselier Kohl dit een 'ongehoorde deloyaliteit'.[242] Bovendien probeerde Lubbers in een toespraak tijdens de uitreiking van de Karelsprijs op 12 mei 1994 steun te verwerven voor zijn eigen kandidatuur door erop te wijzen dat de winnares, de Noorse premier Gro Harlem Brundtland, hem had aangespoord zich kandidaat te stellen voor de post van voorzitter van de Europese Commissie. Ten tweede prees hij Kohl in die rede om 'zijn inzicht' in 1989 en Lubbers beweerde 'ook toen aan zijn zijde te hebben gestaan'. Uit het hoofdstuk over Lubbers' uitspraken en handelen tijdens het eenwordingsproces is echter gebleken dat de Nederlandse premier fel tegen Kohl van leer trok. Zijn uitspraken waren absoluut onjuist en dat wist Kohl ook. Daarom had deze toespraak zeker geen positieve uitwerking op de Duitse Bondskanselier, het was geen goede manier hem te overtuigen van zijn kandidaatsstelling. Lubbers ondernam in 1994 geen enkele poging zich te verzoenen met Helmut Kohl, althans hij zocht geen persoonlijk contact. Adviezen dit te doen sloeg hij in de wind.[243] Naast de onhandige campagne die Lubbers voerde in 1994, was Kohl ook de gedragingen van Lubbers in 1989 en 1990 nog niet vergeten.

Lubbers sprak tijdens de Eurotop van 8 en 9 december 1989 in Straatsburg op een manier over de Oder-Neisse grens waarvan zelfs de 'ijzeren dame' Margaret Thatcher zei dat daar enige moed voor nodig was. Lubbers verbeterde Kohl daar tijdens het diner met de Europese regeringsleiders, volgens hem was het beter te spreken over de hereniging van de BRD en de DDR dan over het 'Duitse volk'. De Nederlandse premier bleef praten

[242] Bert Steinmetz, *Ruud Lubbers. Peetvader van het poldermodel* (Amsterdam 2000) 223.
[243] AVRO, *Hoge Bomen* 3 april 2003 aflevering Ruud Lubbers, te zien op http://www.avro.nl/hogebomen/.

over de onschendbaarheid van de Oder-Neisse grens. Zelfs in januari 1990 pleitte hij nog voor behoud van de ‘grenzen tussen staten zoals Europa die nu kent’.[244] het behoud van de toenmalige grenzen, dus ook tussen de BRD en de DDR. Voor Kohl en de BRD - in 1989 al veertig jaar een betrouwbare stabiele staat - waren al deze uitspraken van Lubbers een teken van groot wantrouwen.

Waarom gedroeg Lubbers zich zo stellig? De minister-president handelde naar eigen zeggen zo ferm om de Duitsers te helpen niet opnieuw een *Sonderweg* in te slaan. Hij wilde er dus voor zorgen dat Duitsland niet opnieuw een andere (verkeerde) weg insloeg dan de rest van de Europese landen, zoals in de jaren dertig was gebeurd. Lubbers bleef overtuigd van zijn handelen, in 1999 verdedigde hij zijn handelen nog met verve.[245] Lubbers was overtuigd van zijn intentie tot het voorkomen van een nieuwe *Sonderweg*. Dit was redelijk overdreven, aangezien West-Duitsland zich al veertig jaar een stabiele natie had getoond.

Historische ervaringen spelen een rol in dit verhaal. Kohl zelf schreef over de nazi-praktijken die in Nederland nog lang niet vergeten waren en de antipathie die Nederlanders toonden ten opzichte van de Duitsers. Kohl had begrip voor de Nederlandse moeite met de herenigingsplannen, omdat de herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog nog vers in het geheugen lagen. Ruud Lubbers had echter buitenproportioneel veel wantrouwen over de te varen koers, in tegenstelling tot de Nederlandse bevolking. Een ruime meerderheid was in november 1989 voorstander van één Duitsland, de Eurobarometer geeft een percentage aan van 76%. Na de versnelling van het herenigingsproces en de strubbelingen bij Kohl de Poolse westgrens te erkennen daalde het percentage voorstanders in februari 1990 tot 59 %. Ook bij Nederlandse onderzoeksbureaus bleven de percentages voorstanders net boven de 50% steken. In november 1990 was 70% van de Nederlanders voor een hereniging, de houding van de Nederlanders onderscheidde zich nauwelijks van die van de Fransen, Britten en Belgen.[246]

---

[244] Ruud Lubbers, *Welk Europa staat ons voor ogen?* (Tilburg 1990).
[245] Ruud Lubbers, ‘De Duitse eenwording en Europa. Een persoonlijke terugblik’, in: Patrick Dassen red., *Gedeelde geschiedenis. Duitsland en Europa 1945-2000* (Amsterdam 2000) 7-18, aldaar 13.
[246] Friso Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999) 204-207.

Toch was er binnen de instemming een tweedeling, zo schetste vice-premier Wim Kok in mei 1990 een toespraak voor het wetenschappelijke bureau van de SPD, de sociaal-democratische partij van Duitsland. Er waren positieve geluiden over de ineenstorting van de DDR, de stop op dictatuur en onderdrukking. Anderzijds heerste er onzekerheid over wat komen ging.[247] Er heerste onzekerheid en daardoor waren er kritische geluiden te horen. Ging het wel de goede kant uit, hoe verliep het proces? Anderzijds was er instemming met de Duitse eenheid en een zekere nuchterheid, aangezien de BRD een betrouwbare staat was gebleken. Lubbers lijkt hier de personificatie van de twijfels en emotie te zijn geweest, minister Van den Broek van Buitenlandse Zaken van de instemming en nuchterheid. Van diplomaten en politici zou het laatste verwacht mogen worden. Lubbers handelde daar niet naar en liet zich teveel leiden door onzekerheid over de toekomst. Hij psychologiseerde de internationale diplomatie, door Kohl te vragen of het gezien het verleden wel gepast was één Duitsland te stichten. De Nederlandse premier hield zich niet alleen bezig met veiligheidspolitieke aspecten, maar betrad ook het politiek-psychologische niveau. Een premier moet zich niet laten leiden door sociale ressentimenten die zouden bestaan. Lubbers dacht invloed te kunnen uitoefenen en zo het proces te kanaliseren en onzekerheid weg te nemen. Hij vergat daarbij dat Nederland niet in de positie was enige rol van betekenis te spelen in de onderhandelingen. Hij kende zichzelf een te hoge status toe. Lubbers achtte zich superieur of in ieder geval gelijk aan de Duitse Bondskanselier. Hij las hem de les over de westgrens van Polen. Het was volgens Lubbers beter daar duidelijk over te zijn, Kohl kon deze adviezen niet gebruiken.

Minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek had Nederland hierin beter kunnen vertegenwoordigen. Ondanks zijn verzoek in Ottawa de onderhandelingen te heropenen realiseerde hij zich beter dan Lubbers waar Nederland stond en sprak hij meer diplomatieke taal. Hij volgde via de Nederlandse Ambassades de gang van zaken en droeg er steeds zorg voor geen negatief beeld van Nederland neer te zetten dat de betrekkingen met Duitsland schade zouden kunnen berokkenen. Daarom irriteerden Lubbers' uitspraken in Tilburg over het behoud van de status quo hem. Bovendien was dat in januari 1990, toen de gewenning op had moeten treden. Het was toen al

[247] Ines Lehmann, *Die deutsche Vereinigung von Außen gesehen. Angst, Bedenken und Erwartungen in der ausländischen Presse.* Band II (Frankfurt am Main 1997) 40.

overduidelijk dat het volk van de DDR een eenheid wilde. Na de vele demonstraties had Lubbers dat moeten inzien. De roep om eenheid was al erg goed hoorbaar.

In de periode vlak voor de val van de Muur waren er op het ministerie nog wat kortzichtige memo's gemaakt over de gevaren van een groter Duitsland. Toen was het nog een grote vraag waartoe de ontwikkelingen zouden leiden. In januari was dat veel duidelijker en werd een constructief beleid gevormd. Na de val van de Muur sprak Van den Broek steeds over de veertig jaren van stabiliteit in West-Duitsland, om aan te geven dat Nederland in principe niets te vrezen had. Vanwege het feit dat Duitsland grensde aan Nederland wilde hij wel op de hoogte gehouden worden en bovendien geconsulteerd wanneer zaken aan de orde waren die alle NAVO-lidstaten aangingen. Dat was een redelijke eis.

In deze scriptie werd betoogd dat Ruud Lubbers verantwoordelijk was voor de negatieve beeldvorming bij Helmut Kohl over het Nederlandse standpunt met betrekking tot de Duitse hereniging. Dit kwam door zijn opvallende optreden in het bijzijn van Europese regeringsleiders. Van den Broek probeerde de betrekkingen niet te schaden en vroeg de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Hans-Dietrich Genscher bijvoorbeeld de intense betrokkenheid van Nederland niet te vertalen als een wens om te tornen aan het beginsel der Duitse eenwording. Ondanks dat bleef het optreden van de minister-president bij Kohl in herinnering. Minister Van den Broek was een betere diplomaat dan Lubbers. Als minister had hij minder speelruimte dan de premier, maar hij benutte deze ruimte beter. Hij beheerste het diplomatieke spel beter, door lobbywerk en goede contacten waren er mogelijkheden de ruimte te vergroten. Van den Broek zocht ruimte om zijn bezwaren te uiten, bijvoorbeeld via gesprekken met zijn collega Genscher. Van den Broek was meer zakelijk en wilde een slecht beeld van Nederland in Duitsland voorkomen. Hij probeerde de emoties die leefden bij de Nederlandse politici te beteugelen en meer rationeel te handelen.

Hoe gingen andere landen met hun manoeuvreerruimte om? In dit betoog werden de gedragingen van België, Frankrijk en Groot-Brittannië beschreven. Allereerst België, een land met dezelfde speelruimte als Nederland. Het is ook een buurland van Duitsland en in beide landen was in 1989 een christendemocraat aan de macht. Hierdoor konden de

mogelijkheden tot meepraten vergroot worden. Ook de Belgen hadden aangedrongen op informatie en consultatie, maar overspeelden hun hand niet. Premier Wilfried Martens speelde een onopvallende rol, hij wordt in memoires van betrokkenen amper bij naam genoemd. Kohl schreef dat hij ‘keine Probleme’ gehad had met de Belgen.[248] De voorwaarden die België stelde kwamen overeen met de internationale eisen aan de hereniging, ook met die van Nederland. Op 4 december 1989 op de NAVO-top in Brussel lanceerde de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken vier voorwaarden waaraan de hereniging moest voldoen. Allereerst werd ingestemd met het recht op zelfbeschikking, de Duitsers konden zelf beslissen over een hereniging. Ten tweede moest dit plaats hebben in de context van deelname aan de NAVO én de Europese Gemeenschap. Ten derde moest sprake zijn van een geleidelijk en vreedzaam proces om de stabiliteit in Europa te behouden. En tenslotte moest het principe van de onschendbaarheid van de huidige grenzen worden gerespecteerd. De geallieerde machten droegen zorg voor deze eisen, het was niet nodig voor België de stem te verheffen. In de Nederlandse politiek klonken meer geïrriteerde geluiden. De Nederlandse politici waren meer overtuigd van hun recht tot meepraten, terwijl België in feite dezelfde rechten had en dezelfde beperkte speelruimte. De Belgen handelden via de diplomatieke wegen die zij hadden en legden zich neer bij consultatie en informatie. De Nederlandse premier Lubbers probeerde daarentegen mee te praten.

François Mitterand van Frankrijk was de eerste van de geallieerden die werd genoemd in dit essay. De positie van zijn land zou ingrijpend veranderen, daar waren de Fransen zich van bewust. Mitterand besefte dat de positie van Frankrijk zou devalueren en moest zichzelf hierin zien te schikken. Duitsland zou naast de economisch dominante factor in Europa ook politiek de sterkste zijn. In december 1989 overlegde hij eerst met Margaret Thatcher en later met Michail Gorbatsjov over een mogelijke rem op het proces van een snelle hereniging. Ook wees hij Kohl, net als Lubbers, meerdere malen op de onschendbaarheid van de Oder-Neisse grens. Cruciaal verschil was dat Mitterand Kohl hierop wees onder vier ogen, in plaats van in het openbaar. Mitterand had betere diplomatieke vaardigheden. Bovendien was Mitterand als president van één van de vier verantwoordelijke machten ook in de positie die eis te stellen. Die ruimte had Frankrijk

[248] Kai Diekmann en Ralf Georg Reuth red., *Helmut Kohl: Ich wollte Deutschlands Einheit* (Berlin 1996) 197.

wel, maar Nederland niet. Het was echter een onaangename verrassing voor de Duitse Bondskanselier dat Mitterand op 20 december 1989 nog op bezoek ging bij premier Modrow van de DDR. Hiermee gaf hij het teken dat de DDR nog lang niet ten einde was, terwijl het land feitelijk economisch en politiek op instorten stond. Bovendien was de roep om eenwording daar steeds groter geworden. Grote delen van de bevolking van de DDR hadden geen vertrouwen meer in hun regering en wilden een snelle hereniging. Het duurde lang voordat de Franse president inzag dat er echt geen weg terug was, zoals dit ook gold voor Ruud Lubbers. Pas na de verkiezingen in Oost-Duitsland op 18 maart 1990 kon Mitterand er niet meer omheen. Kohl prees hem in zijn biografie; Mitterand zou als eerste in Europa ingezien hebben dat het ernst was. Kohl moest de Fransen meerdere malen verzekeren van het feit dat het Duitse proces ingebed zou worden in het proces van Europese integratie. Frankrijk was een land dat Kohl moest zien te overtuigen, de Fransen hadden immers recht van inspraak en daardoor meer krediet. De persoonlijke gesprekken tussen de twee regeringsleiders hebben bijgedragen aan de goede relatie die zij al hadden.

De andere Europese geallieerde was Groot-Brittannië. Ook premier Thatcher probeerde het proces tot eenheid af te remmen door allereerst de mogelijkheden van een Frans-Engelse samenwerking te onderzoeken. Toen dat niet lukte ging zij wijzen op de positie van Gorbatsjov, deze kreeg in eigen land veel kritiek op zijn hervormingen. Moest hij snel instemmen met lidmaatschap van de EG én van de NAVO van hun voormalige partner uit het Warschaupact, de DDR, dan zou dat de oppositie in de Sovjet-Unie in de kaart spelen. Dit was volgens Thatcher gevaarlijk voor de belangrijke hervormingen in het communistische land. Daarom moest er heel voorzichtig aan democratische hervormingen in de DDR worden gewerkt en niet gesproken worden over een hereniging. Kohl schreef dat Thatcher het meest gereserveerd stond tegenover een hereniging, zij leefde volgens hem nog in de *balance of power* traditie waarbij de verschillende staten elkaar in evenwicht houden, gelijk zijn aan elkaar en samen voorkomen dat één staat te groot wordt. Thatcher vond dat er teveel vaart werd gemaakt met de hereniging en sprak dat ook uit. Bovendien vonden de Engelsen het onrechtvaardig dat de verliezer van de Tweede Wereldoorlog hen voorbij zou streven en de grootste zou worden in economisch en politiek opzicht. Hoewel Margaret Thatcher niet te overtuigen viel en zeer

terughoudend was, konden de Engelsen uiteindelijk niet anders dan instemmen met de voorwaarden die de Verenigde Staten geschapen hadden. Door het aarzelende gedrag had Thatcher zich al enigszins geïsoleerd van de Amerikanen, die vervreemding moest niet doorzetten, waardoor de Atlantische relatie nog meer schade zou oplopen. Kohl schreef achteraf dat hij sympathie en respect had voor Thatcher, ondanks geruchten die het tegendeel beweerden. Over Lubbers heeft hij nooit iets dergelijks geschreven. Thatcher kreeg veel meer krediet van de Duitse Bondskanselier en had als geallieerde macht een veel grotere speelruimte dan Nederland.

De vier verantwoordelijke geallieerde leiders spraken vaak achter de schermen, dus onder elkaar, over de Duitse hereniging. Met alle vier had Kohl intensief contact in de jaren 1989 en 1990. Lubbers had niet die mogelijkheid, dat moest hem zijn plaats in het geheel eigenlijk al duidelijk hebben gemaakt. Duitsland was meer bezig met de geallieerden dan met Nederland. Maar de 'tribunalartige Befragung' door Lubbers in Straatsburg zou Helmut Kohl niet snel vergeten. Lubbers sprak zijn misnoegen uit tegenover Kohl tijdens de bijeenkomst met de Europese regeringsleiders, in plaats van onder vier ogen. Dat was erg onhandig. Kohl verwachtte steun van een christendemocraat en geen tegenwerking. Bovendien wilde Kohl zich niet om een land als Nederland bekommeren, maar zich bezighouden met de scherpe politieke onderhandelingen en spreken met de regeringsleiders van Frankrijk, Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Lubbers liep hem eigenlijk voor de voeten, Kohl wilde de kwestie op zijn eigen manier aanpakken en duldde weinig tegenspraak, al helemaal niet van de premier van het niet ter zake doende Nederland.

Wat valt te concluderen uit deze analyse over de rol van het individu in de internationale betrekkingen? Een premier kan zijn speelruimte vergroten door het benutten van goede diplomatieke vaardigheden en persoonlijke relaties. Door te lobbyen kan de ruimte om ideeën in te brengen uitgebreid worden. In deze casus was het tegenovergestelde het geval, Ruud Lubbers profileerde zich slecht als premier van Nederland en Kohl ergerde zich hieraan. Hiermee schiep Lubbers het beeld van een land dat negatief stond ten aanzien van de Duitse eenheid. De Nederlandse bevolking en de media waren overwegend positief over de herenigingsplannen. Maar vooral de Nederlandse premier

Lubbers kwam als vertegenwoordiger van Nederland in een negatief daglicht te staan op het internationale toneel.

De verschillende niveaus van Duco Hellema die in de inleiding van deze scriptie beschreven staan zijn hierop toepasbaar. Hij stelt dat externe omstandigheden, zoals de geografische ligging, de economische status en de positie in de internationale machtsstructuur de manoeuvreerruimte van een staat al in hoge mate bepaalden.[249] Nederland had inderdaad te maken met de vier geallieerde machten, die over formele macht over Duitsland beschikten. Samen met de twee Duitslanden begonnen deze vier te praten over het overdragen van de macht. Nederland kon hier niet aan meedoen. De internationale machtsverhoudingen waren hier van toepassing. Zoals Alistair Cole schreef hebben leiders van meer machtige staten een gunstiger onderhandelingspositie.[250] De geallieerden hadden hier ook werkelijk macht over Duitsland, die zij zouden overdragen bij een hereniging.

Bij de invulling van het leidersambt en bijvoorbeeld bij het reilen en zeilen in onderhandelingen, het microniveau van Riddell-Dixon, speelt de persoonlijkheid een grote rol.[251] Daar ging het mis, Lubbers miste de nodige diplomatieke vaardigheden in deze kwestie en overspeelde zijn hand. De mogelijkheden die hij in EG-verband had om bezwaren te uiten, benutte hij onjuist, hij was te fel. Hij trad buiten de grenzen van zijn speelruimte als Nederlands premier. De relatie tussen de twee landen was verslechterd ten tijde van het leiderschap van Kohl en Lubbers. Beider persoonlijkheden speelden hierin een rol. Kohls irritaties over de uitspraken van de Nederlandse premier zijn te begrijpen. Daarentegen heeft Lubbers ook gelijk wanneer hij beweert dat Kohl zichzelf als groot staatsman zag en niemand duldde die zijn grote project in de war zou kunnen sturen.[252] Een groot en klein land kennen altijd strubbelingen in de verhoudingen, maar de slechte relatie tussen de minister-president en de Bondskanselier versterkte de verslechterde

[249] Duco Hellema, *Neutraliteit en vrijhandel. De geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen* (Utrecht 2001) 48-51.
[250] Alistair Cole, ‘Studying political leadership. The case of François Mitterand’, *Political Studies* 42 (1994) 453-468, aldaar 456, 467-468.
[251] Elizabeth Riddell-Dixon, ‘Individual leadership and structural power’, *Canadian Journal of Political Science* 30 (1997) 257-283, aldaar 283.
[252] IKON, *Paul Rosenmöller en Ruud Lubbers* 9 januari 2004, te zien op http://www.ikonrtv.nl/site/algInfo.asp?oId=288.

Nederlands-Duitse betrekkingen in het begin van de jaren negentig. In 1994 sprak Helmut Kohl het veto uit over Lubbers' kandidatuur.

Onlangs verschenen de memoires van Helmut Kohl over zijn regeringsperiode tot 1990.[253] Over een aantal jaren zal ook het volgende deel verschijnen. Het is interessant zijn kant van het verhaal over de verkiezing van de opvolger van Jacques Delors te lezen. Hij kan moeilijk voorbijgaan aan zijn eigen veto en de slechte relatie met Ruud Lubbers. Bovendien zullen de archieven over de bewuste top op Corfu ooit toegankelijk worden. Hiermee zouden tot nu toe geheime berichten over de kandidatuur van Lubbers openbaar kunnen worden. Met die informatie zou dit onderzoek nog uitgebreid kunnen worden.

In 1994 was de Nederlandse pers de mening toegedaan dat Kohl de Nederlandse minister-president een hak had gezet door het niet toe te staan dat Lubbers voorzitter van de Europese Commissie werd. Minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek verwachtte in 1994 na de afwijzing van Lubbers door Kohl een negatieve invloed op de betrekkingen met de oosterburen.[254] Dit in tegenstelling tot Rob Aspeslagh, medewerker van instituut Clingendael, die beweerde dat deze 'rimpelingen (..) de aard van de politieke betrekkingen met Duitsland niet ingrijpend wijzigen'.[255]

Aspeslagh kreeg gelijk. Dat kwam doordat Lubbers minister-president af was en Kohl te maken kreeg met een nieuweling; Wim Kok. Daarmee kon hij het een stuk beter vinden. Doordat Lubbers van het toneel verdween en het nieuwe kabinet de relatie met Duitsland tot één van de kernpunten van het buitenlandbeleid maakte, bleef de kwestie niet lang doorspelen. In 1995 lanceerde het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een plan om de kennis over Duitsland in Nederland te vergroten. Er werden organisaties opgericht om de betrekkingen te onderzoeken, te intensiveren en educatieve programma's te verstrekken aan scholen. Het Duitsland Instituut te Amsterdam, dat in 1996 werd opgericht is hier een voorbeeld van. Ook vindt sinds 1996 jaarlijks de Nederlands-Duitse Conferentie plaats. Hierbij spreken politici, journalisten en

---

[253] Helmut Kohl, *Erinnerungen 1982-1990* (München 2005).
[254] *Parool* 20 juni 1994.
[255] R. Aspeslagh, 'Nederlands-Duitse betrekkingen: wat verwachten wij ervan?' in: R. Aspeslagh, red., *De stand der betrekkingen. De Nederlands-Duitse relatie nader bekeken* (Den Haag 1996) 28.

wetenschappers samen over thema's die in beide landen belangrijk zijn.[256] Minister-president Kok had meer begrip voor Kohl en was een handiger diplomaat dan Lubbers. Kok ging in oktober 1994 al op bezoek bij de Duitse Bondskanselier en Kohl bracht twee bezoeken aan Nederland in 1995. Het tweede officiële bezoek had plaats vlak na de herdenking van het einde van de Tweede Wereldoorlog vijftig jaar daarvoor. De mening in Nederland over Duitsland werd langzamerhand in positieve richting bijgesteld. Onderzoeken onder jongeren die volgden op het bewuste Clingendaelonderzoek uit 1993, lieten een voorzichtige positieve trend zien.[257] Recent Duits onderzoek toont zelfs aan dat Nederland, samen met Amerika, tot de landen behoort die het meest positief over Duitsers denken. Bijna de helft van de Nederlanders vindt hen sympathiek tot zeer sympathiek. [258] Uit Amerikaans onderzoek bleek in 2005 dat 88% van de ondervraagde Nederlanders een positief beeld heeft van Duitsland.[259]

In 1998 kwam Gerhard Schröder aan de macht, net als Wim Kok een sociaal-democraat. De verhoudingen verbeterden verder. Het is voor de bilaterale betrekkingen belangrijk dat regeringsleiders een onderlinge band met elkaar hebben, het draait niet alleen om de gedeelde politieke voorkeur, zo blijkt uit bovenstaande. Kohl en Lubbers bleken botsende persoonlijkheden. Dit beïnvloedde de betrekkingen tussen landen. Persoonlijkheden spelen zeker een rol in internationale betrekkingen. In onderlinge ontmoetingen zijn de leiders gelijk aan elkaar, maar de Nederlandse premier moet kunnen inzien dat op het internationale toneel de Duitse Bondskanselier meer macht heeft en hem niet willen overschaduwen. Ruud Lubbers begreep dat niet en liep als gevolg daarvan het voorzitterschap van de Europese Commissie mis.

In 1995 ging de positie van secretaris-generaal van de NAVO door een veto van de Amerikanen aan zijn neus voorbij. In 2000 werd hij Hoge Commissaris voor de vluchtelingen bij de Verenigde Naties. Maar ook daar had Lubbers het moeilijk met het

---

[256] www.duitslandinstituut.nl, geraadpleegd 21 november 2006.
[257] A. van 't Hof, 'Alom gewoel om Duitsland. Organisaties op het gebied van Duitsland en Nederland-Duitse betrekkingen nader bekeken' in: R. Aspeslagh, red., *De stand der betrekkingen. De Nederlands-Duitse relatie nader bekeken* (Den Haag 1996) 78-90, aldaar 87.
[258]http://www.duitslandweb.nl/actueel/uitgelicht/2004/11/Nederlanders_vinden_Duitsers_sympathiek.html, geraadpleegd op 24 november 2006.
[259]http://www.duitslandweb.nl/actueel/trefwoorden/2/actueel/uitgelicht/2005/6/Duitsers_erg_geliefd_in__buitenland.html, geraadpleegd op 27 november 2006.

volgen van internationale gedragscodes en moest hij uiteindelijk zijn functie neerleggen. Lubbers is nu weer terug in Nederland.

7. Literatuurlijst

1. Primaire bronnen

Algemeen Rijksarchief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken

Bestanden:
'Diplomatieke betrekkingen/ Hereniging'
'Verhouding BRD en diplomatieke betrekkingen met Nederland'
'Hereniging'
'Coördinatie inzake Buitenlands Beleid hereniging BRD/DDR'
'Coördinatie standpuntbepaling door DIE/EE inzake de hereniging'
'Europese Commissie, kandidatuur drs. R.F.M. Lubbers, Voorzitterschap Europese Commissie'

2. Periodieken

Het Parool
NRC Handelsblad
De Volkskrant
Financial Times
Elsevier
Keesings Historisch Archief

3. Monografieën en artikelen

Ammerlaan Robbert red., *Afscheid van Ruud Lubbers* (Baarn 1994).
Aspeslagh, R., 'Nederlands-Duitse betrekkingen: wat verwachten wij ervan?' in: R. Aspeslagh, red., *De stand der betrekkingen. De Nederlands-Duitse relatie nader bekeken* (Den Haag 1996).
Boterman, F.W., *Duitsland als Nederlands probleem. De Nederlands-Duitse betrekkingen tussen openheid en eigenheid* (Amsterdam 1999).
Bush, George en Brent Scowcroft, *A world transformed* (New York 1998).
Clemens, Clay, red., *The Kohl Chancellorship* (Londen 1998).
Cole, Alistair 'Studying political leadership. The case of François Mitterand', *Political Studies* 42 (1994) 453-468.
Coolsaet, Rik, *België en zijn buitenlandse politiek 1830-1990* (Leuven 1998).
Davy, Richard 'Großbritannien und die Deutsche Frage', *Europa-Archiv* 45 (1990) 139-144.
Diekmann, Kai en Ralf Georg Reuth red., *Helmut Kohl: Ich wollte Deutschlands Einheit* (Berlin 1996).
Dinan, Desmond, *Ever closer union. An introduction to European Integration* (Hampshire 2005).
Duitsland als partner, Adviesraad Vrede en Veiligheid (Den Haag 1994).
Fischer, Angela, *Entscheidungsprozeß zur deutschen Wiedervereinigung* (Frankfurt am Main 1996).

Genscher, Hans-Dietrich, *Erinnerungen* (Berlijn 1995).
Görtemaker, Manfred,*Unifying Germany 1989-1990* (New York 1994).
Hellema, Duco, *Neutraliteit en vrijhandel. De geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen* (Utrecht 2001).
Harryvan, A.G. en J. van der Harst, 'Het Nederlandse Europa-beleid na het einde van de Koude Oorlog', *Transaktie* 23 (1994) 143-171.
Hase, Karl-Günther von, *Lilo Milchsack (1905-1992) und die Deutsch-Englische Gesellschaft*, http://www.debrige.de/documents/KGvonHasezumTodvonLiloMilchsack_001.pdf#search=%22k%C3%B6nigswinter%20konferenz%201990%22, geraadpleegd op 11 oktober 2006.
Hof, A. van 't, 'Alom gewoel om Duitsland. Organisaties op het gebied van Duitsland en Nederland-Duitse betrekkingen nader bekeken' in: R. Aspeslagh, red., *De stand der betrekkingen. De Nederlands-Duitse relatie nader bekeken* (Den Haag 1996) 78-90.
Jarausch, Konrad H., *Die unverhoffte Einheit 1989-1990* (Frankfurt am Main 1995).
Kiessler, Richard en Frank Elbe, *Ein runder Tisch mit scharfen Ecken. Der diplomatische Weg zur deutschen Einheit* (Baden-Baden 1993).
Kohl, Helmut, *Erinnerungen 1982-1990* (München 2005).
Küster, Hanns Jürgen en Daniel Hofman red., *Deutsche Einheit: Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes 1989/90* (München 1998).
Lademacher, Horst, 'Nederland en Duitsland een moeizame relatie in Europa', *Ons Erfdeel* 38 (1995) 665-683.
Lehmann, Ines, *Die deutsche Vereinigung von Außen gesehen. Angst, Bedenken und Erwartungen in der ausländischen Presse.* Band II (Frankfurt am Main 1997).
Leiby, Richard A., *The unification of Germany, 1989-1990* (Westport 1999).
Lubbers, Ruud, *Welk Europa staat ons voor ogen?* (Tilburg 1990).
Lubbers, Ruud, Laudatio tijdens de uitreiking van de Internationale Karlspreis aan Gro Harlem Brundtland 12 mei 1994, http://www.karlspreis.de/portrait/1994_2.html, geraadpleegd op 11 juli 2006.
Lubbers, Ruud, 'De Duitse eenwording en Europa. Een persoonlijke terugblik', in: Patrick Dassen red., *Gedeelde geschiedenis. Duitsland en Europa 1945-2000* (Amsterdam 2000) 7-18.
Mak, Geert, *In Europa. Reizen door de twintigste eeuw* (Amsterdam 2004).
Markovits, Andrei S. en Simon Reich, *The German Predicament. Memory & Power in the New Europe* (New York 1997).
Martens, Wilfried, *De Memoires. Luctor et emergo* (Tielt 2006).
Nakath, Detlef en Gerd-Rüdiger Stephan red., *Countdown zur deutschen Einheit. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-deutschen Beziehungen 1987-1990* (Berlijn 1996).
Riddell-Dixon, Elizabeth, 'Individual leadership and structural power', *Canadian Journal of Political Science* 30 (1997) 257-283.
Steinmetz, Bert, *Ruud Lubbers. Peetvader van het poldermodel* (Amsterdam 2000).
Szabo, Stephen F., *The diplomacy of German unification* (New York 1992).
Teltschik, Horst, *329 Tage. Innenansichten der Einigung* (Berlijn 1991).
Thatcher, Margaret, *The Downing Street Years* (Londen 1993)
Wielenga, Friso, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999).

Wielenga, Friso, ‘Sensibilität und Verwundbarkeit. Die Niederlände und die deutsche Frage’, in: Fremdling, R., H. Lodder, R. Wagenaar en F. Wielenga red., *Die Ueberwundene Angst? Die neun Nachbarländer und die Deutsche Einheit* (Groningen 1994) 9-29.
Veltmeijer, Ruud, *Het wonder van de Duitse eenwording* (Amsterdam 2000) 245-246.
Wielenga, Friso, ‘Nederland en de Duitse hereniging 1949-1990. De inbedding van Duitsland’, *Kleio* 32 (1991) nr.1, 18-23.
Wielenga, Friso, ‘Kein schwieriger Abschied von der deutschen Teilung. Die niederländische Haltung zur Wiedervereinigung 1989/90’, *Deutschland Archiv* 33 (2000) 224-234.
Zelikow, Philip en Condoleezza Rice, *Germany unified and Europe transformed: a study in statecraft* (Cambridge 1995).

4. Documentaires

AVRO, *Hoge Bomen* 3 april 2003, aflevering Ruud Lubbers, http://www.avro.nl/hogebomen/, geraadpleegd op 11 juli 2006.
IKON, *Paul Rosenmöller en Ruud Lubbers* 9 januari 2004, http://www.ikonrtv.nl/site/algInfo.asp?oId=288, geraadpleegd op 11 juli 2006.
EO, *Columbus. De Weg naar Vrijheid* deel 1, 2 en 3, Nederlandse bewerking van documentaire van Ekkehard Kuhn en Guido Knopp, 1999.

5. Websites

www.duitslandweb.nl